

С.БӘЙШЕВ АТЫНДАҒЫ АҚТӨБЕ УНИВЕРСИТЕТІНІҢ
ХАБАРШЫСЫ

УДК 001
ББК 72
С - 84

ВЕСТНИК
АКТЮБИНСКОГО УНИВЕРСИТЕТА ИМ. С.БАИШЕВА

№ 3 (33)
2011

ISBN 9965-771-51-0

**Научный
журнал**

Ғылыми журнал *Үш айда бір рет қазақ, орыс, ағылышын және қытай тілдерінде шығады*

**РЕДАКЦИЯЛЫҚ
КЕҢЕС
РЕДАКЦИОННЫЙ
СОВЕТ**

АХАН Б. – төрага –
председатель, философия
ғылымдарының докторы,
профессор

ҚҰСАЙЫНОВ Х. –
экономика ғылымдарының
докторы, профессор

КУСАНОВА Б.Х. –
төраганың орынбасары –
зам. председателя,
филология ғылымдарының
докторы

АСАРОВ А. – философия
ғылымдарының докторы,
профессор

ШӘППІГЕБЕУЕВА К.Б. –
әлеуметтану
ғылымдарының докторы,
профессор

СҰЛТАНГАЛИЕВА Г.С. –
тарих ғылымдарының
докторы, профессор

ТЕКТИФҰЛ Ж.О. –
филология ғылымдарының
докторы, профессор

ЖАНПЕИСОВА Н.М. –
филология ғылымдарының
докторы, профессор

ЖАРЕКЕШЕВ Х.Б. –
экономика ғылымдарының

**МАЗМУНЫ
ОГЛАВЛЕНИЕ**

Кіріспе.
Кусаинов Х.Х..... 3

**ӘЛЕУМЕТТІК-ГУМАНИТАРЛЫҚ ҒЫЛЫМДАРЫ
СОЦИАЛЬНО-ГУМАНИТАРНЫЕ НАУКИ**

ТУЗЕЛЬБАЕВ Е.О. К вопросу внедрения инновационных образовательных технологий в ведомственных учебных заведениях МВД.....	7
КУБИЕВА В. А. Инновационные методы обучения в подготовке будущего учителя начальных классов.....	12
УТАЛИЕВ С.А. Тюрки в борьбе за шелк на караванных трассах Евразии.....	17
ҚАЛАНОВА А. Т. Студенттердің ізденімпаздығын калыптастыруға бықап тиғізу.....	19
АХМЕТОВ А. З. Инновацияның ғылыми теориялық түсінігі және оның эволюциялық даму процесстері.....	22
КЕМАЛОВА А. С. Қазақтың тыйым сөздері – ұлттық тәрбие көзі.....	28
МҰСТАФИНА Ж.Д. Әскери губернаторлардың әлеуметтік сипаты (Торғай облысының материалдары бойынша)	33
КУРГАНБЕКОВА Г.Т. Отказ прокурора от обвинения.....	38
МУСТОЯПОВА А.С. Креативтілік шығармашылықты дамыту құралы ретінде	41

**ФИЛОЛОГИЯ ҒЫЛЫМДАРЫ
ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ**

ЖУБАНАЗАРОВА К.А. Дифференцированный подход к обучению на уроках русского языка.....	45
ТОҚЖАНОВА А.М. Научные основы практикума по развитию речи (русский язык для иностранных студентов).....	49

**ТЕХНИКА ҒЫЛЫМДАРЫ
ТЕХНИЧЕСКИЕ НАУКИ**

ҚАЛАНОВА А.Т. Использование новых информационных технологий в обучении будущих инженеров-нефтяников.....	55
КАЗМАНОВ Н.К. Альтернативные варианты строительства трубопроводов казахстана: восточный (иранский) вектор.....	61

докторы, профессор
РЕДАКЦИЯ АЛҚАСЫ
РЕДКОЛЛЕГИЯ

КУСАНОВА Б.Х. – бас
редактор – гл. редактор

АБДОЛЛАЕВ Х.Т.
КАЙЫРГАЛИЕВА М.Ф.
МҰСТОЯПОВА А.С.
ШҮКІРОВ Ә.Қ.
СЕЙЛХАНОВА Р.Б.
ЕСЕНОВА Қ.Е.
АБІЛЬДАЕВА К.М.

СҮЛТАН Ж. – жауапты
шығарушы

**С.Бәйішев атындағы
Ақтөбе университетінің
ХАБАРШЫСЫ**

ВЕСТНИК
Академического
университета им.
С.Баишева

ҚҰРЫЛТАЙШЫСЫ
С.Бәйішев атындағы
Ақтөбе университеті

УЧРЕДИТЕЛЬ
Академический
университет им.
С.Баишева
Компьютерде мерген,
көркемдеген
Компьютерная верстка,
дизайн

**ЭКОНОМИКА ҒЫЛЫМДАРЫ
ЭКОНОМИЧЕСКИЕ НАУКИ**

ХУСАИНОВ Б.М., КУСАИНОВ Х.Х. Конкурентоспособность зерна на мировом рынке.....	66
Khusainov B.M., Kussainov Kh. Kh.	
About formation of agrarian sphere.....	74
КУРМАНКУЛОВА Р.Ж., КАЛДЕНОВА Г.С. Ислам банк жүйесі және оның қызмет ету ерекшеліктері.....	80
IZGARINA G.K., ESENTEAEVA G.H. Развитие аудита в Казахстане.....	84
КЕНБЕЙЛОВА Г.А. Казакстандагы бухгалтерлік есеп пен каржылық есептілікті дамыту мәселелері мен жетілдіру жолдары.....	89
КОППЛЕУОВА Г.М. Қазақстанның каржылық-банк жүйесі.....	92
МАРАТОВА А. Меншіктің мәні, нысандары және экономикалық жүйенің тиитері.....	97
БІЗДІҢ АВТОРЛАР.....	103

ISBN 9965-771-51-0
ББК 72

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ АҚПАРАТ МИНИСТРЛІГІ БЕРГЕН
КУӘЛИК № 4645-Ж, 29.01.2004 ж.

СВИДЕТЕЛЬСТВО № 4645-Ж от 29.01.2004 г. ВЫДАНО МИНИСТЕРСТВОМ ИНФОРМАЦИИ
РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

УВАЖАЕМЫЕ КОЛЛЕГИ!*¹

Уважаемые участники
конференции и гости!

Нынешний 2011 год
ознаменовался значительным
этапным событием в жизни каждого
казахстанца - 20-летие
Независимости Республики
Казахстан.

Обретенный суверенитет,
построение демократического
государства, стремление к
вершинам политического и социально-экономического развития мы
связываем с именем Лидера нации Нурсултана Абишевича Назарбаева.

Важнейшими факторами развития экономики, обеспечивающими
воспроизводство человеческого капитала, являются высшее образование
и политическая стабильность.

Наша страна, удостоенная чести проведения различных
мероприятий как спортивных, так и политических Азиада 2011, Саммит
2011, председательство в ОБСЕ и Организации исламского
сотрудничества, является авторитетным членом среди других государств
мирового сообщества.

Экономика Казахстана развивается, и повышается уровень
благосостояния рядовых казахстанцев. Страна работает над
преодолением мирового финансово-экономического кризиса.
Суверенитет дал мощный толчок развитию и процветанию казахстанской
науки.

Развитые образование и наука – это стратегически важные условия
для роста и процветания государства, благодаря которым создаются
прогресс и человеческий потенциал как способ его достижения. По
словам Михаила Громова, лауреата премии Абеля по математике
(Норвежской Академии наук) «Образование – это самое главное.
Главный ресурс любого общества – квалификация его людей. Поэтому
очевидно: если ничего не сделать, то лет через сто мы не справимся с
экологическими и политическими проблемами и исчезнем».

В связи с этим очень важно поднимать уровень образования,
поддерживать развитие инновационных проектов в науке. Нашему вузу
Актюбинскому университету им. С. Баишева в этом году исполняется 15
лет.

За столь короткий срок стал флагманом высшего образования в
западном регионе Казахстана. Этому предшествовала огромная работа
 администрации и профессорско-преподавательского состава вуза. На
сегодняшний день в этом многопрофильном вузе можно получить
образование по педагогическим, гуманитарным, экономическим,
техническим специальностям.

---

¹ Вступительное слово ректора Актюбинского университета им. С.Баишева,
д.э.н., профессора Кусаинова Халела Хаймуллиевича на пленарном заседании
Международной научно-практической конференции «Инновации и
образовательные технологии».

В вузе наряду с системой обучения в бакалавриате предусмотрено обучение в магистратуре, что делает вуз привлекательным не только для выпускников из соседних регионов, но и других городских вузов. Получить степень магистра можно по специальностям: «филология», «философия», «экономика». Выпускники, успешно защитившие магистерские диссертации, могут преподавать в вузах, а также повышать свой научный уровень, поступая в докторантуру.

В нашем вузе внедряются новые технологии обучения, действуют научно-исследовательские лаборатории, развита академическая мобильность профессорско-преподавательского состава, планируется прохождение международной аккредитации, что в целом позволит повысить качество образования и обеспечить конкурентоспособность наших кадров.

Поскольку профессорско-преподавательский состав университета отвечает за качество подготовки будущих специалистов, то к качеству его педагогической деятельности предъявляются высокие требования. Так, более половины профессорско-преподавательского состава вуза имеют ученые степени.

Компетентностный подход в развитии современного специалиста состоит в том, чтобы подготовить квалифицированного работника соответствующего уровня и профиля, владеющего своей профессией и готового к профессиональному росту. Несмотря на то, что в целом по стране происходит старение научных кадров, в нашем вузе наблюдается тенденция получения магистерских степеней и повышения квалификации именно молодыми специалистами. Это наглядно свидетельствует о повышении престижа науки и образования в нашем обществе.

Повышение квалификации профессорско-преподавательского состава осуществляется по следующим направлениям:

- обучение молодых преподавателей по программе «Адаптации молодого преподавателя»;
- определение и содействие обучению преподавателей вуза в магистратуре и докторантуре;
- создание системы дополнительного образования и проведение в нем курсов повышения квалификации для всех категорий работников университета;
- круглые столы по основным образовательным проблемам;
- международный обмен ППС методическим опытом в рамках требований болонского процесса;
- посещение общеуниверситетских, республиканских и межгосударственных семинаров по актуальным инновационным технологиям и методикам обучения;
- проведение тренингов, формирующих профессиональные компетенции ППС и руководящего состава;
- организация конкурсов педагогов на «Лучшего по профессии».

Высокие квалификационные показатели профессорско-преподавательского состава вуза позволяют обеспечить образовательный процесс по всем циклам дисциплин в соответствии с требованиями ГОСО РК. Оценка эффективности преподавания осуществляется путем проведения опросов, результаты которых говорят о том, что большинство студентов удовлетворены качеством обучения.

Деятельность ППС находит признание на уровне республики, о чем свидетельствуют результаты различных рейтингов, проводимых Национальным аккредитационным центром МОН РК и негосударственными агентствами.

В вузе обучаются студенты из соседних областей: Западно-Казахстанской, Атырауской и Мангистауской. По словам студентов, приехавших учиться из соседних областей, их привлекает высокий научно-технический потенциал вуза и лаборатории и специализированные учебные классы, оснащенные по самым последним требованиям науки и техники.

В соответствии со статистическими показателями последних 5 лет контингент студентов университета имеет тенденцию к повышению, что показывает высокий уровень набора абитуриентов и спрос на рейтинговые специальности вуза. Удовлетворенность потребителей вуза образовательными услугами является доминирующим показателем, характеризующим качество образовательного процесса. Большинство студенческой молодежи довольны качеством обучения и дает положительную оценку вузу и своим факультетам.

В университете налажена система мониторинга качества обучения, при которой контроль осуществляется во время проведения текущей, рубежной, промежуточной, итоговой аттестаций. Наблюдается положительная тенденция увеличения среднего балла и соответственно процентной доли от максимально возможного по результатам промежуточного государственного контроля.

Интегративный подход к организации практики обеспечивает взаимосвязь с дисциплинами теоретической подготовки и способствует формированию готовности студентов к будущей профессиональной деятельности. Высокий уровень самостоятельного трудоустройства выпускников АУ им. С.Баишева показывает конкурентоспособность вуза на рынке образовательных услуг и рынке трудовых ресурсов.

В вузе ежегодно проводятся межвузовские научно-практические конференции молодых ученых, где принимают участие студенты и магистранты. В апреле этого года более 150 молодых ученых выступили с докладами на конференции, самые лучшие выступления и доклады были отмечены почетными дипломами и грамотами.

Опыт академического обмена студентами, прохождения международных стажировок магистрантами охватывает ближнее и дальнее зарубежье. Вуз активно разрабатывает совместные образовательные программы с вузами России и Китая.

Преподаватели и студенты вуза имеют уникальную возможность обучаться в Синьцзянском университете. Так ежегодно вузовские преподаватели родственных специальностей и лучшие студенты вуза обучаются бесплатно по программе международного обмена. «Это большая возможность увидеть одну из удивительных и быстроразвивающихся стран, ознакомиться с ее великой культурой и историей, выучить еще один из мировых языков», - говорит доцент Токсанбаева Т.Ж., обучавшаяся в Китайской народной республике в течение двух лет по программе обмена. В университете преподают преподаватели и обучаются студенты из Синьцзянского университета.

Вуз оказывает спонсорскую помощь в праздновании различных юбилеев, проведении мероприятий.

Юбилейный год, год 20-летия Независимости Республики Казахстан и 15-летия нашего вуза, призван стать поворотным в реализации задач, поставленных перед нами Президентом страны Н.А. Назарбаевым, по качественной подготовке кадров.

Уважаемые участники конференции, гости и преподаватели вуза! В достижении поставленных научных задач желаю вам профессионального мастерства, впечатляющих творческих успехов и мирового признания на благо казахстанского образования и науки!

Пусть работа в конференции принесет вам незабываемые впечатления и новые идеи для развития науки!

Благодарю за внимание!

ӘЛЕУМЕТТІК-ГУМАНИТАРЛЫҚ ФЫЛЫМДАР
СОЦИАЛЬНО-ГУМАНИТАРНЫЕ НАУКИ

ТУЗЕЛЬБАЕВ Е.О.

**К ВОПРОСУ ВНЕДРЕНИЯ ИННОВАЦИОННЫХ
ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ВЕДОМСТВЕННЫХ
УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЯХ МВД**

Одним из основных путей достижения высокого уровня конкурентоспособности, инвестиционной привлекательности экономики государства и успешной его интеграции в мировое экономическое сообщество является обеспечение законности, общественного порядка и безопасности во всех сферах его жизнедеятельности.

В этой связи реформирование социально-экономической системы государства порождает необходимость модернизации как системы образования в целом, так и совершенствования процессов приобретения знаний, умений и навыков в системе ведомственного образования правоохранительных органов.

Необходимо отметить, что качественная подготовка кадров в ведомственных ВУЗах в условиях динамичных социально-экономических изменений возможна при наличии детально проработанной стратегии развития образования, учитывающей реально сложившуюся ситуацию в обществе.

Это продиктовано значительно возрастающим уровнем информации в современных условиях, возросшим значением интенсивных методов обучения, способных формировать не только уровень знаний слушателей, но и умение эффективно и мобильно использовать эти знания.

Определяющим фактором результативного использования и внедрения новых информационных технологий являются знания, умения и навыки преподавателя, творчески применяемые в учебном процессе, что требует соответствующей квалификационной подготовки и переподготовки профессорско-преподавательского состава ВУЗа.

При этом инновационная деятельность как педагогического коллектива в целом, так и отдельного преподавателя в частности должна базироваться на следующих принципах:

- осознание своих индивидуальных и социальных потребностей в инновациях, в прогрессивном развитии образовательного процесса, эффективной педагогической деятельности;
- стремление к постоянному самосовершенствованию, саморазвитию, повышению квалификации и успешному овладению инновационными методиками обучения;
- мобилизация потенциала для инновационной деятельности, готовность действовать в нестандартных ситуациях, активное участие в научных конференциях, конкурсах, проектах и т.п. по внедрению инновационных технологий;

- овладение методологией научного и педагогического исследования, планирования, проведения эксперимента, внедрения разработок в практику.

Вместе с тем, инновационная деятельность должна строиться не на слепом копировании многообразных зарубежных технологий, а на современной инновационной концепции развития, основанной на научном анализе, творческом и взвешенном осмыслиении и адаптации новых методов и подходов с учетом современных отечественных реалий и потребностей в организации учебного процесса.

Важным шагом к внедрению новых образовательных технологий и рациональных форм организации учебного процесса в отечественную высшую школу стало присоединение Казахстана к Болонской декларации, переход к целостной трехуровневой модели подготовки кадров (бакалавриат – магистратура – докторанттура PhD), кредитной системе обучения. Перед Казахстаном открылись большие возможности в расширении международных связей и интеграции с мировым образовательным пространством, формировании единой образовательной информационной среды, создание системы оценки качества образования, совершенствование учебно-методического и научного обеспечения образовательного процесса и т.д.

Изменение технологии обучения потребовало переориентацию деятельности преподавателя от информационной к организационной работе. Если при традиционной системе образования преподаватель был основным и наиболее компетентным источником знаний, а также являлся контролирующим субъектом познания, то при новой парадигме образования он стал организатором и руководителем самостоятельной профессиональной, научно-исследовательской и образовательно-познавательной деятельности слушателей с функциями консультанта, координатора и воспитателя, оказывающим помочь в уточнении цели обучения, планировании учебной деятельности, в консультировании по применению конкретных учебных программ и пособий с использованием различных информационных технологий.

Конечной целью внедрения инновационных педагогических технологий в систему ведомственного образования является подготовка компетентного, конкурентоспособного, максимально приближенной к совершенству личности специалиста органов внутренних дел для работы в условиях динамично меняющегося общества, способного строить свою деятельность на высоком профессиональном уровне, творчески решать профессиональные задачи, самостоятельно и своевременно принимать обоснованные решения.

Смена типа учения с информационно-репродуктивного на активно-творческий обуславливает переход от традиционных форм и методов обучения к таким, которые воплощают в себе педагогическую интеграцию образования, науки и практической деятельности.

Сочетание этих признаков формирует определенные виды технологий, среди которых и классическое лекционное обучение, и обучение с помощью аудиовизуальных технических средств, и компьютерное обучение.

Инновации в классическом лекционном обучении заключаются в применении в учебном процессе проблемных лекций, в которых процесс познания слушателей приближается к поисковой, исследовательской

деятельности. В сотрудничестве с преподавателем обучаемый «открывает» для себя новые знания, постигает теоретические особенности своей профессии или отдельной науки.

Логика проблемной лекции принципиально отлична от логики лекции информационной. Если в информационной содержание ее выносится как известный, подлежащий лишь запоминанию материал, то на проблемной лекции новое знание вводится как неизвестное для слушателя.

Основной дидактический прием «включения» мышления аудитории на проблемной лекции – создание проблемной ситуации, имеющей форму познавательной задачи. Логически стройное устное изложение лекционного материала в виде системы соподчиненных проблем побуждает слушателей к совместному размышлению, поиску неизвестного знания. Важнейшая роль в проблемной лекции принадлежит общению диалогического типа. Чем выше степень диалогической лекции, тем ближе она к проблемной, и наоборот, монологическое изложение приближает лекцию к информационной форме.

Таким образом, в проблемной лекции базовыми являются следующих два важных элемента:

- система познавательных задач, отражающих основное содержание лекции;
- общение диалогического типа, предметом которого является вводимый лектором материал.

Другим приоритетным направлением оптимизации обучения, связанным с компьютерными технологиями, является применение электронных учебников. Педагогические коллективы ведомственных учебных заведений должны вести работу по разработке электронных учебников – обучающей программе комплексного назначения, обеспечивающей контроль знаний, представление теоретического материала, информационно-поисковую деятельность, моделирование с компьютерной визуализацией и сервисные функции при условии осуществления интерактивной обратной связи. Использование такого вида обучения обусловлено необходимостью для специалиста развивать свой интеллектуальный потенциал, уметь ориентироваться в образовательном процессе, самостоятельно извлекать знания в условиях активного использования возможностей современных технологий информационного воздействия. Возможности этих технологий велики, поскольку позволяют своевременно включать новую тематику, обновлять информацию, отражающую современные научные достижения.

Одной из актуальных составляющих совершенствования учебного процесса является его компьютеризация, нацеленная на вооружение профессорско-преподавательского состава и слушателей углубленными знаниями в области информатики и информационной технологии.

В настоящее время в практической деятельности успешно используются оперативно-розыскные и криминальные учеты, позволяющие решать задачи автоматизированного оперативного поиска информации по выявлению лиц и фактов, представляющих оперативный интерес. В уголовном процессе новые информационные технологии эффективно используются для проведения допросов, опознаний и других

следственных действий. Применение названных технологий имеет значительные перспективы также в организации правовоспитательной деятельности среди населения, профилактике преступлений среди несовершеннолетних.

На всех стадиях ведомственного образования принимаются меры к компьютеризации учебного процесса, профессорско-преподавательский состав систематически пополняет свой багаж компьютерных знаний на различных курсах. Слушатели с первого курса приступают к изучению основ компьютерной техники, начиная с общего устройства, принципов действия персонального компьютера, перифирийных устройств, программного обеспечения до глубоких познаний в сфере пользования глобальной компьютерной сети Интернет.

Современные компьютерные программы способствуют пониманию и усвоению главного, существенного в содержании материала, выявлению причинно-следственных связей, формированию знаний.

В зависимости от дидактических целей выделяются:

- а) программы-тренажеры, используемые для повторения наиболее значимых знаний;
- б) контролирующие программы;
- в) обучающие программы, предназначенные для показа на экране дисплея нового материала. Он должен представляться блоками, выстроенными в логической последовательности, т.е. каждый новый блок связан с предшествующим;
- г) имитационно-моделирующие программы, предназначенные для выработки навыков решения проблемы. В работе с такой программой могут быть заняты сразу несколько человек. В этом случае в процессе решения проблемы вырабатываются навыки совместного принятия решений;
- д) дидактические игры, используемые для активизации индивидуальной или групповой учебной деятельности. В процессе игры слушатель или группа слушателей стремится стать в ней победителем. Они могут выбирать любые вопросы, на которые будут отвечать в процессе игры. Вопросы в игре должны способствовать лучшему усвоению программных знаний.

Содержание учебных компьютерных программ обеспечивает работу каждого слушателя по индивидуальному плану. Они состоят из нескольких самостоятельных частей, что дает возможность использовать их не только в рамках одного занятия, но и всей темы. При выполнении тренировочных упражнений обучаемый получает немедленное подкрепление правильности ответа. В случае ошибки компьютер проводит корректировку знаний и дает возможность ввести правильный ответ.

Так, в ходе проведения занятий по теме «Подготовка документов на ЭВМ» при помощи текстового редактора MS Word слушатели получают практические навыки по созданию процессуальных документов, по программе «MS Excel» создают базу данных под учетных лиц. Использование в учебном процессе информационных и видеоматериалов по темам «Информационные технологии в деятельности ОВД» и «Интегрированный банк данных» способствуют изучению автоматизированной дактилоскопической информационно-

поисковой системы «Папилон», биометрической автоматизированной информационно-поисковой системы «Образ++», программными комплексами «Розыск», «Фоторобот», работы с централизованным банком данных об административных правонарушениях.

На занятиях факультатива «Новые информационные технологии в деятельности ОВД» слушатели закрепляют и совершенствуют практические навыки работы с изученными программами.

Применение вышеназванной программной продукции в учебном процессе значительно повышает внимание слушателей к изучаемому материалу, способствует росту профессиональных знаний, инициирует стремление к исследовательской работе,

Необходимо отметить, что использование автоматизированных информационно-поисковых систем в ходе проведения практических занятий по информатике и информационные технологии в деятельности правоохранительных органов осуществляется по инициативе учебного заведения.

Заслуживает внимания также личная инициатива ряда преподавателей учебного заведения в использование возможностей глобальной сети в получении оперативной информации научного и практического характера через активное участие или более того создание по собственному почину сообщества по тем или иным направлениям научно-исследовательской деятельности в сетях Интернета.

Вместе с тем, несмотря на высокие темпы развития информатизации в стране, широкое использование информационных и коммуникационных технологий в правоохранительных органах, в процессе профессиональной подготовки будущих сотрудников специализированные компьютерные системы и программы применяются недостаточно активно, особенно при изучении отдельных специальных дисциплин. Это объясняется рядом негативных факторов, таких как отсутствие единой теоретической базы использования информационных технологий, недостаточное развитие информационных технологий в области управления, слабая материально-техническая и несовершенная нормативно-правовая база. Данные факты показывают необходимость усиления дальнейшей работы по внедрению информационных технологий как в целом во весь учебный процесс, так и при изучении специальных дисциплин.

В сфере внедрения современных средств коммуникаций (локальные и глобальные компьютерные сети, аудио-/видео средства обучения) заслуживает пристального внимания и находит все больше приверженцев использование в образовательном процессе дистанционных образовательных технологий.

Использование современных технологий дистанционного обучения является одним из перспективных направлений модернизации системы высшего образования. Это связано с тем, что особенностью дистанционных учебных курсов является их ориентация на самостоятельную работу обучаемых, обеспечение альтернативных способов получения информации, создание благоприятных условий для всестороннего изучения конкретных проблем, наличие интерактивной коммуникационной системы.

Для успешной реализации системы дистанционного образования необходимо создание новой информационно-образовательной среды,

включающей в себя учебно-методические материалы, программное обеспечение, систему учета, контроля и оценки результатов.

Применяемые при дистанционном обучении на основе сетевых ресурсов информационные технологии можно разделить на три группы:

- технологии представления образовательной информации;
- технологии передачи образовательной информации;
- технологии хранения и обработки образовательной информации.

С помощью технологий дистанционного обучения особенно эффективно организуется репродуктивный уровень самостоятельной работы слушателей. Творческие же способности реализуются при выполнении курсовых, дипломных работ и других проектов, связанных с научно-исследовательской деятельностью слушателей.

Хотя данная система обучения находится в стадии внедрения и практикуется пока не по всем дисциплинам, она уже доказала свою эффективность и в полной мере оправдывает материальные, интеллектуальные и организационные затраты.

Таким образом, целенаправленное применение инновационных технологий в образовательном процессе ведомственной высшей школы является одним из основных путей подготовки компетентного и конкурентоспособного специалиста органов внутренних дел способного на высоком профессиональном уровне, самостоятельно и творчески решать стоящие перед ним задачи.

КУБИЕВА В. А.

ИННОВАЦИОННЫЕ МЕТОДЫ ОБУЧЕНИЯ В ПОДГОТОВКЕ БУДУЩЕГО УЧИТЕЛЯ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ

Решение проблемы качества профессиональной подготовки будущего учителя начальных классов, в соответствии с современными требованиями, направленными на реализацию положений Болонской декларации, нуждается во внедрении и использовании в учебно-воспитательном процессе инновационной технологии обучения, как новейшей модели организации учебного процесса.

Современные ученые (М.Кларин, В.Монахов, Г.Селевко, В.Беспалько, А.Нисимчук и др.) сделали огромный вклад в разработку проблемы инновационных педагогических технологий.

Инновационная педагогическая технология в соответствии с рекомендациями Европейского пространства высшего образования:

- способствует повышению качества и обеспечивает действительное приближение содержания подготовки специалистов до европейского уровня;
- в полной мере отвечает базовым положением ECTS;
- учитывает все существующие требования отечественной системы образования;
- легко приспосабливается к существующим отработанным методам планирования учебного процесса [2, 87].

Интенсификация обучения способствует достижению цели обучения будущего учителя начальных классов с минимальной затратой сил субъектов обучения, используя в педагогической деятельности традиционные и нетрадиционные методы обучения.

Метод обучения - сложное, многокачественное образование, в котором находят отображение объективные закономерности, цели, содержание, принципы и формы обучения [1, 241].

Методы обучения – это средства взаимосвязанной деятельности преподавателя и студентов, которые направлены на овладение студентом знаниями, умениями и навыками, на его воспитание и развитие в процессе обучения. Разнообразность методов порождает у будущих учителей начальных классов заинтересованность к учебно-познавательной деятельности, что очень важно для формирования их профессиональной компетентности.

Обоснованность теории и практики метода обучения характеризуется наличием в нем:

- запланированных педагогом целей учебной деятельности;
- путей, которые избирает педагог для достижения данных целей;
- способов сотрудничества со студентами;
- содержания обучения в совокупности с конкретным учебным материалом;
- источников информации;
- активности участников учебного процесса;
- мастерством преподавателя;
- системой приемов и средств обучения и т. п. [1, 242].

Использование того или иного метода должно определяться педагогической и психологической целесообразностью; соотношением на организацию деятельности преподавателя и студентов; соответствием методов возможностям студентов, индивидуальным возможностям преподавателя; соотношением методов с характером содержания материала, который изучается; взаимосвязью и взаимодействием методов между собой; эффективностью достижения качественных результатов обучения и творческого использования знаний, умений и навыков [4].

К инновационным методам обучения относятся методы активного обучения, которые предвидят повышение уровня профессиональной компетентности будущего учителя начальных классов. Методы активного обучения способствуют формированию знаний, профессиональных умений и навыков будущих специалистов, путем привлечения их к интенсивной познавательной деятельности; активизации мышления участников учебно-воспитательного процесса; проявлению активной позиции учащихся; самостоятельному принятию решений в условиях повышенной мотивации; взаимосвязи преподавателя и студента и др. [1, 261].

Исходя из этого, в процессе подготовки учителя начальных классов необходимо использовать следующие методы и приемы:

- проведение интерактивных лекций, а именно использование метода «вопрос-ответ» во время работы со студентами на протяжении лекции; проведение коротких презентаций, подготовленных студентами, которые раскрывали бы один из вопросов, поставленных в данной теме; тестирование;

- внедрение в ходе практических занятий таких форм работы как «круглый стол», «мастерская», где студенты в ходе обсуждения решают важные проблемы специальности на основе собственных самостоятельных наработок; проведение диспутов, дискуссий, анализу педагогических ситуаций;
- преобразование самостоятельной работы студента, исполнение индивидуального научно-исследовательского задания, как обязательной составляющей изучения конкретной учебной дисциплины;
- использование на занятиях презентаций, публикаций, web-сайтов, подготовленных студентами;
- использование в учебно-воспитательном процессе высшей школы ролевых и деловых игр, кейс-методов, «мозговой атаки», которые способствуют развитию активности, творчества, креативности педагога;
- проведение мастер-классов, тренинговых занятий, способствующих формированию профессиональной компетентности будущего учителя начальных классов;
- широкое использование мультимедийных средств в процессе чтения лекций и проведения практических занятий, электронных и разных видов опорных конспектов лекций, предоставления студентам учебной информации на электронных носителях, Интернет-поиск и тому подобное;
- использование элементов имитации, рефлексии, релаксации в ходе отдельных практических занятий;
- использование новых подходов к контролю и оцениванию достижений студентов, которые обеспечивают объективность и надежность.

В ходе поисковой работы мы определили, что используя возможности инновационных методов обучения, в процессе профессиональной подготовки будущего учителя начальных классов происходит: активизация познавательной деятельности студентов; мотивирование и стимулирование будущих специалистов педагогической сферы к учебной деятельности; моделирование профессиональных умений будущего специалиста; удовлетворение профессиональных образовательных интересов и потребностей; развитие творчества, критического мышления; умение проявить свои личностные и профессионально важные качества; обеспечение возможности к обучению на протяжении жизни; формирование профессиональной мобильности, креативности, компетентности и конкурентоспособности будущих учителей начальных классов на рынке труда [1, 180].

Технологический подход в образовании является залогом успеха адаптации высшего образования Казахстана к требованиям Болонского процесса. Использование педагогических технологий, инновационных методов обучения в образовательном процессе высшей школы предоставит возможность значительно повысить качество профессиональной подготовки будущего учителя начальных классов, обеспечит его конкурентоспособность на мировом рынке труда, активное участие в европейском пространстве высшего образования.

Необходимость внедрения инновационных методов в процессе профессиональной подготовки будущего учителя начальных классов, вызванная потребностью времени, побуждает к последующим научным

разработкам проблемы формирования профессиональной компетентности будущего учителя начальных классов.

В современной высшей школе существует немало приемов, способов и методов, будирующих творческую активность студентов. Среди них, несомненно, достойное место занимает такой вид, как составление кроссвордов. Кроссворд – удобная форма активизации мышления студентов. В процессе подготовки кроссворда студенту необходимо тщательно прорабатывать теоретический и практический материал, обращаться не только к лекциям и учебникам, но и к дополнительной и справочной литературе. В ходе такой проработки и отбора материала студент, без сомнения, более глубоко усваивает уже полученный материал и приобретает дополнительную информацию, которая постепенно накапливается, формируя более высокий уровень знаний. В то же время нестандартная форма задания стимулирует нестандартный подход к выполнению данного задания, следовательно, активизируется не только познавательная деятельность, но и творческое начало будущих специалистов. Целесообразно кроссворд использовать как форму рубежного контроля по окончании изучения материала модуля. В курсе освоения дисциплины «Культура речи и стилистика» составление тематических кроссвордов – удобная и эффективная форма рубежного контроля по окончании изучения модулей «Язык и речь. Коммуникативные качества речи» и Нормы русского литературного языка». Опыт использования такой формы работы показывает, что в основном студенты неформально подходят к выполнению данного задания. Можно выделить следующие преимущества использования кроссвордов как формы рубежного контроля:

- 1) повторение изученного материала с выходом на более глубокий уровень проработки;
- 2) освоение студентами базовых понятий дисциплины;
- 3) расширение активного словарного запаса;
- 4) творческая и исследовательская работа над словом; приобретение практических навыков правильного и точного формулирования вопросов и заданий и как итог – развитие грамотной культурной речи;
- 5) творческое отношение к заданию, способствующее развитию креативного мышления студентов, выработке ими нестандартного решения;
- 6) повышение интереса к дисциплине и неравнодушие к результатам своей работы. Таким образом, использование такой формы работы, как составление тематических кроссвордов, позволяет добиться более качественного усвоения материала дисциплины при повышении заинтересованности студентов в результатах работы и развитии их творческого потенциала.

Деятельные технологии как вид инновационных технологий в системе непрерывного обучения

Деятельные технологии включают в себя анализ производственных ситуаций, решение ситуационных задач, деловые игры, моделирование профессиональной деятельности в учебном процессе, контекстное обучение организацию профессионально-ориентированной учебно-исследовательской работ. Ведущая цель таких технологий – подготовка профессионала-специалиста, способного квалифицированно решать профессиональные задачи. Ориентация при разработке технологий

направлена на формирование системы профессиональных практических умений, по отношению с которым учебная информация выступает инструментом, обеспечивающим возможность качественно выполнять профессиональную деятельность. Деловая игра – это средство моделирования проблемных ситуаций в различных областях деятельности человека, позволяющие найти оптимальные пути решения этих проблем, а также алгоритмы, на основании которых, можно спрогнозировать подобные ситуации и успешно их избежать. Деловая игра представляет собой управляемую имитационную игру, в ходе которой участники, имитируя деятельность того или иного служебного лица, на основе анализа данной ситуации принимают решения. Она направлена на развитие у студентов умений анализировать конкретные практические ситуации и принимать решения.

Содержание деловой игры должно отвечать следующим требованиям:

Одной из самых эффективных форм занятий, способствующих развитию у студентов творческого мышления в современном обществе являются имитационные игры. Важные цели этих игр - моделирование студентами своего поведения в современном обществе.

Имитационные игры позволяют строить обучение таким образом, чтобы студент чувствовал себя свободным, мог проявить активность и полную самостоятельность, учиться соотносить собственные интересы с интересами природы и всего общества в целом. Понятие «имитационные» игры появилось в педагогической литературе в 60-80 годы XX века, и означал предоставление студентам возможности «проживания» реальных ситуаций приближенных к реальности. Имитационные игры имеют общие требования, которые позволяют методически верно их организовать и провести. Каждая игра должна иметь подготовительный этап, сюжет или сценарий, связанный с определенной проблемой, в каждой ситуации участники игры получают свои роли, позиции, которые отличаются по точкам зрения. И обязательно преподаватель обязан подготовить необходимые ресурсы для проведения игры: это-бумага, набор маркеров скотч, ножницы. Преподаватель должен подготовить инструкцию Важно указать время на каждый из этапов игры. Инструкция должна быть у каждой группы и у наблюдателя. Для игры необходимо сделать избирательные urnы для голосования. Участники должны четко представлять итог-результат игры. В данном случае – выбрать председателя общества по охране природы. Необходимым этапом является – рефлексия. В игре: « Я - учитель» это могут быть простые вопросы в конце мероприятия, в частности: «Что понравилось из того, что сделали?», «Что для вас было полезным?», «Какие идеи предлагаете вы, при решении возникших проблем?», «Что необходимо знать учителю?». Играющие получают эмоциональный опыт, опыт общения, опыт поиска и анализа информации, выработки совместного решения, нахождения компромисса на основе полученных знаний. Игра позволяет студентам проявить свои представления, услышать иное мнение, выработать собственную позицию [3, 326].

Литература:

- 1.Прокопенко И.Ф., Евдокимов В.И. Педагогические технологии: Учебное пособие. Харьков, 2005. - 224 с.

2. Скаткин М.М. Совершенствование процесса обучения. М.: Просвещение, 1971. - 365 с.
- 3.Кларин М.В. Инновации в мировой педагогике. Рига, 1998. - 180 с.
- 4.Левитес Д.Г. Практика обучения: современные образовательные технологии. М., 1998 г. - 326 с.
- 5.Подласный И.П. Педагогика. М., 1996 . - 432с.

УТАЛИЕВ С.А.

ТЮРКИ В БОРЬБЕ ЗА ШЕЛК НА КАРАВАННЫХ ТРАССАХ ЕВРАЗИИ

В V веке на историческую арену евразийского материка выходят кочевые племена тюрков, которые за короткое время продвинулись от дальнего востока до крымских степей и образовали свой каганат. В середине того же века на западных окраинах Евразии существовали великие державы, как Византийская империя, Сасанидский Иран. Соперничество между тремя великими державами привело к напряженной политической обстановке. Одной из причин борьбы между ними стал шелк, особенно ценившийся в Византии, по своей стоимости он приравнивался к золоту и драгоценным камням. Посредством шелка византийские императоры нанимали воинов в Европе и подкупали правителей соседних, «варварских», германских и славянских племен, у которых шелк ценился еще больше. В шелк одевалась высшая аристократия, поэтому потребность его в Византии была весьма высокой, однако она не имела еще достаточно развитого собственного его производства. Шелк в основном изготавлялся в Китае еще с первого тысячелетия до нашей эры. Тюрки разгромили северо –китайские княжества, а в битве при Бухаре между 561-563 гг. – эфталитов (Белые гунны). Тем самым тюркские каганы овладели большей частью восточного участка караванных дорог Великого шелкового пути и в их руках оказались громадные запасы шелка. Однако сами тюрки торговыми навыками не обладали, они были скотоводами, охотниками, воинами. Их торговые дела начали прибирать к своим рукам согдийцы, которые помогая тюркам в торговле, сами же начали перепродавать шелк, получая значительную прибыль. Известно, что согдийцы, в силу своего стратегического расположения на транзитном пути запада и востока, были давними посредниками в торговле. Их торговые караваны располагались густой цепью по всему восточному участку Великого шелкового пути, от Бухары до Китая.

В это время, в силу сложившихся политической и экономической ситуации, каганом тюрков Истеми, с предложением урегулирования торговли и провоза шелка на запад, к иранскому шаху Хосрову I Ануширвану (531-579) был отправлен согдийский купец Маниах. Но иранцы, опасаясь последствий подобной сделки, не только не подписали соглашение, а наоборот даже сожгли привезенный согдийцами шелк, тем самым вызвав политический кризис между этими двумя державами. Обе стороны начали готовиться к войне. Тюрки с этого момента начали привлекать в союзники себе Византийскую империю. Миниах во главе посольства был отправлен в Византию. Он совершил долгий и опасный

путь из Средней Азии в 568 г., обогнув Каспийское море, через степи и горы Северного Кавказа, Севастополис (совр. Сухуми), а оттуда через Черное море в Константинополь. Миссия Маниаха была успешной. Византийский император, для укрепления союза с тюрками, отправил с ответное посольство к Истеми-кагану полководца Земарха, который прибыл в ставку кагана в 568 году на реке Талас.

Византийский историк Менандр сообщает, что в последующие годы осуществлялись обмен посольствами между Византией и тюрками [1]. Вероятно, что результатом этих миссий стал экспорт шелка в Византию через Кавказскую дорогу. Это подтверждают археологические материалы из могильника Мощевая Балка, в ущелье реки Лабы Краснодарского края Российской Федерации. Среди разнообразных находок, датируемых VII–IX вв., особый интерес представляет «комплекс китайского купца», названный так А.А. Иерусалимской, и остатки одежды из согдийской ткани «занданечи» [2].

Кавказский шелковый путь функционировал, вероятно, сравнительно недолго, поскольку во второй половине VI в. Китай утратил монополию на производство шелка. Да и византийско-турецкий союз был очень непрочным, ибо тюрки не доверяли византийцам, обвиняя их в обмане и отсутствии твердых гарантий в договорах. Турецкий вождь Турксанф, сын Истеми-кагана, получивший свой удел на крайнем западе каганата, крайне недовольный мирными переговорами, которые император Юстин II вел с аварами, ответил византийскому посольству при встрече в 576 году на приветствие: «Не вы ли те самые римляне, употребляющие десять языков и один обман». Затем он заткнул себе рот десятью пальцами и продолжил: «Как у меня теперь во рту десять пальцев, так и у вас, римлян, множество языков. Одним вы обманываете меня, другим моих рабов вар-хонитов...» Перейдя затем к угрозам, он сказал: «Ваш царь в надлежащее время получит наказание за то, что он со мной ведет речи дружественные, а с вархонитами-аварами, рабами моими, бежавшими от господ своих, заключил договор...» и далее: «Посмотрите, несчастные, на аланские народы да еще на племена утиргуров, которые были одушевлены безмерной бодростью, полагались на свои силы и осмелились противостоять непобедимому народу турецкому, но они были обмануты в своих надеждах...» [1]. В этом же году он захватил Боспор Кimmerийский и вторгся в Крым. Вскоре, однако, он был вынужден покинуть полуостров.

Считается, что в 553 г. Византия уже имела свою шелковую промышленность. Во второй половине VI в. Постепенно шелководство и шелкоткацкие мастерские также возникли в ряде городов Восточного Средиземноморья. По сообщению Феофана Византийского, император Юстин (565-578 гг.) показывал прибывшему к нему посольству от тюрок находившиеся в Константинополе помещения для разведения червей и шелкоткацкие мастерские. В связи с этим в значительной мере, вероятно, сокращается объем торговли шелком на ВШП и импорт его из Китая в Среднюю Азию, Иран и Визанию.

С этого времени эти области сами стали поставщиками шелка, вероятно, в другие страны.

Караваны с шелком с согдийскими купцами, которые зависели от тюрков, вероятно, шли по древнему торговому пути вокруг Аральского моря, в Нижнее Поволжье и на Северный Кавказ к аланским племенам

или через Хазарию – могучее тюркское государство, созданное Юго-Восточной Европе, Северное Причерноморье и далее в Европу. Но дальнейший контроль тюрками Великого Шелкового пути прерывается серьезными политическими процессами на Среднем Востоке и Средней Азии связанные с арабскими завоеваниями и изменением политической карты мира. Наступила другая эпоха – эпоха арабской государственности и другой религии. Арабское завоевание Средней Азии, продолжавшееся более ста лет, с середины VII- до второй половины VIII в. и битва арабов с китайцами в 751 году в долине Таласа, положившая конец продвижению Китая в этот регион, коренным образом оказались и на самом существовании Великого Шелкового пути, а также на контроле тюрков на этой знаменитой трассе. Дальнейший контроль перейдет в руки арабских купцов.

Литература:

1. Менандр. Византийские историки. СПб., 1860
2. А.А. Иерусалимская Великий шелковый путь и Северный Кавказ. Л., 1972
3. Менандр. Византийские историки.

ҚАПАНОВА А. Т.

**СТУДЕНТТЕРДІҢ ІЗДЕНІМПАЗДЫҒЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУҒА
ЫҚПАЛ ТИГІЗҮ**

Қазіргі кезде өндіріс мамандарының ішінде ғылыми-зерттеу жұмыстарымен айналысушылар қатары көбейіп келеді. Сондықтан, қазіргі студент, ертеңгі маманды кәсіби дайындау дәрежесіне, мақсатына, білім мазмұны мен талаптарға да көзкарас да өзгерістер енгізіліп, олар нормативтік-құқықтық құжаттарда, жоғарғы оқу орындарына арналған мемлекеттік білім стандарттарында, оқу жоспарлары мен бағдарламалық құжаттарда белгіленіп отыр

Жоғары мектептің сапа жағынан қайта құрып, өзгертілуі студенттердің оқу әрекетін накты өндіріс жағдайында зерттеушілік мақсаттарды шешуге қабілетті етіп құруға бағытталады. Жоғары оқу орында білім беру процесінің бағытын оптималдау және зерттеушілік әрекетін арттыруға бұрып, студенттердің тек қана білімді алу нысанынан өз бетімен ізденіс жүргізе алатын, белсенді тұлғаларға айналуын және мамандарды дайындау әрекетінің ғылыми-әдістемелік жағынан қамтуды қарастырады. Бұл жағдайда мамандарды дайындау сапасын арттыру дайындық кезінде студенттердің зерттеушілік дағдыларын қалыптастырумен байланыста болады.

Озіміз байқап жүргендей, зерттеушілік мүмкіндіктерді студенттер көбіне қолдана бермейді. Төменгі курс студенттерінің ішінде бұл дағдыны жүзеге асыру қабілеттің студенттердің тек қана 2-3,5 % көрсете алса, 15,0 % жуығы бұл мүмкіндіктер жөнінде ойланбайды деп те атауға болады. Студенттердің басым көшпілігі, яғни, төменгі курстарда оқытындардың 80 -85 % бұл қабілеттерін көрсетуі оқта-текте, жүйесіз, алдына қойған мақсатын онша сезіне алмайды да, мүмкіндіктерін өте нашар пайдаланады.

Сондықтан, осы кемшіліктерді жою мақсатында, студент оқуорның бітірген кезеңге дейін зерттеушілік әрекеттерді пайдалануына, әрі дамытуына ықпал жасап, қалыптасуын ең төменгі курстардан бастап жүргізу қажет. Бұл мәселенің маңызды болуына байланысты, жалпы сұрақтары СИ. Архангельский, Ю.К. Бабанский, В.А. Беликов, Г.Г. Гранатов, Т.А. Ильина, Т.Е. Климова, И.Я. Конфедератов, И.Я. Лернер, О.В. Лешер, Х.Я. Мулюков, Л.В. Путляева, П.Ю. Романов, Н.В. Сычкова, А.В. Усова, ВВ. Успенский, В.П. Ушачев, С.А. Шапоринский, Н.М. Яковлева мен т.б. еңбектерінде

Бұл мәселе студенттердің зерттеушілік дағдыларын қалыптастыру өз бетімен орындайтын жұмыстарына байланысты ерекше маңызы бар: теория, білімді менгеру, кәсіби білік пен дағдыны қалыптастыру үшін жоғарғы оқу орнының студенттері өз бетімен жұмыс орындауда ешқандай дау тудырмауы керек. Өз бетімен жұмыстарды орындау қабілеті жөніндегі мәселелерді дидактикада М.Г. Гарунов, Н.К. Дайри, А.М. Данилов, Б.П. Есипов, В.И. Загвязинский, СИ. Зиновьев, И.Я. Лернер, А.С. Лында, И.И. Малкин, М.И. Моро, П.И. Пидкасистый, М.И. Скаткин, В.П. Стрезикозин, А.В. Усова және т.б. қарастырды.

Оз бетімен жұмыс істеу арқылы студенттердің зерттеушілік дағдыларын қалыптастыруды ұйымдастыру формаларын С. И. Зиновьев, А.Г. Молибог; оқу әрекеті кезінде студенттердің өз бетімен жұмысы және белсенділігін дамытудың дидактикалық шарттарын Т. В. Минакова, Н.И. Олейник, Т.Б. Пигалова; оқу әдебиеттік құралдармен өз бетімен жұмыс жасаудың тиімді жақтарын таңдау М.К. Койчуманов, Г.И. Некипелова; өз бетімен білімді көтеру дағдысын дамыту жолдары И.Н. Калошина; өз бетімен жұмысты оптималдандыру мәселелері В.И. Осмоловский; интенсивтедіру В.Н. Боканч; әрі қарай дамыту И.Р. Сташкевич; тиімділігін арттыру мәселелері И.А. Аллаевор еңбектерінде орын алды. Соңғы жиырма жыл ішінде жалпы ғылыми, оның ішінде, студенттердің өз бетімен жұмыс істеу арқылы зерттеушілік дағдыларын арттыруы жөнінде жазылған еңбектердің саны көбеюіне байланысты (В.Н. Бессонова, В.М. Коликова, Г.И. Некипелова, Е.Д. Нестерова, Н.И. Олейник, Г.А. Таратута, Я.О. Устинова) бұл мәселе жан-жақты қоңыл аударуға тұратындығы сөзсіз.

Зерттеулер кең көлемді жүргізіліп жатқанмен, қазіргі педагогикада университет студенттерінің іздену-зерттеушілік дағдыларын қалыптастыру мәселелері жеткілікті дәрежеде теориялық және практикалық жағынан негізделіп біткен жоқ.

Осыған орай, өндірістің ізденіс-зерттеушілік қасиеттері мен дағдылары қалыптасқан мамандарға қажеттілігі орындалмай отыр. Оқыту барысында бұл тұрғыда әлі де мәселелер көп.

Студенттердің өз бетімен жұмыс орындау дағдысын зерттеушілік дағдыларды қалыптастырудың негізін қалау ретінде қарастыра отырп қана, теориялық-әдістемелік шешімдерге келуге болады.

Университет студенттерінің зерттеушілік дағдыларын қалыптастыруын педагогикалық мәселе ретінде алсақ, «дағды» ұғымы оның белгілі әрекетті орындау кезінде қалыптасатындығын көрсетеді. Е.Н. Кабанова-Меллердің «Педагогикалық энциклопедияда» келтірген анықтамасына сүйенсек, «дағды» - қажетті мақсат пен мүддені орындау үшін қажетті жағдайда орындалатын әрекеттер», ал М.А. Данилов пен

Б.П. Есипов «Педагогикалық сөздікте» «дағды» ұғымын менгерген білім мен өмірдегі тәжірибе негізінде тез, дәл және ұғымды етіп орындауға дайындығы деп көрсетеді.

В.П. Ушачев «дағды» ұғымына: ... оқушының қалыптасқан жүйелі білімінің негізінде ойлау және орындау әрекеттерін жүзеге асыру қасиеті» десе, Платонов К.К., Молибог А.Г. өз еңбектерінде осындай тұжырымға келіп отырып, дағдының тек әрекет кезінде ғана қалыптасып, әрі көрінетіндігін айтады.

Бұл мәселені қарастырылады осы жоғарыда аталған ұстанымдарды негізге алып дамытуымыз қажет. Оқу орнындағы дағды мәселесі белгілі бағытта жалпы ғылыми және арнаулы әрекеттердің біріге орындалуынан ғана өз негізін алады. Арнаулы дағдылар бір ғана оку пәннің төңірегінде қалыптасады, әрине, егер адамда ерекше талант болған жағдайда, бұл мәселеге өзге түрғыдан карастыру қажеттік туындаиды.

Педагогикада оқулық дағды екі негізгі топқа біріктіріледі: арнаулы және жалпы оқулық. Арнаулы дағдылар оқылатын пәннің біреуінің ғана шеңберінде қалыптасса, жалпы оқулық дағдылар көптеген оқу пәндерінің жүйесінде қалыптасады.

Әдетте, арнаулы дағдылар жалпы оқулық дағдылармен салыстыру кезінде пайдалануы мен қалыптасуы бойынша қолдану шеңбері тар деп есептеледі. Оқулық дағдының түрін жалпы оқулық немесе арнаулы түрге жатқызу критерийі оның ілгеріде оқулық және мамандық бойынша кең қолдануға жарамды сипаттараты. Осыған байланысты, университет қабырғасында студенттің өз бетімен жұмыс істеуі нәтижесінде қалыптасатын зерттеушілік дағдыларын жалпы оқулық дағдылар қатарына жатқызу керек.

Зерттеушілік дағдыларды да жалпы оқулық дағдылар деп атауымызға себеп болатын жағдайлар бар, оның ішінде бұл дағдыларды жоғары оқу орнында өтетін және болашақ мамандыққа байланысты барлық пәндер үшін пайдалануға болатын қасиеті. Зерттеушілік дағды топтарын жалпы оқулық дағдылардан бөліп қарасақ, ол ғылым мен өндірістік бір-біріне қарай жақындау процесінің объективті көрінісі ретінде, тек ғылыми қызметкердің ғана емес, өндіріс инженерінің де қызметінде зерттеушілік қасиеттің ролі артып отырғанын көрсетеді.

Зерттеушілік дағдының қалыптасуына қызметтің ерекше түрі, яғни, ғылыми қызмет немесе ғылыми зерттеу әсер етеді. И.В. Герасимовтың берген анықтамасы: «Ғылыми зерттеу дегеніміз - нысанды жүйелі және мақсатты түрде білуге бағытталған әрекет, ол үшін ғылыми әдістер мен құралдар пайдаланылып, нәтижесінде сол нысан жөнінде белгілі білім қалыптасады».

Ал В. В. Давыдов ғылыми-зерттеу қызметінің келесі компоненттерін атайды: ақпараттық (қалыптасқан білім жөнінде мәлімет алу, оларды жүйелеу, бекіту); талдау-сынау (бар білімді талдау, зерттеу тақырыбының белгісіз жақтарын толық немесе ішінера анықтау арқылы зерттеу проблемасын белгілеу); зерттеудің өзін орындау (жаңа мәліметтер алу үшін теориялық және тәжірибелік жұмыстарды жүргізу, аралық нәтижелерді бекітіп, тіркеу); хабарлау-өндеу (ғылыми құжат түрінде хабарлама дайындау, зерттеу толық нәтижелерін және жаңа білімді тіркеу).

Зерттеушілік дағдыларын қалыптастыру оку орнында үшін студенттерден ғылыми ізденушілік сипаты бар, жеке түрде өзі барынша жауапкершілікпен орындайтын жұмыстар болуы керек. Оқу процесінде студенттердің ол оқу-ғылыми мәселелерді шешуге қатысуы олардың зерттеушілік дағдыларын дамытуға және шығармашылық қасиеттерді қалыптастыруына әсер етеді.

Оқыту процесі ғылыми зерттеулер, ғылыми және өндірістік проблемаларды шешуге негұрлым жақындал, жоғары оқу орнының оқытушылары бұл жағдайда кеңес беру-шығармашылық қасиеттерді жинап, студенттердің оқу-зерттеушілік әрекеттерін дамытушы тұлғалар ретінде көрінеді.

Резюме

Формирование исследовательских навыков всегда остается злободневной проблемой в работе системы профессионального образования во всех его уровнях.

В статье рассматриваются проблемы формирования исследовательской деятельности студентов различных курсов как основу продуктивной деятельности в условиях производства.

Әдебиеттер:

- 1.Закон Республики Казахстан «Об образовании» от 7 июня 1999 года. №389-1.
- 2.Государственная программа развития образования в Республике Казахстан на 2005-2010 годы» от 11 октября 2004 года. №1459.
- 3.Стратегия индустриально-инновационного развития Республики Казахстан на 2003-2015 годы.
- 4.Классификатор направлений подготовки специальностей высшего профессионального образования Республики Казахстан.
- 5.Программа по снижению бедности в Республике Казахстан.
- 6.Борибеков К.К. Организация разработки государственных общеобязательных стандартов образования в Республике Казахстан. Региональный международный семинар на тему: «Реальный сектор экономики и учебные заведения: партнерство для модернизации профессионального образования». Алматы, 2003.

AХМЕТОВ А.З.

ИННОВАЦИЯНЫҢ ҒЫЛЫМИ ТЕОРИЯЛЫҚ ТУСІНІГІ ЖӘНЕ ОНЫҢ ЭВОЛЮЦИЯЛЫҚ ДАМУ ПРОЦЕСТЕРИ

Әлем елдерінің барлығының экономикалық сипаты мен дамуын анықтайтын маңызды факторлардың бірі ретінде бүкіл әлемде мойындалған ғылыми-техникалық прогресс (FTP) батыс және отандық әдебиеттерде инновациялық процес үғымымен байланыстырылады. Өйткені, бұл американдық экономист Джеймс Брайт атап көрсеткендей, ғылымды, техниканы, экономиканы, кәсіпкерлікті және басқару ілімін үштастыратын бірден бір процесс болып табылады. Аталмыш процесс нақты бір жаңалықты ашуға бағдарлана отырып, осы жаңалықты ойлап шығару идеясынан бастап сатуға дейінгі барлық өндіру, айырбастау және тұтыну қарым-қатынастарын қамтиды. Соңғы кездері инновация теориясының мәселелеріне қызығушылық күрт өсті, мұны осы

тақырыпқа қатысты шығарылып жатқан жарияланым мен басылым көлемінің көбейіп жатқандығынан айқын көруге болады.

Инновациялық процестерді зерттеудің маңыздылығы, бір жағынан, қоғам экономикасын көтеру үшін ғылым мен инновациялардың ерекше маңыздылығымен, екінші жағынан, Қазақстан Республикасында инновациялық дағдарысты жену жолдарын анықтау қажеттілігімен түсіндіріледі.

Жалпы «инновация» термині XV ғ. 1- жартысында пайда бола бастады. Бұл ағылшын сөзі «innovation» яғни «жандану» немесе “заттар өндірудегі жаңа технологиялар” деген мағынаны білдіреді. Бұл термин өтпелі экономика кезеңінде белсенді пайдаланады. Соған байланысты «инновациялық қызмет», «инновациялық процесс», «инновациялық шешім» және т.б туыстас түсініктер енді. Инновация түсінігін анықтау үшін ғалымдардың әртүрлі көзқарастарымен танысу керек [1, 34-41].

Инновация дегеніміз белгілі бір қажеттіліктерді қанағаттандыру үшін жаңашыл жаңалықтарды кешенді құру процесі, таралуы және қолданыс табуы. Әртүрлі ғалымдар, әсіресе шетелдік (Н.Мончев, И.Перлаки, В.Хартман, Э. Мэнсфилд, И.Шумпетер және т.б), инновация түсінігін өзінің зерттеу объектісі мен саласына байланысты тұжырымдар айтты. Мәселен, Б.Твісс инновацияны ғылыми ашылымдар немесе идея экономикалық мазмұнға ие процесс ретінде анықтайды. Ал, Б.Сантоның пікірінше, инновация – бұл қоғамдық, техникалық және экономикалық процесс, яғни идеялар мен ашылымдарды практикада қолдану арқылы қасиеттері жақсы өнімдер мен технологияларды құруға жеткізеді. Ал егер де инновация экономикалық табысқа, пайдаға негізделсе, онда оның нарықта пайда болуы қосымша табысты әкелуі мүмкін. И.Шумпетер инновацияны кәсіпкерлікпен тығыз байланысты өндіріс факторлардың жаңа ғылыми-ұйымдастырылған комбинациясы деген анықтама ұсынған.

Инновация категориясының экономикалық анализде басты төрт аспектін көрсетуге болады:

- инновация - интелектуалды еңбек нәтижесі, яғни инновация арқылы бәсекелестікке төтеп береді;
- инновация – бәсекелестік күш, яғни нарықтың терең теңдігін бұзады;
- инновация – экономикалық өсү факторы ретінде;
- жаңа өнім және жаңа процесс қоғамға оң нәтижесін тигізеді

Осындағы төртінші аспекті біздің еліміз үшін маңызды болып табылады.

XX ғ. 50 жылдары американ оқымыстыры Роберт Солоу экономикалық өсудің басты факторы FTП екендігін айтты. Мұны Саймон Кузнецта қолдады. Оның пікірінше ұлттық өнімнің тұрақты өсүін, қоғамның тұтынуын қамтамасыз етуде технологиялық прогрессің маңызы ерекше екенін айтты.

Инновацияның әртүрлі анықтамаларын талдау нәтижесінде, инновацияның спецификалық мазмұнын өзгерістер құрайды, ал инновациялық қызметтің негізгі функциясы өзгеріс функциясы болатынын анықтадық. Сонымен халықаралық стандарттарға сәйкес инновация - (инновациялық қызметтің соңғы нәтижесі) жаңа немесе жетілдірілген өнімге айналған, жаңа немесе жетілдірілген технологиялық процесс нарығына ендірілген, тәжірибе жүзінде пайдаланылатын немесе әлеуметтік қызметтерге қатысты пайдаланылатын инновациялық қызметтердің соңғы нәтижесі.

Жаңа өнімді жасау өте күрделі үдеріс болып келеді, ол елеулі шығын мен ресурстарды талап етеді, сырттан және ішкі көп орындаушыларды өзіне тартады, кәсіпорын қызметінің басқа салаларымен тығыз байланысты. Инновациялық үдерістің үш фазасын келтіруге болады: зерттеу фазасы; жаңа өнімді тікелей жобалауға кірісу; жаңа өнімді өндіруді игеру және оны нарыққа жеткізу; Инновациялық үдерістер – ерекше басқару нысаны [2, 102].

Инновацияның негізгі мақсаттары келесілер: мәселенің жаңа техникалық шешімін табу-өнер табыстарын құру; ғылыми-зерттеу және тәжірибе конструкторлық жасалымдарды өткізу; өнімнің сериялық өндірісін бір қалыпқа келтіру; өткізуді дайындау және ұйымдастыру; нарыққа жаңа тауарды ендіру; технологияларды үнемі жетілдіру жолымен жаңа нарықтарда орнығу, өнімнің бәсеке қабілеттілігін жоғарылату.

Инновацияның негізгі кезеңдері келеп түсетін идеяларды бір жүйеге келтіру; идеяларды сұрыптау және жаңа өнім туралы идеяны өңдеу; жаңа өнімнің экономикалық тиімділігін талдау; жаңа өнімді құру; нарықта тестілеу; өнім жөнінде маркетинг бағдарламасы негізінде өндіріске жаңа өнімді енгізу туралы шешімді қабылдау.

Инновациялық процесті жаңашылдарды өткізу поцесінде болатын ғылыми-техникалық, технологиялық және ұйымдастыруышылық өзгерістердің жиынтығы ретінде анықтауға болады. Ал жаңашылдарды құру, тарату және пайдалануды инновациялық цикл деп атайды.

Инновациялық поцесс циклдық сипатқа ие. ИП-тің жалпы түрі келесідей: Ф3-Қ3-Ж-Жб-Қ-Иг-ӨӨ-М-Өт, мұнда Ф3-фундаменталды зерттеулер, Қ3-қолданбалы зерттеулер, Ж-жасау(өңдеу), Жб-жобалау, Қ-құрылым, Иг-игеру, ӨӨ-өнеркәсіптік өндіріс, М-маркетинг, Өт-өткізу.

Инновациялық процестің бастапқы кезеңі фундаменталды зерттеулер(теориялық), ол ғылыми қызметпен байланысты. Сол себепті әрбір циклдың элементі(Ф3,Қ3,Ж,Жб,Қ,Иг,жәнеӨӨ) ғылыми қызметпен толық байланысты болады. Әлемдік тәжірибе көрсеткендегі, Ф3-дің тек 10% ғана тәжірибеде қолданыс тауып, қалған 90% теріс нәтиже бере алады.Ф3 мақсаты- процесті тану және дамыту. Сонымен, инновациялық менеджер инновациялық процестің әртүрлі фазаларымен қызмет жасайды және осыны есепке ала отырып, өзінің басқару қызметін жүргізеді. Инновациялық менеджмент- бұл инновациялық поцесстерді, инновациялық қызметті, осы қызметпен айналысатын ұйымдық құрылымдарды және оның персоналын басқару принциптері, әдістері және формаларының жиынтығы. Менеджменттің басқа да облысы сияқты, инновациялық менеджментке де келесі тән:

- мақсаттар қою және стратегияны таңдау;
- циклдық 4 кезеңі: жоспарлау, шарттар мен ұйымдастыруды анықтау, орындау, басшылық ету.

Инновациины басқаруға келесі тән:

1. Жоспарлау- стратегияны жүзеге асыру жоспарын құру.
2. Шарттарды анықтау және ұйымдастыру- инновациялық циклдың әртүрлі фазаларын жүзеге асыру үшін қажетті ресурстарды анықтау, қызметкерлер алдында мәселелерді қою, жұмысты ұйымдастыру.
3. Орындау- зерттеулер мен жасауларды жүзеге асыру, жоспарды іске қосу.

4. Басшылық- бақылау және талдау, іс-әрекеттерге түзетулер енгізу, тәжірибе жинақтау. Инновациялық жобалардың, инновациялық басқару шешімдерін, жаңалықтарды қолдану тиімділігін бағалау [3].

Технологиялық инновация— өнім өндірісінің жаңа технологияларын өндіруге; ұйымдық-басқарушылық инновация— өнім өндіру, тасымалдау, өткізу және жабдықтау жұмыстарын ұйымдастырудың жаңа әдістері мен басқарудың жаңа ұйымдық құрылымын қалыптастыруға; әлеуметтік инновация— енбек және демалыс шарттарын жақсартуға, адамның денсаулық сақтау, білім алу және мәдениетті болу қажеттіліктерін қанағаттандыруға бағытталады.

Инновациялық қызметті сәтті басқару үшін инновацияны жете зерттеу қажет. Жаңа инновация технологиялық параметрлері бойынша нарықтық түрғыдан бағаланады. Осыны есепке ала отырып инновацияның жіктемесі құрылады.

Технологиялық параметрлерге байланысты инновация өнімдік және процестік болып бөлінеді. Өнімдік инновациялар жаңа материалдарды, жаңа жартылай фабрикаттар мен комплекттерді қолдануды, жаңа өнімдер алуды өз ішіне алады. Процесстік инновациялар өндірісті ұйымдастырудың жаңа әдістерін білдіреді (жаңа технологиялар).

FTП-тің кезеңдері бойынша ерекшеленетін инновациялар келесі белгілермен топталады:

- техникалық- жаңа немесе жақсартылған қасиеттермен өнім өндірісінде пайда болады;
- технологиялық - өнімді жасаудың едәуір жетілген әдістерін қолдану барысында пайда болады;
- ұйымдастырушылық басқару - өндірісті, көлікті өткізу және қамтамасыз етуді оптималды ұйымдастыру процестерімен байланысты;
- ақпараттық, ғылыми-техникалық және инновациялық қызметтері саласындағы рационалды ақпараттық ағымдарды ұйымдастыру мәселелерін шешеді;
- әлеуметтік- енбек жағдайын жақсартуға, денсаулық сақтау, білім беру, мәдениет саласындағы мәселелерді шешуге бағытталған.

Инновацияның жаңа идеясының инновациялық әлеуетінің дәрежесі бойынша 3 түрі бар:

1. Радикалды инновациялар - әдетте жаңа өнімдер мен технологиялар.
2. Комбинаторлы инновациялар - белгілі элементтердің жаңа үйлесімі. Комбинаторлы инновациялар - тұтынушылардың жаңа топтарын тарту немесе жаңа нарықтарды игеруге бағытталған.
3. Модификациялық инновациялар - нарықта бар өнімдерді жақсарту немесе толықтыруға бағытталған. Бұл инновациялар кәсіпорынның нарықтағы орнын сақтауға немесе күшетуге негізделген.

Сонымен инновациялық процес, ол жаңалықтарды жүзеге асыру барысында болатын ғылыми-техникалық, технологиялық және ұйымдастырушылық өзгерістер жиынтығы. Инновациялық процеске жүйелік, циклдық, мүмкіншілік, әлеуметтік маңыздылығы тән. Тәжірибеде инновацияны енгізуде инновациялық процестің ішкі құрылымын сипаттау үшін бірнеше моделдердің типтері пайдаланылады. Инновациялық тізбек- инновациялық процестің ең қарапайым моделі, онда бүкіл процесс жеке, функционалды немесе құрылымдық кезеңдерге бөлінген. Бұл модель бойынша жаңа ғылыми білім автоматты түрде

экономикалық өсімге әкелуі тиіс. Инновацияның әртүрлі түрлері инновациялық менеджментке спецификалық талаптарды ұсынады. ФТП, жаңа техникалық білім инновацияға ауысып, өндірістік процестерді жақсартуға, едәуір өнімді ынғайлы және қауіпсіз техниканы қолдануға, шикізаттың жаңа түрлерін пайдалануға, еңбектің әлеуметтік шарттарын өзгертуге, яғни адамның қажеттіліктеріне жақындастыруға, жаңа және жақсартылған өнімдер өндіруге мүмкіндік береді. Барлық инновациялар өндірістің әлеуметтік-экономикалық тиімділігін жоғарылатуға бағытталған [4].

Нарықтық экономика жағдайында инновациялық қызметінің тиімділігін талдау қыындаиды және көп сатылығын білдіреді. Талдаудың бірінші кезеңінде- жаңа техниканы және технологияны қолдану қажеттігін дәстүрлі қорытындылайтын техникалық деңгейдегі жеке көрсеткіштер және жаңа техника мен технологияның тиімділігі.

Техникалық- үйымдастырушылық деңгейінің экономикалық тиімділігін арттыру көрсеткіштері және өз деңгейінің көрсеткіштері, яғни техниканың, технологияның, үйымдастырудың, басшылықтың және ғылыми-зерттеу және конструкторлық жұмыстар жөніндегі көрсеткіштерді әдіснамалық тұлға айыру қажет. Ең ақырында өндірістің техникалық-үйымдастыру деңгейі өндірістік процестің негізгі элементтерін пайдалану деңгейінде байқалады: еңбек, еңбек құралдары, еңбек заттары. Міне, сондықтан да, мұндај экономикалық көрсеткіштер, еңбек өнімділігі, қор қайтарымы, материалды қажетсіну, айналым қаражатының айналымдылығы ретінде ондірістің қарқынды ресурстарын пайдалануды қамтитын жаңа техника мен технологияның экономикалық деңгейін арттыру көрсеткіш болып табылады. Жоғарыдағы аталған көрсеткіштер (еңбек өнімділігі, қор қайтарымы, материалды қажетсіну және айналым қаражатының айналымдылығы) қарқыннатудың жеке көрсеткіштері деп аталады. Бұларды талдау техникалық-үйымдастырушылық деңгейінің нысаны бойынша жүргізуі қажет. Жеке көрсеткіштермен қатар қорытындылайтын көрсеткіштер де пайдаланылады.

Техникалық және үйымдық дамудың экономикалық тиімділігін арттыру шаралары мына төмендегі топтарға бірігеді:

- еңбек өнімділігінің үстелуі, жұмыс істеушілердің саны және еңбекақы қорының салыстырмалы ауытқуы;
- материалдық қайтарымның үстелуі (материалдық-жетсіну), материалдық ресурстардың шығындарының салыстырмалы ауытқуы;
- негізгі өндірістік қорлардың қор қайтарымының үстелуі (қор сиымдылығының төмендеуі), негізгі өндірістік қорлардың салыстырмалы ауытқуы;
- айналым қаражатының айналым жылдамдығының үстелуі, (босатып алу немесе байлау) айналым қаражатының салыстырмалы ауытқуы;
- қарқыннату есебінен еңбек, материалдық және қаржы ресурстарын тиімді пайдалануда өнімді шығару мөлшерінің үстелуі;
- пайданың немесе өнімнің өзіндік құнының үтепелуі;
- кәсіпорынның төлем қабілеттілігі және қаржы жағдайының көрсеткіштерінің үстелуі.

Қолданылатын техникалық және технологиялық шешімдердің үдемелігі өндірістің мүмкіншілігімен тығыз байланысты. Өндірістің технологиялық деңгейінің ең үлкен дәрежесі технологиялық әдістік

заттарға технологиялық қарқындылық және технологиялық басқарылатын процестерге оның бейімделу-ұйымдық деңгейіне әсер етуіне байланысты болады.

Көбіне, негізгі новаторлар (жаңашылдар) рөлін атқаратын табысты кәсіпкерлер (антрепренерлер) пайдаға кенелтетін жаңалықты қалай ойлап тапқаны және қолданғаны туралы жиі ойлана бермейді. Себебі, олардың басым көпшілігі шикізат және технология нарығындағы, салық салу жүйесіндегі, демографиялық ахуалдағы және геосаяси ортадағы мезеттік өзгерістер мен құбылыстарды пайдалана отырып, қиналмастан «ақша табады»; осылайша, жаңа нарықтарды қалыптастырады немесе қолдағы өнімдерді сатудың жаңа әдістерін ойлап шығарады.

1800 жылы француз экономисі Жан-Батист Сей экономика ғылымына «антрепренер» ұғымын енгізеді. Оның пайымдауынша, көп мөлшерде соңғы өнім алу және өнімділікті арттыру үшін қолындағы экономикалық ресурстарды пайдаланудың едәуір тиімді тәсілін табатын тұлға «антрепренер» деп аталады.

П.Н.Завлин инновацияларды мынадай 12 қасиеті бойынша, атап айтқанда, маңыздылығына; бағыттылығына; салалық құрылымына; өзгеріске ұшырау деңгейіне; әзірлемелерге деген байланыстылығына; таралу ауқымына; өндіріс процесіндегі орнына; қанаттандыратын қажеттіліктерінің сипатына; жаңалық дәрежесіне; нарыққа шығу уақытына; пайда болу себебіне; қолданылу аясы мен пәніне қарай жіктеу керектігін алға тартады [5].

Инновацияны дамыту үшін осы сыртқы орталарды да жетілдіруіміз, оларды инновациялық қызметке ынталандыруымыз керек. Сондай-ақ өнеркәсіп саласын дамыту барысында кластерлік желілерді дамыту керек. Кластерлер таяу орналасқан кәсіпорындарды бір орталыққа шоғырландыра отырып, тізбектелген технология бойынша соңғы өнім шығаруға қол жеткізудің бірегей тәжірибесі болып табылады. Тек жаңа технологиялар ғана Қазақстанның өндірістік саласының тұрақты дамуына және ел экономикасының жүйеге интеграциялануына мүмкіндік береді. Экономикалық өсу, ЖҰӨ-дегі шикізатты көп қажет ететін өнімді жоғары технологиялық және экспорттауға бағытталған өніммен алмастыру, елдің ғылыми техникалық әлеуетін тиімді түрде пайдалану “Қазақстан-2030” стратегиясының маңызды мәселелерінің бірі.

2002 жылдың шілде айында қабылданған “Инновациялық қызмет” туралы Заны Республиканың ғылым саласына, ел экономикасына үлкен серпіліс әкелетін жаңалық болды. Мақсаты отандық өндірістің инновацияларға сұранысын арттыру, қолданбалы зерттеулерді қолға алу, ұлттық технопарктер құру, инновациялық даму салаларының басым бағыттарын белгілеп, сол арқылы ел экономикасын ары қарай дамыту. Шетелдік тәжірибе көрсеткендей, ғылыми-техникалық потенциал – кез келген мемлекеттің өркендеуінің кепілі. Экономикалық дамудың, мемлекет көркеюінің негізгі жолы ғылыми-техникалық және инновациялық салада лидер болу. Инновациялар және жаңалықтар экономиканың құлдырауына төтеп беріп, FTП-тің белсенді түрде дамуына жағдай жасап, ұлттық экономиканың тиімділігімен бәсекеге қабілеттігін жоғарылатады.

Әдебиеттер:

- 1.Салықов F.C., Әжмұрат Н.Т Өндірістік менеджмент: Оқу құралы - Ақтөбе: С.Бейішев ат. АУ редакциялық баспа бөлімі, 2010- 1506.
- 2.Жұмамбаев С.К. Өндірістік менеджмент: Оқулық. Алматы ЖШС РПБК «Дәуір», 2011- 2686.
- 3.<http://your vision.kz>
- 4.<http://www.5ballov.ru>
- 5.Завлин П.Н., Васильев А.В. Оценка эффективности инноваций. СПб: Бизнес-пресса, 1998. – С. 27.

КЕМАЛОВА А.С.

ҚАЗАҚТЫҢ ТҮЙЫМ СӨЗДЕРІ – ҰЛТТЫҚ ТӘРБИЕ КӨЗІ

Қазіргі қоғамда жас ұрпақтың яғни, жеке тұлғаның санасында туған еліне, халқына деген құрмет сезімін ұялатып, ұлттық рухты сініру, тілі мен тарихын қастерлеп, салт-дәстүрді аялай білуге тәрбиелеу-басты міндеттердің бірі болып есептеледі.

Жас ұрпақтың ұлттық дүниетанымын қалыптастыруда қазақ халқының ырымдары мен тыйымдарының алатын орны ерекше. Себебі оларда халықтың ғасырлар бойы жинақтаған мол тәжірибесі, ұлттық рухани байлықтың қайнар көзі жинақталып, сақталған.

Халқымыздың ғасырлар бойы бірге жасап, бізге жеткен асыл мұраларының, халқымыздың тәрбиелік құралдарының күнделікті қолданылатын үлгі, өнеге түрлерінің бірі – тыйым, яғни тыйым сөздер.

Тыйым - әлеуметтік тұрғыдан зиянды әрекеттерден тартынуды талап ететін құқықтық реттеу тәсілі, дәстүрлі құқықтық норманың бастапқы нысаны. Күнделікті тұрмысқа байланысты тыйымдар ерлі-зайыптылардың, үлкен мен кішінің, әке мен баланың, ағайын-туыс, құда-жекжаттың қарым-қатынасын реттеу және тазалық, тәртіп сақтау мақсатында пайда болған [6].

Тыйым – балалар мен жастарға «жаман әдептен жирен» дегендегі жаман істерден сақтандырып, жақсылыққа еліктеу, бейімде у мақсатынан шыққан таза халықтық педагогикалық ұғым. Міне, осы арқылы олар әркімді теріс мінез, орынсыз қимылдардан сақтандырып отырған. Тыйым сөздерден халқымыздың наным-сенімін, әдет-ғұрпын біліп қоймай, бойымызға тәлім тәрбие сініреміз.

Ұрпақ тәрбиесіне қатысты ежелден келе жатқан халықтық әдістерінің бірі – балаға ақыл-өсіет айту және сөз арқылы баланың көзін жеткізе отырып, сенімін арттыру. Бұл әдістер мақал-мәтеден, нақыл сөздерден, ырымдар мен тыйым салу сөздерінен айқын көрініс тапқан. Өмірден көргені мен түйгені мол, білікті адамдардың ақыл-өсіетін окушының санасына сіңіріп, үлкен ой салған. Ырымдар мен тыйым салу сөздері баланы ағаттық жасаудан, тұрлі қауіп-қатерден сақтандырып, адамгершілікке жетелейді [8].

Халықтық тәрбие сол елдің дәстүріне, тұрмыс-тіршілігіне, тарихи танымына, ой-санасына сай қалыптасады. Бұл – атадан балаға қанымен беріліп, жас ұрпақтың, жеке тұлғаның жанына жалын беретін рухани ұлы

күш. Үрпақтың жақсы-жаман болуы, алдымен, олардың бойына ата-ананың сіңірген үлгі-өнегесімен өлшенеді. Үрпақ санасында ұлттық қасиеттерді қалыптастыру тіл мен дін, салт пен сана, ұлттық дәстүр арқылы жүзеге асады. Халқымыз ғасырлар бойы жинақтаған бай тәжірибесінен түйіндеген қорытындысы ретіндегі ырым-тыйым сөздердің үрпақ тәрбиесінде қазір де мәні жойылған жоқ. Ізгілікті ансаудан туған ырымдар, кесапттан, бәле-жаладан сақтандыратын тыйымдар- дың тәрбиелік мәні өте зор. Қазақтың тыйым сөзі – ұлттық тәрбие көзі, яғни қазақ кішкентай кезінен баласын жақсылыққа үйір, жаман әдеттерден аулақ болсын деп тыйым арқылы тәрбиелеп отырған. Ырым мен тыйым сөздер бір-бірімен сабактас, өзектес болады. Халық ұғымындағы ырым үрпаққа өнегесі, шапағаты тиетін, ізгі қасиеттер жүғысты болса еken деп қолданылатын ғұрыптың түрі. Ол негізінде жақсы ниет пен көңілге медеу, тілекке сүйеніш табу үшін қолданылады. Киелі, қасиетті ерекше бір рухтан сол арқылы медет тілейді. Ал кей әрекеттерден жамандық шақырады деп ырымдап, тыйым салады. Осы жерден біз осы екі ұғымның өзара байланысты қанаттас жүретінін аңғарамыз [1,21].

Халқымыздың қанына сіңген тектілігі, адамгершілігінің жоғары болуы, әртүрлі келеңсіз көріністерден, жат қылықтардан аулақ болғаны осы қазақтың тыйымының арқасы, яғни бала бойына ертеден сіңіргеннен. Сонымен қатар, тыйым сөздер жеткіншек үрпақты адалдыққа, әдептілікке, адамгершілікке, жақсылыққа үндеп, олардың сана-сезімін, дүниетаным қабілетін дамытуды көздейді. Тыйым сөздер халқымыздың тұрмыс-тіршілігінде, әлеуметтік өмірінде жас буын тарапынан бұлжымай орындалып отырған. Тыйым сөздер - әлеуметтік өмірдегі түрліше қарым-қатынаста адамдардың әрекеті үстінде көрсететін мінезд-құлқын анықтайдын, жалпыға міндетті ережелердің жиынтығы ретінде танылады. Міне, осындағы деңгейде тыйым сөздерді халқымыз пайдаланып, баршаға бірдей, міндетті түрде орындалатқан. Мұның өзі қоғамдағы үлгі-өнеге, әдептіліктің негізгі қағидасы болып қалыптасқан. Тыйым сөздерді кесел мен кесапат атаулыдан, жүгендіздік, тәртіпсіздік атаулыдан сақтандыруши қалқан, инабаттылық пен ізгіліктің қайнары десек те болады.

Тыйым сөздер жағымсыз, келеңсіз әрекетті тоқтатуға арналған. Жат пиғылдан, орынсыз қылықтан, теріс мінезден сақтандыруға бағыттала қолданылған. Адамдардың бойындағы адамгершілік, имандылық қасиеттерінің өлшеміндей деңгейде пайдаланылған. Бұл тыйым сөздердің мән-мағынасының қаншалықты еkenін аңғартады. Ырымдарға қарағанда тыйым сөздердің айтылу мәнінде, қолданылу бағытында айырма бар. Ырымдар көңілге медеу, тілекке сүйеніш табу үшін қолданылғандықтан, ауқымды, кен ұғымда айтылып, үміт түрінде көрінсе, тыйымдарда ой қысқа қайырылып, нақты талап, бұйрықты мәнде жеткізіледі. Тыйым сөздер балалардың есі кірген кезден-ақ қолданылғандықтан, ойы айқын, жас ерекшелігіне сай түсінікті, нақты тұжырымдарды білдіреді. Балаларды ертеден - ақ жаман әдет, жат қылықтардан сақтандырады. Есі жаңа кірген кезден бастап ержеткенге дейін құлағында жүріп, жүргегінен орын алатыны сөзсіз. Мұндай өнегелі, мейірімді сезімге, адами құндылыққа үйрететін бұл сөздердің естілуі қатқылдау болғанымен, жас баланың жанына төгер шуағы мол, нұрлы. Қысқа да нұсқа, айтылу екпіні де ерекше тіркестер шоғыры жас адамды

сол айтылғанды орындауға еріксіз мойын ұсындырғандай. Өйткені ойлы, мағынасы терең бүл сөздер боланың өмірлік есте сақтауына да жеңіл. Бүл талдап, талқылауды қажет етпейтін, сөзсіз орындалуға тиісті өмірлік міндеттей мәнді тұжырымдар. Оны үлкендердің ұрпағына сөзсіз орыннатуы халықтың бала тәрбиесіндегі ұстанымы болған. Ата-ананың айтқанын орындаамау адамшылық жолдан таюмен тең саналған. Сондыктан әр жас ата салтынан аспай, айтқаны қалтқысыз орындалған. Міне, қазақы тәрбиенің құдіреттілігі осы жерден көрінеді. Ата салтын тәрбие үдерісінде басшылыққа алудың мәні де осыдан көрінеді. Біздіңше, адам қоғамының барлық түрінде де тыйым сөздер қажет. Тіршілік болған соң құнгейі мен көлеңкесінсіз болмайды. Сол керегарлықты реттеп отыру үшін нағымдық, сенімдік, моральдық-этикалық, құқықтық нормалар сияқты тыйым сөздер де әлеуметтік ортаны реттеп отырады. Қоғам мүшелерін игі мақсаттарға бағыттап, адамдар арасындағы үйлесімділікті қамтамасыз етуге мүмкіндік тудады. Тыйым сөздердің мағынасына үңілсек, тәрбиенің әр саласын аңғаруға болады. Ырым және тыйым сөздердің мазмұнынан тәрбиенің бірнеше түрін көруге болады. Ырым — жақсы ниетке негізделген көне дәстүр. Кейбір жағымсыз құбылыстарды нысанага алып, олардан ада болу жолын нұскайды, адамның жан және тән салауаттылығын үағыздайды. Тыйым — ұлттық әдет-ғұрыпқа сәйкестірілген тәрбие шарты. Тыйымдық нұскалар мен үлгілердің тамыры терең. Жаманшылықтан сақтануды, жарық дүниені, тіршілік көздері мен құралдарын қадірлеуді насиҳаттайды, теріс әрекеттерге қарсы ашық құреске шақырады. Ырым мен тыйым қағидаларын екшеп, қазіргі заманға лайықтап ұғыну және қолдану баршамызға парыз [3].

Мысалы, қазақ тілі сабағында етістіктің бүйрек райын түсіндіргенде тек оқулықтағы мысалдармен шектеліп қоймай, халқымыздың тыйым сөздерін ұтымды пайдалануға болады. Тыйым сөздер – халықтың тәлім – тәрбие, ұлғі - өнеге, ақыл – кеңес берудегі құралдардың бірі. Халықта: «Тыйымсыз елдің жастары дуана» - дейді. Тыйым, негізінен балаларға арналып, өзара жаман әдет, жат пиғылдан, ерсі – қимыл, әдепсіз істерден сақтандыруда өте маңызды қызмет атқарады. Мысалы, «Малды теппе», «Бөркінді теріс киме», «Босағаны керме», «Құстың ұясын бұзба», «Аққуды атпа», «Бұлақтың көзін бітеме», «Құмырсқаның илеуін бұзба», «Сабакқа кешікпе», «Үлкендердің сөзін бөлме» т.б. сөздер арқылы ата – бабаларымыз жас баланың санасына қоршаған орта, табиғатқа деген ізгі сезімдерді ұялатуды көздеген. Халықта «Тәрбие басы – тіл, өнер алды - тіл» - деп бекер айтпаса керек. Сөйтіп, сөз арқылы біз экологиялық тәрбие берумен бірге адамгершілік, жауапкершілік, отанға деген сүйіспеншілік сияқты ізгі қасиеттерге баулимыз. Атап айтатын болсақ, тыйым сөздерді- адамгершілік, әдептілік, гигиеналық, имандылық, экологиялық және тағы басқа түрлерге бөлуге болады. Эрбір тыйым сөздің астарында өзіндік мән бар. Адамзат тарихында адамгершілікке байланысты пайда болған категорияларға мыналар жатады: жомарттық, батырлық, ерлік, әділдік, шыншылдық, қарапайымдылық, кішіпейілділік, адалдық, ұяттылық, ар мен намыс. Эрбір қоғам өзінің даму процесінде адамгершілік категорияларына, оның мазмұнына көптеген өзгерістер енгізіп отырған. Адамгершілік - адамдардың практикалық өмірінен тамыр алып, пайда болған әдет- ғұрыптар мен дәстүрлерді тудырып, солармен сәйкес

дамиды. Ал мораль болса, шындыққа қарама- карсы, теріс қарым- қатынаста пайда болады және адамның өзіне субъективті түрде міндет қоя білумен туындаиды. Адамгершілік қасиеттері отбасында, қоршаған ортада, балалар бақшасында, мектепте, адамдардың іс-эрекетінің барысында бір- бірімен араласуы нәтижесінде, қоғамдық тәжірибе алуын өмірмен байланыстыру арқылы қарлыптасады. Халықта: “Ұяда не көрсөн, ұшқанда соны ілерсін” деген мақал бар. Тәлім – тәрбие болмаган жерде адамгершілік мәдениеті мен қасиеті де қалыптаспайды. Адамгершілікті, оның жоғарыда айтылған категорияларын қалыптастыру үшін жүргізілетін қатынастар аз емес, өте көп. Олар: дос- жарапдармен, ата- анамен, окушы мен ұстаздың арасында қарым- қатынас орнату, өзара сыйласу, қонақжайлыштық, жолдастық, достық, туыстық қарым- қатынастар. Адамның адамгершілігі - оның жоғары қасиеті, былайша айтсак, кіслігі. Оның негізгі белгілерінің бірі - адамдық ар - намысты ардақтау, әр уақытта жақсылық жасауға ұмтылу, соған дайын болу, “Өзің үшін енбек қылсан, - дейді Абай, - өзі үшін оттаған хайуанның бірі боласың. Досыңа достық- қарыз іс, дүшпаныңа әділ бол”. Ақылды, мейірімді адам кез- келген уақытта өзгенің жақсылығын бағалағыш болып келеді. Арлы адам- ардақты. Біздің ортамызда осы сапаларды бойына сіңіріп қана қоймай, өзін қоршаған ортаға таратушы, осындай өз сапаларымен жас ұрпақты тәрбиелеуші ұстаздар аз емес. Адамгершілігі мол адам - басқаларға қашан да үлгі-өнеге [7].

Адамгершілік адам болмысы үшін басты көрсеткіш екені белгілі. Мұндай адами сезімдерді қалыптастыратын сөздердің қатары көп. Оларда адамды сыйлау, қайырымды болу, өтірік айтпау, еңбекті бағалау, т.б. тәрбиелік ұғымдар қамтылған. Мысалы: адамға қарап күлме, біреуді алдама, кісі ақысын жеме, үлкенниң бетінен алма, жақсыдан үйрен, жаманнан жирен, кемтарға күлме, ұрлық қылма, зорлық жасама, арыңды сатпа, аманатқа қиянат жасама, әйелге күш көрсетпе, мақтанба, тәкаппар болма, өтірікке қуәлік жасама, жалқау болма [2].

Әдептілік – адамдармен қарым-қатынаста көрінетін сыпайыгершілік, ізеттілік таныту арқылы өз ортасында сүйкімді, жұғымды көрсететін ерекше қасиет. Ол адамгершілікпен, имандылықпен қанаттас жүретін ұғым. Біздің мұны ерекше бөліп көрсетуіміз бүгінгі қоғам үшін орны мен маңызы ерекше болғандығынан. Адамдық тәрбиенің алтын арқауы да, халық педагогикасының қайнар бастауы да - әдептілік. Ұл-қызына көрсетер инабатты үлгісі жоқ, әдебі жоқ халық болмайды. Әдептілікке бас имеген, әдептіліктен нәр алмаған салт- дәстүрді, әдет-ғұрыпты ешбір халық жасамапты.

Мұндай сөздерге: үлкенниң алдын кесіп өтпе, үлкенге әрқашан орын бер, үлкеннен бұрын сөйлеме, үлкеннен бұрын тамаққа қол созба, топта даурығып сөйлеме, адамды қорлама, орынсыз күлме, қолыңды білеп сөйлеме, кісінің көзінше қасынба, мұрныңды шұқыма, кісінің үстінен аттама, тосып сөйле, кісіге қарап түкірме, жаман әдettі үйренбе, кісі мініне күлме, босағаны керме т.б. жатады.

Эстетикалық тәрбиеге қатысты адамның сыртқы көрінісінің жарасымдылығы мен жүріп-тұру әдебіне байланысты бір алуан сөздер бар. Олар: шашыңды жайма, тақымыңды көрсетпе, езуінді керме, талтайып отырма, шаш-тырнағыңды өсірме, бөркінді теріс киме, кіндігінді ашпа, бетінді баспа, тізенді құшақтама, тандайыңды қақпа, басыңды шайқама.

Экологиялық тәрбие – қоршаған ортаға қамқорлық, залал тигізбеу, тылсым құдіретін бағалауға арналған сөздер жатады. Олар – көкті жүлма, ұяны бұзба, суга түкірме, ағын суға кір шайма, малды теппе, аққуды атпа, бұлакты бітеме, жәндікті өлтірме, суга зәр сындырма, құмырсқаның илеуін баспа, қара суды сапырма, бұлақты былғама, ағашты кеспе, т.б.

Тазалық тәрбиесінде жас үрпактың дені таза, тәні сау болып өсуі үшін жеке бас тазалығын сақтауға арналған тыйым сөздердің орны ерекше. Олар: аяғында жоғары көтерме, сыпырғышпен ұрма, шалбарынды жастанба, дәрет сүйн аяқ асты төкпе, сыпырындыны, құлді шашпа, құдыққа түкірме, саусағынды сорма, қолға жүққан суды сілікпе, тамақтың үстінен аттама, итке ожаумен ас құйма, шелектегі суга аузынды батырма, т.б. [5,114].

Ырым мен тыйым — әлем халықтары арасында кең тараған көне қағида. Эртүрлі нағылар мен сенімнен өрбіген салт-сананың бір саласы. Сыртқы орта мен адамдар арасында қалыптасқан қарым-қатынасқа көз-карас, түсінік-таным мен ұғым тізбегі. Халықтың зердесінде, тарихында, рухани мұрасында небір інжу-маржан жатыр. Сол асыл қазыналарымыздың қасиетін, мән-мағынасын үрпағымыздың бойына жүғысты етіп, ертеңгі күнге жалғастыра ұқтырсақ, ұл-қыздарымыздың келешегі де жарқын болар еді. Олай болса, балаларға кішкентай кезінен бастап мұның барлығын жете түсіндіріп, қадір-қасиетін ұғындырып отырса, олар барлығын қадірлеуді, аялауды үйренеді. Ендеше берер тәлім-тәрбиесі көп тыйымдарды бір сәт естен шығармайық.

Әдебиеттер:

- 1.Кенжеахметұлы С. Жеті қазына. Алматы, 1997.
- 2.Құралұлы А. Қазақы тыйымдар мен ырымдар. Алматы, 2000.
- 3.Кенжеахметов С. Қазақтың тыйым сөздері // Абай. №10. 2010.
- 4.Саргелтаева К. Қалық тағылымы адастырмас сара жол// Этнопедагогика. №6. 2007.
- 5.Жарықбаев Қ, Табылдиев Ә. Әдеп және жантану. Алматы, 1994.
- 6.Қазақстан ұлттық энциклопедиясы. Алматы, 2006.
- 7.Сіләмбекова Т. Адамгершілікке тәрбиелеу – басты мақсат // Қазақстан мектебі. №5. 2003.
- 8.Айтмамбетова Б. Педагогика тағылымдары. Рауан, 1993
- 9.Кәкенова І. Тыйым сөздер тәрбие құралы // Тәрбие құралы. №3. 2009.

Түйін

Мақалада жас үрпактың ұлттық дүниетанымын қалыптастыруда қазақ халқының тыйым сөздерінің алатын орны ерекше екендігі көрсетілген.

Резюме

В статье рассматривается особое роль применение правил и норм этикета в казахском языке формировании национального мировозрения подрастающего поколения.

Resume

A special role is considered for the use of rules and forms of etiquette in Kazakh language and for enforcement of the national ideology of future generation.

МҰСТАФИНА Ж.Д.

ӘСКЕРИ ГУБЕРНАТОРЛАРДЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК СИПАТЫ (ТОРГАЙ ОБЛЫСЫНЫҢ МАТЕРИАЛДАРЫ БОЙЫНША)

Қазақ жерінің патшалық Ресеймен отарлану үрдісі, одан кейінгі кезеңдегі қазақ халқының кеңестік бұғауға түсіү түрлі әдіс-тәсілдер арқылы жүзеге асырылғандығы тарихымыздан белгілі. Өлкемізді отарлау саясаты әскери шептер құру және әскери-казактік отарлаудан басталып, XVIII ғасырдан XIX ғасырдың 60-жылдарына дейін тұракты әскер арқылы жергілікті халықты тізе бүктіру саясатына дейін өрбіді.

Осындай мақсатты шаралардың нәтижесінде XIX ғасырдың 60-жылдарының ортасына қарай патша үкіметі Қазақстанды әскери отарлауды аяқтады. Отарлаудың ендігі кезеңі Қазақстанды Ресейдің географиялық құрамды бөлігіне айналдыруға қызметі етуі тиіс болатын. Осы мақсатта XIX ғасырдың 60-90-шы жылдарында әкімшілік-саяси реформалар жүргізілді. Бұл реформалар нәтижесінде қазақ жері патшалық Ресейдің меншігіне айналдырылып, қазақ халқы саяси бостандығынан айырылды. Оның үстінен бұл реформалар жергілікті ақсүйектік топтардың саяси ықпалын түпкілікті жойды. Бұл бағыттағы саясат жергілікті жерлердегі отарлық биліктің тірегі болатын жаңа шенеуніктер тобын қалыптастыру арқылы де жүзеге асырылды. Жалпы, патша үкіметінің бұл кезеңдегі отарлық саясатында арнайы дайындалған шенеуніктер тобы маңызы рөл атқарды. Осындай топтың бірі - облыстарды басқарған әскери губернаторлар.

Ресейде губернатор институты XVIII ғасырдың басында I Петренен енгізілді. Жалпы, губерния әкімшілік-территориялық бірлік ретінде Ресейде 1702 жылы пайда болды. 1708 жылы 18-желтоқсанда I Петр Ресейдің жаңа әкімшілік-территориялық бөлінісі туралы жарлық шығарып, ол бойынша 8 губерния құрылды. Одан кейінгі уақытта губернатор институты II Екатеринамен жетілдірілді. Ал губернияның негізгі әкімшілік-территориялық бөлініс ретінде түпкілікті бекітілуі император I Павелдің есімімен байланысты. Ол 1796 жылы «Мемлекетті губернияларға жаңаша бөлу туралы» жарлық жарияладап, 41 губерния құрды. Осы губернияларды басқару үшін I Павел азаматтық және әскери губернатор деп аталған екі қызмет бекітті. Орталық губернияларды азаматтық губернаторлар басқарса, әскери қимылдар жалғасып жатқан, саяси тұрақсыз «шеткері» (негізінен батыстық) губернияларды әскери губернаторлар басқарды [1].

Жаңа құрылған губерниялардың қатарында Орынбор губерниясы да қайта қалпына келтірілген болатын. Осы уақыттан бастап қазақтардың ісімен айналысқан бірінші басшының жұмыс орны қайтадан Орынбор қаласына көшіріледі. Орынбор губерниясының бірінші әскери губернаторы болып генерал әрі барон Осип Андреевич Игельстром тағайындалды. 1798 жылы қыркүйек айында орынборлық әскери губернатор болып тағайындалған генерал-майор Николай Николаевич Бахметев осы губернияның азаматтық істерімен де айналысқан [2]. Көріп отырганымыздай, әскери губернатор қызметінің пайда болуы патшалық Ресейдің отарлау саясатының және губернатор институтының даму үрдісінің тікелей жемісі болды. Бұл қызмет аясы уақыт өте кеңейіп, отарлық әкімшіліктің жоғарғы буынына айналды.

Әскери губернатор қызметінің Батыс Қазақстанда пайда болуы XIX ғасырдың 60-жылдарындағы реформалармен байланысты. 1868 жылғы 21-қазанда «Орал, Торғай, Ақмола және Семей облыстарын басқару туралы» Уақытша ереже қабылданды. Ереже бойынша Батыс Қазақстан терриориясында Торғай және Орал облыстары құрылды. Ережеге сәйкес осы облыстарды басқарған әскери губернаторлар қолдарына үлкен әскери және азаматтық билік шоғырланып, олардың қызметінің жаңа сипаты бекітілді. Осы тұрғыда әскери губернаторлардың әлеуметтік сипатына талдау беріп, олардың қандай ортадан шыққандығын білу маңызды.

Колда бар деректер бойынша Торғай облысын 1869-1917 жылдар аралығында 8 әскери губернатор басқарғандығын анықтадық. Олардың жеке сапалық көрсеткіштерін (ұлты, тегі, туған жылы, діні, әскери шені, атағы, білімі) төмендегі кестеден (1 кесте) көруге болады.

**1 кесте. Торғай облысы әскери губернаторларының тізімі мен
курамы [3]**

№	Аты-жөні	Туған жылы	Тегі	Шені	Діні	Білімі	Билік еткен жылдары
1	Баллюзек Лев Федорович	1822	Прусс отбасынан шыққан	Генерал-майор	Лютे - ран	Михайлов артиллерия училищесі	1869-1877 ақпан
2	Гейнс Александр Константино - вич	21.08. 1834/ 1835	Эстлян губерния-сының дворяны	Генерал-майор	-	Бас штабтың Николаев академиясы	1877-1878 қазан
3	Константино - вич Александр Петрович	26.08. 1832	Полтава губерния-сының дворяны	Генерал-майор	-	Михайлов артиллерия училищесі	1878-1883 шілде
4	Проценко Александр Петрович	23.11. 1836.	-	Генерал-майор	-	Бас штабтың Николаев академиясы	1883-1888 ж. басы
5	Барабаш Яков Федорович	12.05. 1838.	Полтава губерния-сының дворяны	Генерал-лейтенант	-	Александр Брестік кадет корпусы, Бас штабтың Николаев академиясы	1888-1899 қыркүйек
6	Ломачевский Асинкрит Асинкритов ич	6.04. 1848	Санкт-Петербург губ. дворяны	Генерал-лейтенант	Прав о-славия	Гвардиялық юнкерлердің Николаев училищесі	1900-1907/1908
7	Страховский Иван Михайлович	-	-	Ресми статтық кенесші	-	-	1908-1910
8	Эверсман Михаил Михайлович	16.03. 1868.	Орынбор губ. дворяны	Ресми статтық кенесші	Прав о-славия	Императорлық Санкт-Петербург университеті «Күкіңтану» факультеті, 1-сатылы диплом	1910-1917

Кестеден көрінетіндей, Торғай облысының әскери губернаторларының сапалық көрсеткіштері алуан түрлі болып келген. Алдымен әскери губернаторлардың тегіне талдау жасасақ, олардың көпшілігінің ауқатты дворян отбасыларынан шыққандығын көреміз. Осы жағдай әскери губернаторлардың сапалы білім алып, қызмет бабында үлкен жетістіктеге жетуіне тікелей ықпал етті. Дегенмен, XIX ғасырдың аяғында дворяндардың бұрынғы ықпалдары мен артықшылықтарынан айырылғандығы белгілі.

Әскери губернаторлардың шеніне келетін болсақ, жалпы, губернатор болып Рангілер туралы табель бойынша төртінші кластан төмен емес шені бар адам тағайындалуы тиіс. Ал төртінші класқа ресми стат кеңесшісі мен генерал-майор шендері сәйкес келді. Соған қарамастан, барлық уақытта осы ереже сактала бермеді және губернаторлыққа бесінші клас және одан төмен шендерінің шенеуніктер де тағайындалды [4]. Кестеде берілгендей, Торғай облысының әскери губернаторларының көпшілігі әскери адамдар болды, тек екі әскери губернатор – И.М.Страховский және М.М.Эверсман азаматтық саладан тағайындалған. Әскери губернаторлардың басым бөлігі төртінші класқа сәйкес шен иеленді. Олардан басқа екі адам - Я.Ф.Барабаш және А.А.Ломачевскийдің үшінші класқа сәйкес генерал-лейтенант шендері болды. Көріп отырғанымыздай, отарланған қазақ жеріндегі жергілікті халықтың қарсылығы толастамаған Торғай даласына арнайы әскери білімдері бар, тәжірибелі, белгілі адамдар тағайындалған. Осы түрғыда әскери губернаторлардың бұған дейін қандай қызметте болғандығы немесе соңғы ретте қандай қызметтен келгендейгі анықтау қызығушылық тудыратын мәселе.

Бұл бағытта қолда бар дерек көздеріне сүйене отырып, төмендегідей фактілерді аныктадық. Торғай облысының бірінші әскери губернаторы Л.Ф.Баллюзек бұл қызметке дейін Қытайда елшілік қызмет атқарған [5]. Екінші әскери губернатор А.К.Гейнс бұл қызметке Жол байланысы министрлігінен келген [6]. Одан кейінгі А.П.Константинович әскери губернатор болып тағайындалғанға дейін 1873 жылдан Хиуа жорығына қатысып, белсенді әскери қызмет атқарған [7]. Торғай облысының төртінші әскери губернаторы А.П.Проценко бұл қызметке Семей облысының әскери губернаторы қызметінде жүргенде ауыстырылды [8]. Одан кейінгі Я.Ф.Барабаш әскери губернатор қызметіне дейін Забайкалъя облысының губернаторы болды [9], сонымен бірге, Бас штабтың құрамына тіркелген [10]. Торғай облысының алтыншы әскери губернаторы А.А.Ломачевский аталмыш қызметке дейін Орынбор губерниясының вице-губернаторы қызметін атқарды [11]. Ал Торғай облысының соңғы екі әскери губернаторлары жөнінде толық мәліметтерді табу мүмкін болмады. Берілген мәліметтер, Торғай облысына тағайындалған әскери губернаторлардың бұл қызметке дейін түрлі жоғарғы қызметтерде болғандығын және олардың барлығының әскери саламен байланысты екендігін дәлелдейді.

Губернаторлардың әлеуметтік сипаты жөнінде мәлімет беретін тағы бір көрсеткіш – олардың белгілі-бір дінге қатыстылығы. Л.М.Лысенконың айтуынша олардың діни сенімін анықтау өте күрделі. Себебі, ол жөніндегі мәліметтер XIX ғасырдың басына дейін формулярлық тізімде мұлдем көрсетілмеген. XIX ғасырдың өзінде барлық губернаторлар өздерінің анкеталарында діни сенімге қатысты

мәліметтерді көрсетпеген [12]. Біз аталған 8 әскери губернатордың 3-інің ғана діни сенімінің түрін Қазақстан Республикасының Орталық мемлекеттік мұрагатынан олардың қызметтік тізімдеріне (послужной список) қатысты мәліметтерді табу арқылы аныктадық. Әскери губернаторлардың белгілі-бір дінге қатыстылығы олардың белгілі-бір ұлтқа қатыстылығын да анықтауы мүмкін. Қалай болғанда да Ресей губернаторларының, оның ішінде, әскери губернаторлардың көпшілігі христиан дінінің православия тармағының өкілдері болды. Бұны Л.М.Лысенконың да зерттеуі дәлелдейді. Оның есептеуінше 1895 жылы православиялық емес губернаторлардың үлесі 7,4 %-ға дейін төмендесе, 1913 жылға қарай олардың үлесі шамамен 6 %-ды құраған [13].

Кез келген басшыны тағайындауда оның білімінің барлығы, біліктілігінің аталмыш қызметке сәйкестілігі қаралады. Сол сияқты әскери губернаторларды тағайындауда да олардың жалпы және кәсіби дайындықтарын білдіретін арнағы білімдерінің болуы талап етілді. Кестеден көрінетіндей, Торғай облысының әскери губернаторларының барлығы дерлік әскери білім алғандар болды. Олардың көпшілігі Бас штабтың Николаев академиясы мен Михайлов артеллерия училищесінде әскери білім алған. Азаматтық саладан келгендердің өзінің жоғарғы зангерлік білімдері болды.

Кестедегі соңғы графада әскери губернаторлардың билік еткен жылдары берілген. Бұл мәліметтерден Торғай облысының әскери губернаторларының аталмыш қызметті атқару мерзімін және осы қызметке тағайындалғандағы жас мөлшерін айқындауға болады. Сонымен, әскери губернаторлардың ішінде аталмыш қызметті ең ұзақ мерзім атқарған Я.Ф.Барабаш болды. Ол осы қызметте 1888 жылдың басынан есептейтін болсақ 12 жылға жуық уақыт отырған. Екінші кезекте, 8 жылдан Л.Ф.Баллюзек пен А.А.Ломачевский басшылық жасады. Одан кейінгі М.М.Эверсман 7 жыл облысқа басшылық жасаса, А.П.Константинович және А.П.Проценко 5 жылдан ел басқарды. Қалған әскери губернаторлар А.К.Гейнс және И.М.Страховский аталған қызметті 1-2 жыл ғана атқарған. Олардың мұншама уақыт бұл қызметте болуы біржағынан, орталықтың кадрларды ауыстыру арқылы қалыптасқан күрделі жағдайды шешу саясатына байланысты болуы мүмкін.

2 кесте. Торғай облысы әскери губернаторларының қызмет атқарған уақыттағы жас мөлшері

	40 жасқа дейін	40-49 жас аралығы	50-59 жас аралығы	60-70 жас аралығы
Торғай облысының әскери губернаторлары	-	5	2	-

1 кестенің негізінде құрылған 2 кестеде әскери губернаторлардың қызметке тағайындалған уақыттағы жас мөлшерлеріне қатысты мәліметтерді беріп отырмыз. Өкінішке орай, И.М.Страховскийдің өмірбаянына қатысты деректер табу әзірше мүмкін болмай отыр. Дегенмен, кестеден Торғай облысы әскери губернаторларының ең белсенді жасы 40-49 жас аралығы болғандығын айқындау қын емес.

Осылайша, Торғай облысы әскери губернаторларының әлеуметтік сипатын талдай келе бірқатар қорытындылар шығаруға болады. Біріншіден, Торғай облысына әскери губернаторлар облыстың саяси жағдайының ерекшелігі есепке алына отыра тағайындалды. Екіншіден, облыстың әскери губернаторлары әскери шенеуніктердің ережелері бойынша 4 класс немесе одан жоғары класқа (3 класс) тиісілі шендегі, арнайы әскери білімдері бар, басым бөлігінің жасы 40-49 жас аралығындағы әскери адамдар болды. Үшіншіден, олардың көпшілігі дворян тегінен шықты және христиан дінінің православиялық тармағын ұстанды.

Әдебиеттер:

1. Лысенко Л.М. Губернаторы и генерал губернаторы Российской империи (ХVIII-нач. ХХ века). М., 2001.-358 с. С. 28-29, 53, 61-62.
2. Добросмыслов А.И. Тургайская область. Исторический очерк Т.1. Тверь,1902. С. 210-211, 214.
3. Кесте: КРОММ. 25-қ., 2-т., 79-іс, 1-п, 80-іс, 2-п., 5-т., 121-іс, 1-п, 19-п., 224-іс, 16-17 пп.; Русский биографический словарь. Т.2. М., 1999. С. 451; Русский биографический словарь. М., 1990. С. 353; Қазақтар. Көпшілікке арналған тоғыз томдық анықтамалық. YII т. Қазақстан Һем қазақтар хақында. А., 1998. -285 б. 19-б.; Добросмыслов А.И. Тургайская область... С. 479, 482, 484-485, 492 бб.; Собрание литературных трудов А.К.Гейнса. Т.1. Спб., 1897; Лысенко Л.М. Губернаторы и генерал-губернаторы Российской империи... С. 346; Альманах современных государственных деятелей. СПб., 1897. С. 627, 677, 686; Актюбинский городской вестник. 1914 г., № 6. С. 1, 3, № 15. С. 4, Любовь и Восток (сер. «Вся Россия»): Сборник. Эссе, документы, справочная информация, воспоминания, рассказы, стихи. М., 1994. С. 243-245. бойынша құрылды.
4. Лысенко Л.М. Губернаторы и генерал-губернаторы... С. 183.
5. Русский биографический словарь. Т. 2. М., 1999. С. 451.
6. Русский биографический словарь. М., 1990. С. 354.
7. Добросмыслов А.И. Тургайская область... С. 482.
8. Добросмыслов А.И. Тургайская область... С. 484.
9. Любовь и Восток (сер. «Вся Россия»): Сборник. С. 245.
10. Альманах современных государственных деятелей... С. 627.
11. Альманах современных государственных деятелей... С. 686.
12. Лысенко Л.М. Губернаторы и генерал-губернаторы... С. 190.
13. Лысенко Л.М. Губернаторы и генерал-губернаторы... С. 191.

Резюме

В данной статье, на основе материалов Тургайской области, рассматривается социальный портрет военных губернаторов. Автор анализируя качественную характеристику, раскрывает социальный облик царских чиновников.

Resume

In this article focuses on Torgai social view of militari governors. The author shows the social life of tsar officials.

КУРГАНБЕКОВА Г.Т.

ОТКАЗ ПРОКУРОРА ОТ ОБВИНЕНИЯ

Отказ прокурора от государственного обвинения представляет собой специфическое уголовно-процессуальное действие, влияющее на весь ход уголовного производства или его часть, вплоть до принятия решения о прекращении уголовного дела. Отказ прокурора от обвинения является новым порядком уголовного производства, которого не было в ранее действовавших Уголовно-процессуальных кодексах (Уголовно-процессуальном кодексе РСФСР 1923г. и Уголовно-процессуальном кодексе КазССР 1960 г.).

Как известно, советская правоохранительная система имела ярко выраженную обвинительную, карательную направленность. Роль прокурора при осуществлении надзора за соответствием закону судебных решений по уголовным делам сводилась к поддержанию государственного обвинения и принесению протестов.

Появление отказа прокурора от обвинения связано с внедрением новой формы процесса, основанной на конституционном принципе состязательности и равноправия сторон. Большие изменения в современной правовой системе повлекло закрепление в ст.23 Уголовно-процессуального Кодекса Республики Казахстан принципа состязательности и равенства сторон обвинения и защиты, при котором уголовное преследование, защита и разрешение дела судом отделены друг от друга и осуществляются различными органами и должностными лицами.

Существенными признаками состязательности, раскрывающими его сущность, являются: наличие в процессе сторон, стоящих отдельно от суда, их равноправность и сам суд, разрешающий дело, освобождённый от процессуальных функций сторон [1].

В связи с закреплением в законе принципа состязательности и равенства сторон в процессе, усложняются и задачи, стоящие перед должностными лицами, на которых возложено поддержание государственного обвинения. Что касается деятельности прокурора в суде, основные и наиболее значительные изменения произошли в отношении рассмотрения дела в суде первой инстанции, а именно, судебного следствия. Согласно ч.6 ст.317 Уголовно-процессуального кодекса РК, поддерживая обвинение, прокурор руководствуется требованиями закона и своим внутренним убеждением, основанным на результатах рассмотрения всех обстоятельств дела. В то же время закон не обязывает государственного обвинителя во что бы то ни стало поддерживать обвинение [2].

Согласно ч. 6,7 ст.317 Уголовно-процессуального кодекса Республики Казахстан прокурор обязан отказаться от обвинения (полностью или частично), если придет к выводу, что оно не нашло подтверждения в судебном разбирательстве [3]. Уголовно-процессуальный закон предусматривает две формы отказа прокурора от обвинения: полный и частичный .

Практика показывает, что недоказанным может быть все обвинение или часть его, поэтому недоказанность может быть основанием только для полного отказа прокурора от государственного обвинения. При

полном отказе прокурора от обвинения прокурор полностью отказывается от обвинения, если от обвинения отказался и потерпевший, суд своим постановлением прекращает дело.

Если же потерпевший настаивает на обвинении, суд продолжает разбирательство и разрешает дело в общем порядке. Прокурор в этом случае освобождается от дальнейшего участия в процессе, а обвинение поддерживает потерпевший лично или через представителя. По ходатайству потерпевшего ему должно быть представлено судом время для приглашения представителя.

В случае частичного отказа прокурора от обвинения прокурор отказывается от обвинения в той его части, которая является недоказанной.

При частичном отказе прокурора и частного обвинителя от обвинения суд прекращает дело в той части обвинения, от которого отказалась сторона обвинения, дело в остальной части обвинения рассматривается в общем порядке. Если прокурор изменил обвинение и на прежнем обвинении не настаивает потерпевший, суд рассматривает дело по новому обвинению.

Иные последствия наступают при установлении одного из обстоятельств, исключающих производство по делу, или обстоятельств, делающих возможным освобождение от уголовной ответственности. И те и другие могут быть основанием только для основанием только для полного отказа прокурора от государственного обвинения.

В связи с этим важнейшим представляется положение о том, что прокурор должен поддерживать обвинение лишь в меру его доказанности. В силу принципа процессуальной самостоятельности прокурора его позиция в суде не должна быть связана выводами обвинительного заключения и может основываться только на результатах исследования обстоятельств дела в судебном заседании [4].

Представляется важным также вопрос о том, в какой момент судебного рассмотрения уголовного дела прокурор может заявить об отказе от обвинения. Согласно ч.6 ст.317 Уголовно-процессуального кодекса Республики Казахстан отказ прокурора от обвинения допускается в ходе судебного следствия или судебных прений. Убеждение прокурора в том, что предъявленное подсудимому обвинение не подтверждается представленными доказательствами, не может быть безотчетным. Только после тщательного исследования всех доказательств и материалов дела у него может сложиться такое убеждение. Отказ прокурора от обвинения, когда материалы дела не исследованы в полном объеме, является преждевременным.

Таким образом, прокурору целесообразно заявлять о своем отказе от обвинения по окончании судебного следствия, на этапе прений сторон. Именно здесь он получает возможность выступить и обосновать отказ от обвинения, а также изложить суду мотивы отказа.

Необходимо отметить, что отсутствие законодательного способа исправления в суде первой инстанции ошибочного отказа государственного обвинителя от поддержания обвинения может повлечь за собой необоснованное прекращение дела, в связи с чем, суд первой инстанции может стать заложником ошибки должностного лица государства.

Как было уже сказано, при отказе прокурора от обвинения и возражении потерпевшего против отказа и прекращения уголовного дела судья освобождает прокурора от дальнейшего участия в процессе, а обвинение должен поддерживать потерпевший или его представитель.

Практика показывает, что большинство потерпевших не обладают достаточными юридическими знаниями и тем более не имеют навыков поддержания обвинения в судебном разбирательстве. С этим связана еще одна проблема для потерпевшего - кого он может пригласить в качестве представителя для поддержания обвинения? Законодатель определил лиц, которые могут выступать в судебном разбирательстве в качестве представителя потерпевшего. Это адвокаты, близкие родственники и другие лица, управомоченные в силу закона представлять при производстве по уголовному делу законные интересы потерпевшего.

Но при заключении договора с юридической консультацией потерпевший обязан из своих средств оплачивать адвокату его участие в суде по защите его прав и законных интересов, выступая в качестве обвинителя (частного обвинителя). Это явное ущемление прав потерпевшего от преступления [5]. Думается, было бы справедливо закрепить право потерпевшего получать бесплатную квалифицированную юридическую помощь, для чего в бюджете предусмотреть соответствующие статьи расхода на эти цели.

Таким образом, отказ прокурора от обвинения является одним из самых спорных моментов в судебном разбирательстве и порождает множество вопросов в уголовно-процессуальной науке.

Отказ прокурора от обвинения является средством защиты конституционных прав подсудимого, что полностью соответствует принципу презумпции невиновности. В связи с этим, важнейшим представляется положение о том, что прокурор должен поддерживать обвинение лишь в меру его доказанности, позиция прокурора в суде не должна быть связана выводами обвинительного заключения и может основываться только на результатах всестороннего исследования всех обстоятельств дела в судебном заседании.

Резюме:

Мақалада автор прокурордың айыптаудан бас тарту көкейкесті мәселелерді қозғайды және бас тарту ерекшеліктерін негіздерін - тарараптардың теңдігін ұсынады.

Resume

The article deals with the problem of prosecutor's accusation refuse and determines its actual problems. The article shows the peculiarities of accusation refuse based on the principle of equality of the sides in the court.

Литература:

- 1.Шестакова С.Д. Состязательность уголовного процесса. Спб.: Издат. центр Пресс, 2001.-56с.
- 2.Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан. -Алматы: Юрист, 2007.
- 3.Комментарий к Уголовно-процессуальному кодексу. Алматы: Юрист, 2005.

4. Зеленецкий В.С. Отказ прокурора от государственного обвинения.- Спб. Юридический центр Пресс, 2003. - 546с.
5. Правозащитное предназначение органов прокуратуры на современном этапе //Материалы международной научно-практической конференции. - 23-24 ноября 2004, Алматы. -325 с.

МУСТОЯПОВА А.С.

КРЕАТИВТІЛІК ШЫГАРМАШЫЛЫҚТЫ ДАМЫТУ ҚҰРАЛЫ РЕТИНДЕ

Еліміздің әлеуметтік-экономикалық дамуының стратегиялық бағыттарына сәйкес білім беру жүйесін дамыта отырып, әлемдік білім кеңістігіне ықпалдастырудың негізгі бағдар – адамды қоғамның ең маңызды құндылығы ретінде танып, оның рухани жан-дуниесінің дамуына, көзқарастары мен шығармашылық әлеуетінің, танымдық біліктілігі мен мәдени құндылықтарының жоғары деңгейде дамуына, жеке тұлғасының қалыптасуына жағдай жасау.

Бұл міндеттерді жүзеге асыру еліміздегі жоғары оку орындарында оқыту процесінің мазмұндық болмысына жаңа әдіснамалық түрғыдан негіздеуді талап етеді. Мұндай жаңа әдіснамалық жүйе дәстүрлі оқыту процесін түбекейлі өзгертудің қажеттігін көрсетіп, студенттердің танымдық, шығармашылық іс-әрекетін ұйымдастыра отырып, креативтілігін қалыптастырудың білім мазмұнның үлттық негізде берілуін жаңа өркениеттік бағдар түрғысынан жетілдіруді қарастырады.

Студент бойындағы креативтілік қабілеттерін дамытуда, олардың өшүйіне жол бермеу оның рухани күшін нығайтып, шығармашылықпен жұмыс жасауға бағыттайты, өмірден өз орнын табуға көмектеседі. Өйткені, адам өзін-өзі жетілдіруге де, керісінше өзін-өзі құртуға да қабілетті. Студенттің өз болмысын тануға ұмтылысына көмектесіп, теренде жатқан талап тілегін, қабілеттерін дамыту, сол арқылы оған рухани күш беру белсенділігін арттыру оқытушының негізгі міндеттерінің бірі болып табылады.

Шығармашылық принцип әрекеттің белгіленген шекарасын, кедергілерін игеру, адам алынған ақпарат, білім және өзінің өзекті мүмкіндіктері шегінен шыққан кезде, адамға тән өзін өзі трансценденциялау қабілетімен ұйғарылады.

Шығармашылықтың әрекет есебіндегі тиімділігі жеке тұлғалық қасиет ретінде креативтілікпен ұйғарылады.

- *Креативтілік ұфымы* кең мәнінде былайша түсіндіріледі:
- танымдық мақсатқа жетуге, жаңалықтарға, басталған шығармашылық істі, оны аяқтауға шыдамдылықпен немесе оған қызығушылығы болмаса да, жалғастыруға ұмтылысты;
- жаңаны ойлап табуға немесе жаңа идеяны ұсынуы;
- танымдық және шығармашылық әрекетте қындықты жеңуді;
- ақыл-ой әрекетінің жоспарлылығы мен бірізділігі;
- танымдық мақсатқа жету тәсілдерін, баламаларын іздеу;
- көңіл-күй белгілері (алдағы танымдық және шығармашылық әрекетке орай қуаныш сезімі, ойлап табу принципінде қындықты жеңуге

даярлық, танымдық және шығармашылық мақсатқа қол жеткізудегі шаттық, бір нәрсе ойлап табу мүмкіндігіне ырзалық сезімде болу, шығармашылық әрекет басындағы жақсы көңіл-күй;

- оның жақсы аяқталатындығына сенім; сәтсіздік және т.с.с. жағдайларда шыдамдылық);
- бақылаудың ішкі аясы, өз мүмкіндіктері мен қабілеттерін танытуға құлышыныс;
- шығармашылық бастамаларда дербес әрі тәуелсіз болуға;
- өзін, өз ісін қорғай алуға, дүниетанымын кеңейтуге, өзінің шығармашылық қабілеттерін және т.с.с. дамытуға ұмтылыс.

Шығармашылық көзі – танымдық қызығушылық, интеллектуалдық қабілет, білім, ойлау стилі, тұлғалық мінездеме, мотивация және қоршаған орта.

Танымдық қызығушылықтың жетілген түрі мен жоғары деңгейінің студент бойында болуы оның кез келген іс-әрекетіне интеллектуалдық белсенділікті дамытып, шығармашылыққа жетелеп, креативтілігінің қалыптасуына әсерін тигізеді.

Жоғары мектептегі оқыту процесінде оның креативті іс-әрекеті студент тұлғасын дамытуда бірнеше бағытта маңызды қызмет атқарады:

біріншіден, студенттің интеллектуалдық қабілеттіңін, шығармашылық ойлауының, зерделілігінің артуын, ақыл-парасатының қалыптасуын қамтамасыз етеді;

екіншіден, танымдық ізденістің негізін қалайды, студенттің жан-жақты дамуына жол ашады;

үшіншіден, жаңаны ойлап табады, *білім, білік, әрекеті мен қызығушылығын толық түрде іске асырады*;

төртіншіден, шығармашыл жеке тұлға қалыптасып, кәсіби білім мен біліктілігінің дамуын қамтамасыз етеді; психологиялық даярлығын жетілдіреді;

бесіншіден, шығармашылық орта пайда болады соның негізінде әлеуметтік бағдар береді, ал ең бастысы мотивациялық әрекетінің, жағымды қарым-қатынасының қалыптасуына мүмкіндік жасайды.

Сонымен қатар танымдық, шығармашылық қызығушылықтың студенттің жеке тұлғасына әсер етуінің күші мен тереңдігін қамтамасыз етеді. Студент оқудың мәнін түсінуге ұмтылуы оның тұлғалық дамуына жол ашады.

Студент үшін оқу, кәсіби білім мәні құндылықтар, идеалдар жүйесіне байланысты, осының арқасында студенттің санасында оқуға түспес бұрын-ақ оның мәні жөнінде түсінік қалыптасады, жоғары мектепте оқу барысында бұл көптеген өзгерістерге ұшырайды. «Оқу мәні,- деп жазады Ю.Н.Кулюткин, - тұлғаның күрделі құрылымы, оған: студенттің әлеуметтік ортасы, отбасындағы экономикалық жағдай, қабылданған адамгершілік құндылықтарға сүйенетін оқудың объективті мәнін оның саналы сезінуі» кіреді.

Бұл жөнінде А.Н.Леонтьев: «Студенттің оқу мәнін, оның тұлғалық маңызын түсінүі білімді игеру үрдісінде «автоматты» қалыптаспайды», -дейді. Яғни, оқыту барысында студенттің бойында білімге, оны алу тәсілдеріне белсенді қатынасты қалыптастыру, жаңа білімді және жұмыс тәсілдерін менгеру студенттердің тұлғалық дамуына алып келеді [1].

Осы бағытта М.Жұмабаев: «Іш пысудың бас себебі - іссіздік, екінші себебі - бір түрлілік. Окушылар оқу әрекетімен үнемі айналысусы және оның мәнін түсінуі тиіс», - деп өз пікірін білдіреді. Дәрістің бір сарынмен оқытылуы, жана әдістемелерді пайдаланбаудан және студенттің өне бойы бір жұмыспен айналысусы олардың шығармашылықпен жұмыс жасауына қызығушылығын жояды.

Креативтілікті шығармашылыққа жету жолы деп қарастыра келе оқытушылар оқу процесінде түрлі шығармашылық тапсырмалар дайындауда мынадай талаптар ескерілуі қажет деп есептейміз: шығармашылық тапсырмалар дайындауда заттар мен құбылыстардың немесе оқылатын пәннің және шығармашылық сипаттын ескеру қажет; шығармашылық тапсырмалар түрлі деңгейде болу керек; кезекті тапсырма бұрын берілген тапсырмамен байланысты және бір жүйеде берілуі; шығармашылық тапсырмаларды беруде олардың қабілеттері ескерілуі керек; білімі мен біліктірін жетілдіретіндегі; окушының ақыл-ой әрекетін дамыттын; тапсырмалардың «қарапайымнан-курделіге» өзгеруі, ойлау ерекшелігінің болуы, ой ұшқырлығын дамыттын, жаңаны тудыруға ұмтылыс жасау жағдайлар болуы шарт. Себебі шығармашылық тапсырмалар студенттердің креативтілігін қалыптастырады.

А.К.Маркова анықтаған креативтілікке қалыптастырудың негізгі шарты – мамандыққа шығармашылық сипат беру. Біздің пікірімізше шығармашылық түрткі туралы мәселені кең мағынада қарастыру шарт.

Креативті жеке тұлғаға тән қасиеттерге тоқталсақ:

- жалпы адамзаттық құндылықтар негізінде ішкі және сыртқы қарама-қайшылықтарды жеңе білетін өзіндік сананың дамуы;
- әлеуметтік жетілу, өз бетінше шешім қабылдау қабілеті өмірдегі қайшылықтарды білуі мен бағалауы; рухани міндеттер мен жалпы мақсаттарға сай оларды өз бетінше нәтижелі шеше білуі;
- негізгі элементтері адамгершілік, құндылық қатынас пен сезімнің үйлесімді бірлігі болып табылатын күрделі рухани-адамгершілік сапа ретінде азаматтықтың қалыптасуы ішкі еркіндік, өзіндік қадір-қасиет сезімі, басқа азаматтарға құрмет пен сенімділіктің қалыптасуы, мемлекет пен қоғамдағы өзгерістерге аланнатушылық туғызуы;
- өзін-өзі жетілдіру, қабілеттерін дамыту, ішкі диалог өлшемі ретінде өзіндік ішкі дауыс пен мүмкіндіктерін сезіну көрсеткіші ретінде ар-ұятың қалыптасуы;
- өзгермелі қоғам жағдайында тұлғаның тұрақтылығын қамтамасыз ететін интеллектуалдық және тұлғаның өзін өзі дамытуына мүмкіндік беретін шығармашылық әлеует арасындағы үйлесімділік.

Демек, терең білім мен креативті тұрғыда шешім қабылдауы, арнаіры біліктер студенттің білімді теориялық, танымдылық негізде қорытуына мүмкіндік беріп, интеллектуалдық белсенді ойлауын жандандырып, шығармашылыққа ұмтылдырады. Студенттің белсенді танымдық ойлауы мен креативті бағдары арқылы кез келген іс-әрекет «сана сұзгісінен» өтіп, оның ақыл-ойында жүйеленіп, бекіп, оның танымдық әрекеттерді ұйымдастыру біліктері түрінде көрініс береді.

Әдебиеттер:

1.Мұхамбетова С.Қ., Жәрменова Г.С., Дәрібаева С.Қ. Психологияны оқыту әдістемесі. – Ақтөбе, 2006. - 3046.

2.Омарова Р.С. Мектеп оқушыларының шығармашылық қызығушылығын қалыптастыру:теориясы мен практикасы. Монография. – Ақтөбе, 2008. – 370 б.

3.Кукушин В.С. Общие основы педагогики. Серия «Педагогическое образование». – Ростов н/Д.: Изд. «Март», 2002. – 244 с.

Резюме

В данной статье рассматривается проблема формирования креативности личности. Креативность характеризуется как потенциальная склонность к творчеству, которой обладает каждый индивид и которая может проявиться в соответствующих условиях.

ФИЛОЛОГИЯ ҒЫЛЫМДАРЫ
ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ

ЖУБАНАЗАРОВА К.А.

**ДИФФЕРЕНЦИРОВАННЫЙ ПОДХОД К ОБУЧЕНИЮ НА
УРОКАХ РУССКОГО ЯЗЫКА**

Повышение качества образования является одной из актуальных проблем современного общества. Решение этой проблемы связано с модернизацией содержания образования. В последнее десятилетие происходит резкая переориентация оценки результата образования с понятия «образованность» на понятие «компетенция». Компетенция (слово латинского происхождения) - способность применять знания, умения, успешно действовать на основе практического опыта при решении задач общего рода, также в определённой широкой области. Необходимость включения компетентностного подхода в образовательный процесс обусловливается жизненной необходимостью. Современный педагог должен формировать новую систему универсальных знаний, умений, навыков, а также опыт самостоятельной деятельности и личной ответственности учащихся. Одним из рычагов, позволяющим осуществить данные цели, является обращение к новым образовательным технологиям. Одной из таких технологий является технология дифференцированного обучения.

Дифференцированное обучение на уроках русского языка – актуальная проблема современной школы. В преподавании русского языка особое значение приобретает развитие интереса к предмету у каждого учащегося. Педагог в постоянном поиске. Как предупредить отставание слабых и добиться успеваемости каждого? Как заинтересовать класс и сделать обучение радостным? Только учитывая реальные возможности в учёбе всех учащихся, можно организовать продуктивную деятельность всего класса, осуществить дифференцированное обучение на уроке. Несколько учащихся одного класса, группы, собранных вместе только по возрастному принципу без учёта их индивидуальных и интеллектуальных способностей, не могут равномерно и одинаково продвигаться вперёд в усвоении знаний. Ученики одного и того же класса для выполнения одного и того же задания могут тратить от 5 минут до 1,5 часов. Одни ученики не обладают для данного возраста гибкостью, подвижностью мышления, умением обобщать, творчески подходить к решению тех или иных задач, начинают отставать в прохождении учебного материала. У таких учеников падает интерес к знаниям, проявляется отрицательный интерес к учёбе. Это приводит к неуспеваемости. Не лучшее положение и с сильными учениками, которые вынуждены работать не в полную силу своих возможностей в связи с тем, что педагог ведёт обучение, ориентируясь на «среднего» ученика. Они постепенно привыкают к лёгкости выполнения учебных заданий, и первые трудности приводят к растерянности, неуверенности в себе. А это ведёт к снижению

успеваемости. Поэтому задача достижения максимально высокой успеваемости каждым учащимся может быть решена только на основе изучения индивидуальных особенностей учащихся. Необходимость этого очевидна, это требование находит отражение в педагогической теории под названием принципа дифференцированного подхода.

Как известно, дифференцированное обучение – это работа по одной программе, но на разном уровне сложности в рамках классно-урочной системы с целью развития личности каждого учащегося.

Чаще всего педагог работает в классе, где собраны учащиеся с разным уровнем подготовленности, разными способностями. Согласимся с известным психологом Н.А. Менчинской в том, что «эффект обучения зависит не только от его содержания и методов, но и от индивидуальных особенностей личности школьников». Дифференцированный подход в обучении приносит положительные результаты: уменьшается нагрузка на учащихся, которым иногда физически трудно учиться в рамках обычной программы. Решается проблема неуспеваемости, потому что каждый учится так, как может. Именно поэтому в классе улучшается психологический климат, становится реальностью усвоение каждым общеобразовательного минимума. Ещё К.Д. Ушинский, рассматривая вопросы организации учебного процесса, рекомендовал делить классы на группы, чтобы давать ученикам задания в соответствии с их подготовкой.

Хотя вопрос о дифференциированном обучении хорошо разработан теоретически, многие практические вопросы остаются открытыми, а именно:

как организовать учёт индивидуальных особенностей учащихся; как лучше разделить их на подгруппы (т.е. выделить сильных, средних и слабых) и установить причины, по которым ученик не успевает по предмету, дисциплине; как методически правильно построить урок; как организовать постоянную работу с хорошо успевающими учениками; как проводить дифференцированные проверочные работы и оценивать их; исходя из каких критериев отбирать учебный материал для каждой группы и как предъявлять его (в учебнике дифференцированных заданий недостаточно).

Почти каждый класс можно разделить на три группы: ученики с высокими – средними - низкими учебными возможностями. Критериями деления учащихся на группы являются объём имеющихся знаний, культура умственного труда, уровень познавательной активности, способность к абстрактному мышлению, умение анализировать и обобщать, утомляемость от интеллектуальной деятельности, уровень самостоятельности, уровень работоспособности (желание и умение учиться). Эти критерии взаимосвязаны, так как уровень самостоятельности учащихся на уроке при организации интеллектуальной деятельности в значительной степени зависит от способности к абстрактному мышлению ученика.

Ученики с высокими учебными возможностями имеют достаточный объём знаний, высокий уровень познавательной активности, способности к абстрагированию, обобщению, анализу. Работа с сильными учащимися предполагает тщательную организацию их учебной деятельности, подбор заданий высокой сложности.

Ученики со средними учебными возможностями имеют определённый объём знаний, средний уровень познавательной активности, у них сформированы способности к абстрагированию, обобщению и анализу. При работе с данной группой школьников главное внимание нужно уделять развитию их познавательной активности, воспитанию самостоятельности и уверенности в своих силах, постоянно создавать условия для дальнейшего развития этих ребят.

Учащиеся с низкими учебными возможностями отстают от своих сверстников в интеллектуальном и речевом развитии. Они плохо читают, не могут выделить главное в учебной информации.

Дифференцированный подход позволяет в условиях классно-урочной системы реализовывать творческие возможности всех учащихся. На мой взгляд, работа с сильными учениками должна идти не по пути увеличения объёма заданий, а за счёт разнообразия заданий. Например, таких как составление текстов диктантов, составление карточек – заданий по изученному материалу, составление обобщающих таблиц для работы на уроке, сочинение лингвистических сказок (миниатюр), работа с дополнительной литературой, проверка индивидуальных заданий, выполняемых учащимися, которые имеют более низкий уровень подготовки, выполнение обязанностей консультанта при групповой работе, работа «учителем» (проведение фрагментов урока) и т.п.

Говоря о детях с пониженной обучаемостью, психолог З.И. Калмыкова утверждает, что в основе их отставания лежит расхождение требований, предъявляемых к познавательной деятельности школьников, с реально достигнутым уровнем умственного развития. Проблема преодоления неуспеваемости – это и психологическая проблема. Ученик, испытывающий трудности в обучении, должен иметь щадящий режим. Таким школьникам необходимы опорные схемы, таблицы. В классе, аудитории должен быть стенд «Подсказки на каждый день» с материалом к урокам по изучаемой теме, на парты кладутся словари и «папка-помощница». Этой группе школьников нужно предъявлять посильные проверочные задания. При объяснении нового учебного материала или во время его закрепления слабым учащимся предлагаются опорные карточки, так как им требуется зрительно-текстовая опора и индивидуальный темп работы. Этой группе учащихся требуется точное ограничение учебных заданий, большое количество тренировочных работ и дополнительное разъяснение нового материала на уроке. Некоторые формы и методы работы со слабыми учащимися: выполнение заданий с наличием образца, развитие зрительной памяти (например, объяснить правописание записанных на доске нескольких слов, составить с ними словосочетания, разобрать по составу, на основе опорных слов составить предложения, мини-текст), выполнение заданий со вспомогательными вопросами.

Итак, дифференцированное обучение предполагает соблюдение следующих условий: педагог хорошо знает учащегося, его индивидуальные и психологические особенности, его сильные и слабые стороны; ученики достигли определённого уровня умений самостоятельного приобретения знаний. Дифференцированное обучение имеет развивающее (развитие мышления, воображения, памяти, воли) и воспитывающее (воспитание мировоззрения, интерес к знаниям, чувство ответственности, товарищества) значения. При данной

технологии обучения возможен переход учащихся с одной группы в другую. Переход обусловлен изменением уровня развития ученика, происходит восполнение пробелов и повышение учебной направленности, выражаящейся побуждением интереса к получению знаний в учёбе.

Дифференцированный подход необходим на различных этапах урока.

I-ый этап. Повторение пройденного материала.

Самостоятельная работа учащихся различной сложности. *1-ая группа* выполняет самостоятельную работу, получая при этом различные творческие задания, например, сочинить лингвистическую мини- сказку. *2-ая и 3- я группы* прорабатывают правила по опорным схемам, затем учащиеся *2 группы* выполняют работу самостоятельно, а учащиеся из *3 группы* выполняют ту же работу по образцу или по опорным схемам.

II-ой этап. Фронтальное объяснение учителем материала всему классу. Более «сильные» учащиеся самостоятельно делают выводы, составляют правила. Далее происходит анализ способов применения новых знаний на практике (работают все группы).

III этап. Выявление качества усвоения знаний учащимися всех групп и умение применять усвоенный материал на практике. *1-ая группа.* Самостоятельная работа по углублению и расширению знаний в новой, незнакомой ситуации. Учащиеся не должны тратить время и силы на ненужное повторение. Вторичное объяснение нового материала по основным вопросам с применением опорных схем. *2-ая группа* выполняет работу самостоятельно по образцу или опорным схемам. Учащиеся *3-ей группы* занимаются доработкой по объяснению нового материала: теория по учебнику и выполнение типовых тренировочных упражнений под руководством учителя с целью овладения навыками учебной работы.

IV этап. Проверка результатов выполнения самостоятельной работы. Выполнение самостоятельной работы слушают *2-ая и 3-я группы*, делая пометки в своих работах, затем прослушиваются работы *2-й и 3-й групп*.

V этап. Единая самостоятельная работа для всех групп. Затем каждой группе предлагается дополнительное задание разной сложности.

VI этап. Словарная работа.

На мой взгляд, большую роль в дифференциированном подходе играет взаимопроверка словарных диктантов. *1-я группа* проверяет работы учащихся *2-й и 3-й групп*, помогает в разборе ошибок, допущенных в диктантах. При такой проверке учащиеся «слабой» группы более тщательно проговаривают слова из диктанта и лишний раз вспоминают и проговаривают то или иное правило.

VII этап. Домашнее задание задаётся различной сложности. Более «сильным» ученикам даются творческие задания, а ученикам из «слабых» групп даются типовые задания, выполненные на уроке.

Таким образом, дифференцированный подход к учащимся в процессе обучения способствует подготовке слабоуспевающих к восприятию нового материала, вовремя восполнять пробелы в знаниях, шире использовать познавательные возможности учеников, постоянно поддерживать интерес к предмету. Эти приёмы позволяют дифференцированно подходить к учащимся. Дифференцированный

подход в обучении на уроках русского языка помогает формировать учебную деятельность учащихся. Овладев этой деятельностью, ученики сами начинают её совершенствовать, что приводит к развитию их интеллектуальных способностей.

Дифференцированный подход в обучении, таким образом, ставит перед учителем, учащимися задачу развивающего обучения. В решении проблемы есть один важный аспект - повышение уровня мотивации в овладении нормами современного русского языка. Тема дифференцированного подхода на уроках русского языка имеет много интересных аспектов и перспективных направлений. Но уже в начальной стадии работы по ней наблюдается повышение интереса учащихся к занятиям русским языком, стремление овладеть нормами литературного языка.

Литература:

1. Авдеева Г.Ф. Информационные технологии обучения. Менеджмент в образовании. 2002г.
2. Калмыкова З.И. Проблема преодоления неуспеваемости глазами психолога. М., 1982г.
3. Косякова М.А. Воронежская область, институт повышения квалификации и переподготовки работников образования. 2004
4. Менчинская Н.А. Проблемы учения и умственного развития школьника. М., 1989г.
5. Осмоловская И.М. Дифференциация процесса обучения в современной школе. Москва-Воронеж, 2004г.
6. Современные проблемы образования. Тула, 1997.
7. Ушинский К.Д. Методика начального обучения. М. 1968г.
8. Чупрасова В. И. Современные технологии в образовании. Владивосток, 2000.
9. Яшина Г. А. Дифференциация учебной работы. Оренбургская область, Богорусланский район, Михайловка, 2007.

ТОКЖАНОВА А.М.

**НАУЧНЫЕ ОСНОВЫ ПРАКТИКУМА ПО РАЗВИТИЮ РЕЧИ
(РУССКИЙ ЯЗЫК ДЛЯ ИНОСТРАННЫХ СТУДЕНТОВ)**

Время вносит свои корректиры в систему образования Республики Казахстан, сейчас на рынке труда востребованы специалисты, владеющие двумя/тремя языками. Для Казахстана может быть полезен опыт Европы, где всеобщая глобализация, охватившая политическую, социально-экономическую, образовательно-культурную сферы деятельности в большинстве европейских стран, породила феномен полиглоссического пространства. Нами была предпринята попытка написания учебника для иностранных студентов, обучающегося в Казахстане.

Пособие представляет собой практикум по развитию устной и письменной речи иностранных студентов на начальном этапе изучения русского языка. Основной задачей пособия явилось развитие коммуникативной компетенции иностранного студента, поэтому в пособии особое предпочтение отдается развитию навыков говорения,

общения на изучаемом языке и пополнению словарного запаса студента, грамматический материал дается в небольшом объеме.

Учебный материал систематизирован в соответствии с модульной технологией освоения языка. Для развития речи представлены 10 модулей в среднем по 5-8 занятий. Тематика модулей разнообразна и охватывает лексику, необходимую для общения на базовом и элементарном уровнях: «Базовый курс русского языка», «Люди», «Будни», «Здоровая пища и мусорная диета», «Поездки», «Места», «Учеба и работа», «Хобби и интересы», «Праздники/ каникулы», «Русский для общения». Лексический материал занятий организован по тематическому принципу, в конце каждого модуля - тесты на обобщение и систематизацию пройденного материала.

Учебный материал пособия может быть использован как при изучении языка в условиях аудитории с преподавателем, так и для самостоятельного освоения языка. Материал пособия позволяет систематизировать имеющиеся знания, повторить пройденные темы, а также может быть использован в ситуациях реального общения.

Учебное пособие было разработано по системе Common European Framework of Reference. CEFR - система уровней владения иностранным языком, которая широко используется в Европе [1]. Главная цель системы CEFR - предоставить метод оценки владения языком, применимый для всех европейских языков. Общеевропейская система оценки знания иностранных языков CEF ставит своей задачей унифицировать имеющиеся методики определения уровня языковой квалификации, а также помочь адаптироваться мигрантам в многоязычном государстве/государствах. В ноябре 2001 года резолюция Совета Европейского Союза рекомендовала использование CEFR для создания национальных систем оценки языковой компетенции.

В системе CEF принята шестиуровневая шкала оценки знаний и умений студентов по четырем видам речевой деятельности от A1 (уровня выживания) до C2 (уровня владения языком в совершенстве).

Уровни владения языком.

В системе CEFR знания и умения учащихся подразделяются на три крупных категории, которые далее делятся на шесть уровней:

A. Элементарное владение (A1 Уровень выживания A2 Предпороговый уровень)

B. Самостоятельное владение (B1 Пороговый уровень B2 Пороговый продвинутый уровень)

C. Свободное владение (C1 Уровень профессионального владения C2 Уровень владения в совершенстве)

Кроме того, выполнение заданий предполагает самооценку успеваемости студента. С этой целью в текст учебного пособия дополнительно включены приложения А-Е, описывающие портфолио, в котором содержатся языковой паспорт студента, досье, лист самооценки студента по модулям и анализ языковых потребностей студента.

Целью ведения портфолио является создание мотивации в изучении второго/ третьего языка каждым студентом, фиксирование опыта изучения языков, организация самостоятельной работы и траектории собственного развития и обучения в процессе изучения языка.

Задачи портфолио:

образовательная: повышает мотивацию учащегося в изучении языка, позволяет учащемуся спроектировать план собственного развития, реализовать обучение, отразить успехи и недостатки в изучении языка;

позволяет педагогу оценивать уровень каждого учащегося, видеть его прогресс в изучении языка, а также намечать и корректировать перспективу роста учащегося;

воспитательная: воспитывать самостоятельность, целеустремленность обучаемого в образовательном процессе;

развивающая: развивая навыки рефлексии, создает возможности проанализировать свои сильные и слабые стороны.

Ниже представлена структура портфолио:

ЯЗЫКОВОЙ ПАСПОРТ

Мое образование

Я учусь (учился, училась) в _____

Напишите имена преподавателей, которые помогли вам: _____

Объясните, почему эти преподаватели лучшие: _____

Предметы

Предметы, которые я изучал(а): _____

Мои любимые предметы: _____

Самые сложные, на мой взгляд, предметы: _____

Я хотел(а) бы больше знать о: _____

Я больше никогда не хотел(а) бы изучать следующие предметы: _____

Экзамены, курсы и опыт

Экзамены, сданные мной: _____

Моя квалификация (профессия, полученная мной, курсы): _____

Предметы, изученные мной вне школы, вуза: _____

Опыт работы: _____

Опыт приобщения к другой культуре (путешествия, встречи с людьми, чтение, и т.п.): _____

Знание языков

Мой родной язык _____

Какие языки я знаю. Заполните таблицу

(1 – совсем немного, 5 - отлично)

Таблица 1 – Знание языков студентом

Язык	_____	_____	_____	_____
Говорение	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5
Письмо	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5
Аудирование	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5
Чтение	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5
Сколько лет изучал(а)?				

Изучение этих языков может быть полезным мне в будущем:

Обведите подходящие фразы в предложениях.

Я нахожу изучение языков *очень легким / очень легким / трудным / очень трудным.*

Я считаю, что при изучении языка наиболее важно уметь *говорить / слушать / читать / писать.*

Самое сложное для меня это *говорение / аудирование / чтение / письмо.*
Я хотел(а) бы улучшить свои *произносительные / орфографические / лексические / грамматические навыки.*

ДОСЬЕ

Персональное досье – это собрание письменных или устных работ, которые вы выполняли когда-либо в классе или дома. Это позволяет узнать ваш уровень владения языком и проследить ваши прогресс и успехи в овладении им.

Это важно*

- Складывайте свои работы в файл и храните их.
- Не забудьте записать даты выполнения ваших письменных работ

Материалы для персонального досье

Сделайте, если это возможно, фото вашей школы (колледжа, вуза), аудитории, одногруппников, учителя. Включите «лист самооценки студента по модулям» с датами для того, чтобы записать ваш прогресс в изучении языка, а также записи вашей устной речи. Используйте их, для того чтобы убедиться как улучшилось ваше произношение.

Распределите свои работы по категориям:

- письмо
- говорение
- чтение
- аудирование
- словарь
- грамматика
- произношение
- тесты

АНАЛИЗ ПОТРЕБНОСТЕЙ

Изучение русского языка важно для меня потому что _____

Мне нужен русский язык (или будет нужен) для _____

Заполните графы для того, чтобы оценить потребности в изучении русского языка для вас сейчас или в ближайшем будущем.

Таблица 2 – Анализ потребностей в изучении языка студентом

	не столь необходимо	необходимо	крайне необходимо
Описывать характер людей и их поведение			
Рассказать о событиях			
Делиться мнениями и обсуждать предмет			
Участвовать во встречах			
Понимать и делать презентации			
Вести переговоры			
Преуспеть в поиске работы			
Общаться на русском языке			
Составить план путешествия			

Использовать язык в различных ситуациях			
Описывать продукцию и процессы производства			
Читать для саморазвития			
Работать со сложными текстами (научными, историческими и т.п.)			
Общаться по телефону			
Использовать эффективно Интернет			
Понимать фильмы и телепрограммы			
Уметь писать тексты различных стилей, с использованием специальных терминов, юмора, описательных средств и т.п.			
Писать и читать заметки и электронные письма			
Писать и читать деловую и личную корреспонденцию			
Сдавать экзамены			

Укажите значком * три самых приоритетных причины для изучения русского языка

СЕФ ЛИСТ САМООЦЕНКИ СТУДЕНТА ПО МОДУЛЯМ:

Модуль 1.

Заполните лист самооценки

- 1 = Я могу это делать с большой поддержкой моего учителя
- 2 = Я могу это делать с незначительной помощью учителя
- 3 = Я могу делать это хорошо
- 4 = Я могу делать это очень хорошо
- 5 = Я в совершенстве могу это делать

Таблица 3 – Лист самооценки языковых знаний и умений студента по модулям

Уро вень	Модуль 1. Базовый курс русского языка	Стр	Оценка
	Я могу использовать специальную лексику в аудитории		1 2 3 4 5
	Я понимаю и могу использовать числительные		1 2 3 4 5
	Я могу сказать, сколько времени		1 2 3 4 5
	Я могу назвать дни и даты		1 2 3 4 5
	Я могу назвать страны и национальности		1 2 3 4 5
	Я могу использовать русские слова		1 2 3 4 5
	Я могу спрашивать и отвечать на вопросы о языке		1 2 3 4 5

Портфолио позволяет отразить прогресс в освоении русского языка, дает возможность проанализировать ошибки в устной и письменной речи студентов.

Таким образом, на современном этапе развития общества в Казахстане существуют все условия и предпосылки для формирования билингвальной/ полилингвальной личности. Поэтому перед учеными стоят огромные задачи по совершенствованию обучения языкам и внедрению новых методик обучения, контроля и самооценки учащихся. Решение этих задач, на наш взгляд, немыслимо без создания учебного материала, дифференцированного по уровням; внедрения передового опыта европейских стран, в частности, создания портфолио, способного отразить все знания, умения и навыки обучаемого; а также разработки независимой системы тестирования по определению уровня владения языком.

Литература:

1. http://www.coe.int/T/DG4/Linguistic/Default_en.asp

ТЕХНИКА ФЫЛЫМДАРЫ
ТЕХНИЧЕСКИЕ НАУКИ

Капанова А.Т.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ НОВЫХ ИНФОРМАЦИОННЫХ
ТЕХНОЛОГИЙ
В ОБУЧЕНИИ БУДУЩИХ ИНЖЕНЕРОВ-НЕФТЯНИКОВ

Успешная интеграция РК в мировую экономическую систему во многом зависит от научно - технического потенциала страны, развитие которого определяется формирующимся инженерным корпусом, уровнем и качеством новых инженерных решений. В связи с этим существенно изменяются требования к квалификации современного инженера.

Инженер имеет дело с разнообразными техническими объектами и системами. В настоящее время во всех развитых странах создаются уже не отдельные машины, а технические системы, обеспечивающие нормальную эксплуатацию создаваемых машин. Эти системы становятся все более сложными, что влечет за собой изменение и усложнение труда инженеров. Инженеру приходится сталкиваться с большим объемом информации. Объемы информации, необходимые для проектирования отдельного объекта, машины и системы несопоставимы. Создание сложных технических систем старыми методами практически невозможно. Необходимы новые подходы, способы, средства проектирования, предполагающие использование современных информационных технологий. Одним из ключевых требований к современному инженеру является ныне умение использовать сложные программные системы, которые устанавливаются на высокопроизводительные компьютеры, рабочие станции или локальные компьютерные сети.

В то же время ощущается острый дефицит квалифицированных инженеров, способных работать с современной техникой.

Традиционные методы обучения, разработанные в свое время для умеренных объемов информации, оказались малопригодными в условиях современного информационного взрыва. Возникла проблема острой нехватки учебного времени, необходимого для изучения сложных систем старыми методами. Таким образом, налицо противоречие между изменившимися требованиями к квалификации инженеров и традиционными методами преподавания, которые оказываются неэффективными при резком увеличении объемов информации.

Внедрение сложных систем в большинстве отраслей сдерживается их высокой стоимостью. В нефтяной промышленности финансовое положение за счет экспортных поставок существенно лучше, чем в других отраслях, поэтому внедрение различных систем идет более быстрыми темпами, чем в среднем по стране. Современные компьютеры имеются в нефтяной отрасли в достаточном количестве, причем не только на предприятиях и в организациях нефтяной промышленности, но

и непосредственно на промыслах и в пунктах сбора и подготовки нефти. Все чаще инженерам-нефтяникам приходится иметь дело с чертежами и другой документацией, представленной не на бумаге, а в электронном виде.

Обычно первыми, или одними из первых, начинают использоваться системы компьютерной графики, которые позволяют системно рассматривать конструкцию создаваемых или эксплуатируемых объектов. Они обеспечивают полноценное проектирование технических систем. Однако инженеров, способных к такой работе, в нефтяной отрасли пока явно недостаточно. Указанное противоречие проявляется в нефтяной промышленности особенно остро.

Таким образом, в нефтяной отрасли имеется повышенный спрос на инженеров, имеющих высокий уровень подготовки, владеющих системами компьютерной техники как средством решения профессиональных задач. Эта ситуация обуславливает необходимость проектирования педагогической системы обучения в процессе подготовки инженеров и научно-методического обеспечения этого процесса с учетом новых требований отрасли.

На современном этапе развития общества одной из важнейших задач высшего профессионального образования, с решением которой связан интенсивный путь развития производства, является повышение качества образования, подготовка грамотных, конкурентоспособных инженерных кадров.

Существующая общая тенденция к возрастанию требований к качеству подготовки специалистов различных отраслей народного хозяйства приобретает статус наиболее значимой и специфической тенденции в развитии нефтегазодобывающей отрасли.

Высокий уровень научных разработок и промышленных технологий добычи нефти и газа требует подготовки инженеров, обладающих не только достаточным объемом общепрофессиональных и специальных знаний, умений и навыков, но и высокой степенью профессиональной мобильности, умением оперативно и творчески реагировать на запросы динамично изменяющейся практики; способностью решать весь спектр производственных задач.

Сложившаяся ситуация в нефтяной отрасли, связанная с сокращением доли высокопродуктивных месторождений и увеличением трудноизвлекаемых запасов нефти актуализировала проблему подготовки нетрадиционных инженеров, владеющих не только профессиональными знаниями и навыками, но и имеющих фундаментальное физическое и механико-математическое образование, способных применять в своей деятельности мощные информационные средства.

Анализ новых информационных технологий позволяет выделить ряд актуальных информационных технологий, использование которых значительно повысит уровень образования. Это: система мультимедиа, электронный учебник, система компьютерного тестирования, электронная типография, локальные и глобальные сети, система компьютерного моделирования.

Использование новых информационных технологий в подготовке инженеров-нефтяников позволяет увеличить эффективность лекционных и лабораторных занятий, так как даёт возможность студентам

моделировать и изучать те процессы, которые в реальной жизни невозможно проследить. Это позволяет избежать ошибок при разработке месторождений, что в конечном итоге делает процесс нефтедобычи более производительным. Кроме того, внедрение новых информационных технологий в образовательный процесс позволяет вскрыть резерв времени, рациональное использование которого в совокупности с усовершенствованием методов, приёмов и средств обучения, повышает интенсивность продвижения студента в развитии его познавательной активности, формировании у него устойчивых навыков самостоятельной работы.

Внедрение новых информационных технологий позволяет также добиться повышения объективности в контроле знаний студентов.

В педагогическом процессе, направленном на подготовку высококвалифицированного инженера нефтяного профиля, необходимо реализовать следующий комплекс дидактических условий:

1. Структура и содержание профилирующих дисциплин должны отражать содержание, характер и условия профессиональной деятельности инженера нефтяного профиля и строятся на принципе преемственности формирования знаний;

2. В процессе формирования навыков использования новых информационных технологий при решении профессиональных задач необходимо придерживаться принципа систематичности и непрерывности в обучении. Данная непрерывная система формирования навыков использования новых информационных технологий должна включать в себя несколько этапов:

- первый год обучения - изучение базового курса информатики; формирование знаний о процессах получения, преобразования и хранения информации и устойчивых навыков программирования;

- второй год обучения -приобретение знаний о методах защиты информации, навыков работы в локальных и глобальных сетях;

- третий и четвертый годы обучения -формирование устойчивых навыков использования современных программных продуктов, информационных технологий в сфере будущей профессиональной деятельности.

Учитывая региональную специфику, современные требования и перспективные научные, технические и производственные потребности нефтяной отрасли, считаю необходимым дополнить блок специальных дисциплин изучением спецкурса «Компьютерные технологии в расчётах и исследованиях по разработке нефтяных месторождений», позволяющего подготовить будущего инженера к решению реальных задач в сфере профессиональной деятельности. Использование НИТ в процессе обучения должно обуславливаться:

а) возможностями учебного материала относительно:

- его формализации;

- форм представления физических и химических процессов, явлений и процессов внутри сложных технических систем и т.д.

- использования логико-математического аппарата;

б) содержанием и характером учебно-профессиональных задач;

в) возможностями компьютера как средства обучения и формами его использования.

Таким образом, использование новых информационных технологий в процессе подготовки инженеров нефтяного профиля позволяет решить следующие педагогические задачи:

- подготовить инженера-нефтяника с учётом социального заказа общества на современного инженера;
- интенсифицировать обучение на всех уровнях учебного процесса;
- индивидуализировать процесс обучения, посредством использования дифференцированных заданий, формирующих познавательную активность и самостоятельность будущих инженеров.

Реализация дидактических условий применения новых информационных технологий при подготовке инженеров-нефтяников обеспечивает качественные и количественные изменения в квалификационной характеристики инженеров-нефтяников. При этом формируются систематические знания по использованию вычислительной техники при выполнении технологических и экономических расчётов в процессе управления производством, приобретаются навыки использования новых информационных технологий при разработке проектов нефтегазовых объектов и производств.

В преодолении кризиса в экономике, в решении острейших глобальных, национальных и региональных проблем человечества огромная роль принадлежит образованию.

"Ныне общепринято, - говорится в одном из новейших документов ЮНЕСКО, что политика, направленная на улучшение здоровья общества, защита окружающей среды, укрепление прав человека, улучшение международного взаимопонимания и обогащение национальной культуры не дадут эффекта без соответствующей стратегии в области образования, будут безрезультатны усилия, направленные на обеспечение и подготовку конкурентоспособности в области освоения передовой технологии".

В современных условиях демократизации образования, создания рынков труда, требующих высококвалифицированных специалистов, необходимым условием развития высшего профессионального образования является принцип его информатизации.

Использование новых информационных технологий в системе высшего образования отражает сегодня политику государства в области образования, целевые установки субъектов образовательного процесса и способствует приближению образования к конкретным обстоятельствам общественной и профессиональной жизни.

Процесс использования информационных технологий в высшей технической школе направлен на удовлетворение потребностей производства в инженерных кадрах нужной квалификации; определение условий, методов подготовки специалистов широкого профиля, которым свойственны не только высокий профессионализм, но и творческое начало, без чего не мыслимо решение проблем современности.

Необходимо отметить, что проблемой масштабного включения и внедрения новых информационных технологий в учебный процесс занимались учёные на протяжении многих лет, рассматривая широкий спектр вопросов, связанных с освоением информационных технологий.

На современном этапе развития общества одной из важнейших задач высшего профессионального образования, с решением которой связан интенсивный путь развития производства, является повышение качества образования, подготовка грамотных, конкурентоспособных инженерных кадров.

Существующая общая тенденция к возрастанию требований к качеству подготовки специалистов различных отраслей народного хозяйства приобретает статус наиболее значимой и специфической тенденции в развитии нефтегазодобывающей отрасли. Высокий уровень научных разработок и промышленных технологий добычи нефти и газа требует подготовки инженеров, обладающих не только достаточным объемом общепрофессиональных и специальных знаний, умений и навыков, но и высокой степенью профессиональной мобильности, умением оперативно и творчески реагировать на запросы динамично изменяющейся практики; способностью решать весь спектр производственных задач.

При подготовке специалиста нефтяной отрасли фундаментальные естественнонаучные знания рассматриваются в контексте их профессиональной направленности с учетом региональных особенностей профессиональной деятельности. В связи с этим возникает проблема выделения из растущего объема математических знаний именно тех его составляющих, которые будут нужны конкретному специалисту. Будущего инженера-нефтянику необходимо научить применять компьютерную технику к решению специфических профессиональных задач, отражающих региональные особенности отрасли.

В то же время, необходимость повышения качества подготовки специалиста осложняется дефицитом учебного времени и несовершенством форм и методов обучения, что ставит задачу разработки эффективных технологий обучения, учитывающих условия и ограничения реального процесса обучения в современном отраслевом вузе. Оптимизация учебного процесса и реализация профессиональной направленности математической подготовки в условиях дефицита времени может быть достигнута за счет применения компьютерных средств обучения и контроля.

Использование компьютерных средств обучения и контроля требует, в свою очередь пересмотра содержания обучения, создания определенной информационной среды, соответствующей новой технологии обучения, и решения проблемы сочетания компьютерных технологий с традиционными формами и методами обучения.

1. Применение новых информационных технологий в подготовке инженеров-нефтяников является основным условием успешного развития нефтяной отрасли, поскольку реализует процесс подготовки инженера к полноценной профессиональной деятельности.

2. Целесообразность использования новых информационных технологий в подготовке инженеров-нефтяников обуславливается тем, что с их помощью наиболее эффективно реализуются такие дидактические принципы как научность, наглядность, сознательность и активность обучаемых, индивидуальный подход к обучению, сочетание методов, форм и средств обучения, прочность овладения знаниями, умениями и навыками.

3. Повышение уровня подготовки инженеров нефтяного профиля достигается при выполнении следующих дидактических условий применения новых информационных технологий:

I. Направленность новых информационных технологий на выполнение главной цели - подготовку высококвалифицированного инженера, способного использовать возможности ПК при разработке проектов нефтегазовых объектов и производств;

II. Структура и содержание профилирующих дисциплин отражают содержание, характер и условия профессиональной деятельности инженера нефтяного профиля и строятся на основе учета преемственности формирования знаний;

III. В процессе решения учебно-профессиональных задач с использованием НИТ при коллективных формах обучения используются дифференцированные задания, предусматривающие самостоятельный выбор студентом вариантов подзадач, стратегий моделирования и поиск оптимальных решений, что позволяет формировать познавательную активность и самостоятельность будущих инженеров.

Реализация технологии обучения, в АУ им.Баишева заключается в том, что содержательный компонент которой определяется принципами:

- профессиональной направленности;
- обеспечения прогностического, опережающего характера содержания обучения;
- соответствия образования уровню развития науки, техники, производства и общества, структурируется в соответствии с логикой формирования графической компетенции в виде модулей с интегрированным содержанием, процессуальный компонент которой характеризуется:
- сочетанием наглядных, аудиовизуальных и практических методов обучения при ведущей роли практических методов на всех видах учебных занятий;
- использованием и оптимальным сочетанием средств обучения (макеты, слайды, мультимедийный проектор, ПК и др.), реализующих различные виды наглядности (натурная, изобразительная, схематичная, символическая) при ведущей роли компьютера, в котором основным средством формирования компетенции студента является подсистема заданий, дифференцированных по уровням (учебные, квазиучебные, учебно-профессиональные) для выполнения которых используются традиционные методы и информационные технологии.

Разрабатываемые подходы, учебно-методическое обеспечение, рекомендации по применению банка данных могут использоваться при выборе компьютерных систем и при обучении в других технических вузах в соответствии с профилем подготовки.

Түйіндеме

Бұл статья инновациялық оқыту технологияларының элементтерін техникалық мамандықтар бойынша оқытуда пайдалану мүмкіндіктерін көрсете отырып, оларды өзге бағыттардағы мамандықтар бойынша оқытуда пайдалану мүмкіндігіне сілтеме жасайды.

Литература:

- 1.Антипов И.Н. Основы информатики и вычислительной техники: Метод. Пособие для преподавателей техникумов. М.: Высш. шк.-1991.-247 с.
- 2.Бешенков С.А. и др. Информатика и информационные технологии: Учеб. пособие для гуманитар. фак. пед. вузов / С. А. Бешенков, А. Г. Гейн, С. Г. Григорьев; Урал. гос. пед. ун-т. Екатеринбург: УрГПУ, 1995. 143 с.
- 3.Бобко И.М., Скибицкий Э.Г., Слуднов А.В. Способы и анализ педагогиче ского программного обеспечения компьютерного курса// Информационные технологии в образовании.Новосибирск: НИИ ИВТ, - 1992.Вып.8.-С.3-6.
- 4.Васенин В.А. Информационные технологии в практике научных исследований и высшей школы: Дис.д-ра физ.-мат. наук.М.-1997.-387 с.
- 5.Галеев Р.Г. Повышение выработки трудноизвлекаемых запасов углеводород ного сырья. /Монография. М.: КубК-а., 1997.
6. Каримов Г.С., Маннанов Ф.Н. Роль капитального ремонта скважин при разработке нефтяных месторождений // Проблемы разработки нефтяных месторождений и подготовки специалистов в вузе: тезисы докладов. Татарстан,г.Альметьевск,АлНИ,1996.
- 7.Курбацкий А.И., Листопад Н.И., Воротницкий Ю.И. Информационные технологии в системе высшего образования // Информатика и образование.-1999.-№3.
- 8.Левицкий А.Э. Методика оценки уровня информационного обеспечения при управлении технологическими процессами в бурении/Под ред.Ангелопуло О.К.; ГАНГ им.И.М.Губкина, Каф. бурения нефт. и газ.скважин. М.,1996.-53с.

КАЗМАНОВ Н.К.

АЛЬТЕРНАТИВНЫЕ ВАРИАНТЫ СТРОИТЕЛЬСТВА ТРУБОПРОВОДОВ КАЗАХСТАНА: ВОСТОЧНЫЙ (ИРАНСКИЙ) ВЕКТОР

В данное время в Казахстане действуют три крупных нефтепровода. Это Каспийский трубопроводный консорциум, Атасу – Алашанькоу и Баку – Тбилиси – Джейхан, которые играют огромную роль не только в Прикаспии, но и в мировой экономики. Республика Казахстан не собирается останавливаться в строительстве трубопроводов, так как запасы нефти в Казахстане позволяют для строительства новых трубопроводов. С каждым годом увеличивается добыча нефти и газа в Прикаспийском регионе. Трубопроводы, которые имеют прикаспийские государства в будущем будут не достаточны удовлетворить потребителей сырья. Поэтому подготавливаются новые проекты трубопроводов – это нефтепровод Казахстан – Туркменистан – Иран, газопровод Бейнеу – Бозой – Керейт – Алматы – Хоргос – Китай. Существуют еще два новых проектов с рисковым характером, которым, скорее всего не суждено сбыться по политическим причинам. Сюда мы относим трубопроводы Центральная Азия – Афганистан – Пакистан, Центральная Азия – Иран – через Аравийское море – Индия. Эти два

трубопровода остаются в стратегической программе, может быть этим трубопроводам суждено сбыться через лет 50 или 100, когда стабилизируются политические факторы в Южной Азии (Индии, Пакистане и Афганистане). Индия и Пакистан также заинтересованы в строительстве наземных нефтепроводов в сторону Южной Азии, так как с каждым годом увеличивается население, требующее больших энергетических комплексов. Однако, по политическим причинам этот проект остается только на бумаге.

Причиной являются в первую очередь – это нестабильное состояние Афганистана, находящееся вечными внутренними междоусобицами в этническом характере. Что касается Индии и Пакистана, то эти страны находятся в конфликтных ситуациях между собой. Поэтому Центральная Азия заинтересована в строительстве Иранского маршрута, с помощью этого проекта Центральная Азия мог бы экспорттировать свое сырье через Иран, далее танкерами в сторону Пакистана и Индии. Однако, прокладка трубопровода из Центральной Азии к южно-азиатскому рынку через территорию Ирана весьма проблематична, поскольку Иран попадает под действие международного эмбарго, введенного Вашингтоном [1, 18].

В современном мире нефтепроводы и газопроводы Казахстана играют огромную роль на мировом рынке, и включает в себя:

- западноевропейский рынок (Европейский Союз и бывшее постсоветское пространство);
- азиатский рынок (Китайская Народная Республика и Япония);
- американский рынок (Соединенные Штаты Америки и Канада);

В перспективе Республики Казахстан и Центральной Азии ждут другие альтернативные региональные рынки. В первую очередь, сюда относится Южная Азия, Балканский регион и Ближний Восток (Турция, Израиль, Иордан и другие государства), а также страны второго и третьего миров. Все альтернативные проекты находятся в стратегической программе Прикаспия. Этим регионам нужна нефть, а прикаспийским странам – экспорт.

Транспортный фактор является одной из ключевых проблем в повышении конкурентоспособности нефтегазовой отрасли. Транспортная составляющая включает в себя:

- внутриреспубликанскую транспортную инфраструктуру – железнодорожные пути, нефте и нефтепродуктовые перевалочные терминалы, промывочно-пропарочные станции, специализированный грузовой парк железнодорожных вагонов, систему нефте-газо-конденсато продуктопроводов;
- внешнюю транспортную инфраструктуру – развитую систему экспортных нефте-газо-продуктопроводов, мощности порта Актау, собственный танкерный флот [2, 12].

Каждый перспективный маршрут является не только необходимым, но и играет главную роль в экономике, а также стабилизирующий энергетическую безопасность на мировом рынке. В ближайшее время начнется строительство перспективных маршрутов, но реализация данных проектов имеют политические, экономические и тектонические проблемы.

Первым перспективным маршрутом является нефтепровод Казахстан – Иран. Иранское направление экспорта каспийской нефти

безусловно является наиболее выгодным при поставках нефти на азиатский рынок. Реализация любого проекта строительства нефтепровода осуществляется на основе консолидации политических и экономических аспектов данного проекта. Известные политические аспекты данного проекта делают невозможным в данное время организацию его финансирования, однако в будущем производство огромных объемов нефти в бассейне Каспийского моря, возможно, снизит политические риски проекта нефтепровода Туркменистан – Иран на Персидский залив [3, 31]. Иранское направление, несмотря на отрицательное отношение к нему США (а американский капитал занимает лидирующие позиции в инвестировании нефтегазовой отрасли экономики Казахстана), не снято с повестки дня и рассматривается казахстанскими экспертами в качестве одного из перспективных вариантов. Наличие в Иране собственных значительных по объему энергоресурсов (запасы нефти в стране составляют около 9% мировых) обеспечивает возможность заключения контрактов по схеме замещения. SWAP-операции не требует строительства дорогостоящих объектов транспортной инфраструктуры и потому не только экономичны, но и быстрореализуемы.

В настоящее время иранская сторона обладает всей необходимой инфраструктурой – нефтепроводами протяженностью 6000 километров, девятью нефтеперерабатывающими заводами с общей мощностью 840 000 баррелей нефти в день, экспортными терминалами. По оценке специалистов Иранского института исследований международной энергетики, с 2006 года с использованием действующих мощностей по территории ИРИ ежегодно можно будет прокачивать до 40 млн. тонн нефти из Казахстана, Туркменистана и Азербайджана.

В 1997 году, в рамках межправительственного Соглашения между Республикой Казахстан и ИРИ были достигнуты договоренности о поставках казахстанской нефти, осуществляемых АО «Мангистаумунайгаз», на НПЗ на севере Ирана, которые испытывали дефицит сырья. Взамен иранская сторона должна была отгружать на экспорт аналогичные объемы нефти с поправкой на качество в портах Персидского залива.

Разработанная схема не заработала по техническим причинам – иранские нефтеперерабатывающие заводы не были приспособлены для переработки высоковязкой и сернистой казахстанской нефти. После нескольких пробных партий реализация варианта экспорта по схеме замещения была приостановлена.

Неудавшийся опыт поставил специалистов перед необходимостью решения ряда проблем:

- во-первых, провести реконструкцию технологических линий иранских НПЗ для переработки казахстанских нефтяных смесей;
- во-вторых, реверсировать потоки нефти в существующей системе иранских трубопроводов в направлении «север – юг», что приведет к определенной зависимости иранских НПЗ от каспийских нефтепроизводителей.

Получив отрицательные результаты на первом этапе экспортного варианта, казахстанская сторона приступила к рассмотрению возможности реализации второго этапа доставки своей нефти через Иран на международные рынки. В рамках второго этапа предусматривается

строительство трубопровода из Казахстана в направлении Персидского залива с последующим подключением к системе иранских нефтепроводов.

В настоящее время специалистами НКТН «КазТрансОйл» и ННК «Казахойл» ведутся переговоры с компаниями Total Final Elf, British Gas и Agip, поддерживающими идею диверсификации транспортировки казахстанской нефти, по подготовке ТЭО проекта строительства экспортного трубопровода «Казахстан – Туркмения – Иран». Приблизительная протяженность маршрута составит около 1500 километров. Максимальная пропускная способность – 50 млн. тонн нефти в год. Общая стоимость – 1,2 млрд. долларов США.

Казахстанская сторона предложила компаниям, заинтересованным в строительстве нефтепровода, поделить между собой 50% участия в проекте при 100% его финансировании. Оставшиеся 50% поделят между собой страны-участницы проекта: Казахстан, Туркменистан и Иран.

В свою очередь, зарубежные нефтяные компании предложили свой механизм приобретения долей участия в проекте: 21% страны получают в момент подписания Соглашения о создании консорциума, оставшиеся 29% - после достижения компаниями-участницами разумной нормы прибыли на инвестиционный капитал. При этом страны-участницы до момента получения ими 50% доли не должны обладать правом на часть прибыли от проекта согласно их долям кроме налоговых поступлений и других обязательных платежей в бюджет со стороны зарубежных компаний – инвесторов проекта.

Предполагается, что 100% пропускной способности будущего нефтепровода будет распределено между инвестирующими компаниями. Однако до момента подписания Соглашения о консорциуме Казахстану предоставляется право выбора на получение части пропускной способности от нефтяных компаний. Кроме того, как полагает казахстанская сторона, доля республики в пропускной способности будет изменяться пропорционально принадлежащей ей доли в общем объеме добычи ОКИОС в соответствии с условиями Соглашения о разделе продукции по Северному Каспию.

В то же время, все стороны, обладающие долей в пропускной способности нефтепровода, будут нести обязательства по заполнению его мощностей с целью обеспечения необходимых тарифных поступлений.

По мнению вице-президента компании Totalfinal Elf по разработке месторождений в странах континентальной Европы и Центральной Азии Менно Грувеля, южное направление является самым выигрышным и эффективным с точки зрения экономической выгоды. Вместе с тем, как считают независимые эксперты, маршрут иранского нефтепровода предполагает жесткую конкуренцию для каспийской нефти (с себестоимостью 6,5 долларов США за баррель) со стороны нефтепроизводителей Персидского залива (с себестоимостью 2,5 доллара США за баррель).

Официальным противником данного маршрута выступают США, активно лоббирующие экспортный вариант «Актау – Баку – Джейхан». Россия также довольно прохладно относится к перспективе экспорта казахстанских энергоресурсов через Иран, так как заинтересована, прежде всего, в заполнении мощностей нефтепроводов «Атырау –

Самара», «Махачкала – Новороссийск» и перспективного «Тенгиз – Новороссийск».

По мнению экспертов, иранское направление, в силу ряда геополитических и экономических факторов, остается для казахстанских нефтепроизводителей в числе наиболее значимых и жизнеспособных. Практическая реализация проекта нефтепровода через Иран поможет Республике Казахстан занимать более вопросов тарифов и квот на транзит энергоресурсов через территорию сопредельных стран.

Имея общие сухопутные и морские границы с южными республиками бывшего Советского Союза, Иран остается для прикаспийских государств естественным связующим звеном со странами Юго-Восточной Азии и АТР, рассматриваемыми в качестве перспективных рынков сбыта каспийских энергоресурсов. При этом сама иранская сторона проявляет явную заинтересованность в «капитализации» своего географического расположения [4, 27-29].

Иранский вектор один из перспективных проектов для нашего Казахстана. Он служит выгодным по своим параметрам нашим инвесторам, Казахстану и Туркменистану. Эта страна почти охватывает все северное побережье Персидского залива, тем самым остается привлекательным и перспективным государством. Однако, если США не прекратить жесткую позицию по отношению к Ирану, то Казахстан, Туркменистан и инвесторы будут откладывать прокладку трубопровода, а срок строительства всегда будет оставаться не решенным.

Литература:

1. Егоров О.И., Чигаркина О.А., Баймukanova A.C. Нефтегазовый комплекс Казахстана: проблемы развития и эффективного функционирования. А., 2003, 536с.
2. Чумалов М.Ю. Каспийская нефть и межнациональные отношения. М., 2000, 560с.
3. Нефтепровод Казахстан – Иран // Oil&Gas. 2002. №5-6. - С.31.
4. Лукьянчиков В. Иранский вектор: перспективы и реальность // Петролеум. февраль 2001, №1. - С.27.

**ЭКОНОМИКА ФЫЛЫМДАРЫ
ЭКОНОМИЧЕСКИЕ НАУКИ**

ХУСАИНОВ Б.М., КУСАИНОВ Х.Х.

КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТЬ ЗЕРНА НА МИРОВОМ РЫНКЕ

Астық өндіру саласындағы бәсекелестікті анықтайтын негізгі факторлар, және астық өндірісінің қорытындысына факторлық параметрлердің əсерінің дәрежесін анықтау мақалада қарастырылған.

В статье рассмотрен мировой рынок, как основной внешний фактор, определяющий конкурентоспособность зерна, а также определена степень влияния параметра на производство.

The main factors determining competitiveness of grain field are considered in the article and the degree of factor parameters influence on the result grain production is determined.

В современной экономике мировой рынок играет главную роль и является основным внешним фактором, который существенно влияет на производство зерна и показатели его конкурентоспособности.

Известно то, что мировой рынок предъявляет высокие требования к тому, чтобы самостоятельно решать деловые проблемы, а это невозможно без знаний, умений, нового экономического мышления, ориентации на ценности и идеалы современного демократического общества, отечественной и зарубежной литературы.

Стремительно развивающиеся на мировом рынке информационные и телекоммуникационные технологии, быстрый рост числа услуг и возможностей, предоставляемых Интернетом, практически ежедневное появление программных продуктов ставят новые задачи по повышению конкурентоспособности производства зерна.

По мнению аналитиков, значительней всего договор Таможенного союза между Республикой Казахстан, Российской Федерацией и Республикой Беларусь отразится на экономике нашей страны из-за огромного потенциала, который будет реализовываться в дальнейшем более высокими темпами. В целом, это приведет к ускорению социально-экономического развития страны, улучшению макроэкономических показателей, придает новый импульс дружеским взаимоотношениям между государствами, и в конечном итоге будет способствовать укреплению стабильности в регионе. В настоящее время усиливается влияние прямых иностранных инвестиций, которые:

1. предоставляют «рисковый» капитал,
2. обеспечивают приток новых технологий,
3. снижают зависимость от внешнего долга,
4. укрепляют позиции на мировом рынке, а также они:
5. обуславливают обновление теории и практики управления,

6. стимулируют инновационную деятельность,
7. стимулируют модернизацию экономики.

Прямые иностранные инвестиции являются катализатором роста конкурентоспособности продукции страны, одновременно подтягивая местных производителей до международного уровня. С начала 90-х годов прямые иностранные инвестиции в Казахстан, за все 20 лет независимости государства, составили в общем объеме более 120 млрд. долларов. За это время Казахстан претерпел коренные структурные преобразования в экономике, которые сопровождаются либерализацией доступа на внутренний рынок, и способствуют вовлечению страны в создание региональных блоков.

По оценкам экономистов, увеличение реального ВВП Казахстана только как результат действия Таможенного союза – факт однозначный, но процент роста будет варьировать от 0,1 до 11,4 %. Модель Хаффбауэра-Скотта оценивает создание рабочих мест в 609 тысяч человек, что составит 2 % от всего объема занятых в 2000 г.

На 8,7 % повысится покупательная способность казахстанцев, иностранные инвестиции создадут высокооплачиваемые рабочие места. Но, вполне вероятно, пострадает мелкий бизнес, который потеснят транснациональные корпорации.

В настоящее время необходимо изучить сельскохозяйственные аспекты членства Казахстана в ВТО. Наи важнейшим элементом Уругвайского Соглашения по сельскому хозяйству является изменение правил доступа к рынку. Все нетарифные ограничения должны быть переведены в фиксированные импортные тарифы. Новые ставки тарифов уменьшаются в среднем на 36 % (минимум на 15 %) на протяжении шести лет. Кроме этого, необходимо поддерживать поточный размер минимального доступа к рынку, а если он будет менее 3 % внутреннего потребления, увеличить размер до 3 % с дальнейшим повышением до 5 % в 2000 году (1).

В рамках вопроса об экспортных субсидиях страны зафиксировали базовый уровень субсидированного экспорта и объемы экспортных субсидий в своих Разделах, думая о том, что эти данные представляют точную статистику экспортных субсидий в прошлом. Более того, исходя из уровня субсидирования экспорта в прошлом, страны на законодательном уровне договорились о максимальном уровне своих экспортных субсидий в будущем. Если конкретно, то страны-члены договорились уменьшить экспортные субсидии на 36 % и количество субсидированного экспорта на 21 % на протяжении шести лет исполнения условий Соглашения. Они также договорились не вводить экспортные субсидии на товары, которые не субсидировались в прошлом.

Что касается внутренней поддержки в рамках УССХ, страны договорились сократить поддержку сельского хозяйства и использовать инструменты, которые имеют минимальное негативное влияние на торговлю или на производство. В общем, внутренняя поддержка сельского хозяйства разделена на две категории:

1. меры, которые не подлежат сокращению
2. субсидии, которые должны быть сокращены

Инструменты экономической политики, которые относятся к первой категории, включают в себя меры «зеленой корзины», «голубой

корзины» или соглашения по минимальной поддержке (De minimis clause). Основным доводом для включения в этот список является то, чтобы «политический инструмент не имел или имел минимальное негативное влияние на торговлю или на производство».

К этой «зеленой корзине» относятся следующие виды внутренней поддержки:

1. общие услуги, такие как финансирование исследований, контроль за вредителями и болезнями, подготовка и переподготовка специалистов, инспектирование, маркетинговые услуги и поддержка инфраструктуры,
2. прямые выплаты товаропроизводителям, такие как поддержка доходов, не привязанные к результатам производства (decoupled income support), страхование доходов и поддержка социальных программ, выплаты производителям за ущерб от болезней растений и животных, выплаты по программе выхода на пенсию или по выведению ресурсов в процессе производства, инвестиционная помощь, программы по охране окружающей среды и региональные программы поддержки,
3. поддержка запасов для обеспечения продовольственной безопасности,
4. внутренняя продовольственная помощь.

Меры «голубой корзины» включают в себя прямые платежи по программам ограничения производства, тогда как соглашение по минимальной поддержке включает общие и специальные меры, т.е. меры, распределены по видам продукции, которые содержат менее 5 % стоимости продукции для развитых стран и 10 % - для стран, которые развиваются. В развивающихся странах, некоторые инвестиционные субсидии не вошли в список на сокращение, субсидии на покупку средств производства для бедных товаропроизводителей и стимулирующая поддержка производителей за их отказ от выращивания наркотических культур.

Меры Всемирной торговой организации, которые подпадают под обязательное сокращение входят в «желтую корзину».

Наблюдаемый рост цен на продукты питания не временное явление, и вероятно продержится в среднесрочном периоде. Прогнозы главных организаций (ФАО, ОЭСР и МСХ США), которые регулярно контролируют и предполагают товарные цены, определенно согласуются с данными прогнозами (2).

Основными факторами воздействия на мировые рынки товаров и услуг выступают следующие:

1. рост доходов,
2. рост численности населения,
3. рост цен на энергоносители,
4. спрос на продукцию для производства биотоплива.

В результате с одновременным ростом цен ожидается изменение структуры международной торговли и цен на продовольственные товары. В большинстве стран с переходной экономикой, правительства ответили на мировое повышение цен попыткой заморозить цены на основные продукты питания на внутреннем рынке и обеспечить достаточное предложение основных сельскохозяйственных продуктов, чтобы защитить своих потребителей.

Политические меры включают комбинацию контроля цен, квоты, тарифы, субсидии и использование интервенций с государственными зерновыми резервами. Ключевые политические меры в странах с

переходной экономикой по настоящее время сконцентрированы на злаковых и молочных продуктах. Главные страны-экспортеры ввели ограничения на количество зерна, экспортируемого по установленным квотам, налагая и повышая экспортные тарифы, и используя нетарифные торговые барьеры. Прогноз Международного совета по зерну (МСЗ) показывает, что мировой валовой сбор пшеницы в 2008/2009 маркетинговом году достиг 655 млн. т.

В настоящее время потребность населения Казахстана по зерну обеспечивается за счет отечественного производства (ежегодно порядка 15-20 млн. т), как по объемам фактического потребления, так и в соответствии с национальными нормами потребления населения по хлебу, хлебобулочным и макаронным изделиям (в пересчете на зерно) в размере 2,4 млн. т в год (160 кг на одного человека в год). Таким образом, объемы производства значительно опережают объемы потребления в соответствии с национальными стандартами.

Среднедушевые номинальные доходы населения (по оперативным данным) в декабре 2009 года к декабрю 2008 года выросли на 15,7 %, тогда как цены на продовольственные товары увеличились на 26,6 %. При этом, в структуре потребительских расходов населения республики расходы на продовольственные товары занимают большую часть – 42,7 %. Основная доля расходов на продукты питания приходится на хлебопродукты и крупы изделия (более 20 %). Необходимо отметить снижение расходов по данной группе товаров (с 23,9 % в 2002 году до 20,7 % в 2009 году), что свидетельствует о переориентации предпочтений населения на более дорогие продукты питания, такие как мясные и рыбные продукты, овощи и фрукты.

Таким образом, Казахстан имеет значительный потенциал по удовлетворению внутренних потребностей по основным видам продуктов питания. В рамках Стратегии развития «КазАгр» определены ряд системных мер, направленных на регулирование и стабилизацию внутренних продовольственных рынков. Они касаются вопросов формирования и эффективного управления государственными ресурсами зерна. По рынку зерна в Республике Казахстан приняты следующие системные меры:

1. внесение изменений и дополнений в законодательство, в частности регламентация механизма введения ценовой интервенции и закупочных операций, эффективное управление государственными ресурсами зерна,
2. обеспечение своевременного обновления объемов государственного резерва зерна и его сохранности, количественных и качественных характеристик,
3. осуществление закупа и реализации зерна на внутреннем рынке в целях стабилизации цен на зерно и продукты его переработки,
4. совершенствование схем закупа и реализации зерна, с учетом современного состояния рынка и внедрение новых кредитных продуктов наиболее привлекательных для сельскохозяйственных товаропроизводителей,
5. формирование за счет доходов от реализации государственных ресурсов зерна Резервного фонда на покрытие убытков от будущих ценовых интервенций.

В настоящее время мировой продовольственный кризис охватил более тридцати государств Азии, Африки и Латинской Америки. Он вызван следующими причинами:

1. рост цен, достигший высокого уровня за 30 лет. Как известно, спрос, превышающий предложение, ведет к росту цен
2. дефицит товаров

Опережающие темпы роста платежеспособного спроса населения на продовольствие по сравнению с его предложением в многомиллионных странах – Китае, Индии, Бразилии и других новых индустриальных развитых государствах – нарушили баланс в странах в мировой продовольственной системе. Повышение цен на продовольствие подрывает процесс развития стран, чему способствует и снижение темпов прироста производства сельскохозяйственной продукции, особенно в развитых странах, являющихся основными ее экспортёрами. Это усугубляет проблему бедности, усиливает социальную напряженность и расслоение общества. При этом мировой спрос на продовольствие будет всегда расти, поскольку население ежегодно увеличивается на 80 млн., или на 1,4 %. В мире существует 125 развивающихся государств с населением, составляющим 78,8 % населения мира.

Основные экспортёры продовольствия в мире:

1. США - 47,4 млрд. \$
2. Нидерланды - 32,4 млрд. \$
3. Франция - 30,8 млрд. \$
4. Германия - 28,4 млрд. \$
5. Бразилия - 22,2 млрд. \$
6. Бельгия – 21,7 млрд. \$
7. Испания - 20,5 млрд. \$
8. Канада - 18,2 млрд. \$

Только с 2000 по 2005 годы они увеличили экспортные поставки в 1,6 раза. В этих странах также имеется мощно развитое сельское хозяйство – важнейший стратегический ресурс каждого государства. Поэтому, высок уровень интенсификации отрасли, если судить по данным о стоимости продукции с единицы площади, числе людей, которых может прокормить 1 га пашни и 1 работник, занятый в сельском хозяйстве (табл. 1).

Таблица 1

Уровень интенсификации сельского хозяйства в отдельных странах

№	Страна	Продукция с 1 га пашни, \$	Сколько людей кормит	
			1 га пашни	1 работник сельского хозяйства
1	Австралия	140	0,4	35
2	Бельгия	3750	12,5	100
3	Великобритания	1725	8	95
4	Испания	950	2	25
5	Канада	325	0,6	55
6	Нидерланды	8900	16,5	60
7	Португалия	1600	3,5	13

8	США	580	1,3	80
9	Швеция	1175	3	50
10	Франция	1450	3	40
11	ФРГ	2650	8	50
12	Швейцария	11250	16,5	35
13	Япония	11250	26,5	20
14	Российская Федерация	110	0,3	13
15	Республика Казахстан	91	0,2	10

Из данных таблицы 1 видно, что в таких странах, как Бельгия, Нидерланды, Швейцария и Япония, очень высок уровень интенсификации сельскохозяйственного производства от 3750 до 11250 \$ на единицу площади. Для Казахстана этот показатель значительно меньше, что составляет 91 \$ на 1 га.

Поэтому, одним из актуальных аспектов развития сельского хозяйства в Республике Казахстан является скорейшее повышение уровня интенсификации аграрного производства. В ближайшей перспективе до темпов развития, такой страны как Австралия, у которой этот показатель составляет 140 \$ сельскохозяйственной продукции на 1 га пашни. Одной из причин данного сравнения является то, что с Австралией у нас есть очень много общего - большая территория, относительно малое население, засушливость климата и другие.

В будущем качество и уровень жизни во многих развивающихся странах будет расти, что приведет к неуклонному повышению спроса на продовольствие. Китай, Бразилия, Индия и ряд других густонаселенных стран мира, уже в ближайшие годы могут быть вынуждены перейти к крупномасштабным закупкам продовольствия, в первую очередь зерна.

Один из главных производителей зерна среди континентов – Азия, где основными производителями выступают Китай и Индия. Совокупное производство зерна в Северной Америке и Европе примерно равно его валовому сбору в Азии, где значительно больше населения. В 2009 году на Азию приходилось 43,9 % мирового объема производства зерна, на Европу – 20,8, Северную Америку – 19,7 % и на все остальные континенты и группы стран – 15,6 % (табл. 2).

Таблица 2
Мировое производство зерна по континентам и группам стран, 2007-2009 гг.

№	Страны	2007		2008		2009		2009 к 2007, %
		млн. т	%	млн. т	%	млн. т	%	
1	Азия	955	44,8	968,7	42,3	973,4	43,9	101,9
2	Азиатские страны СНГ	33,6	1,6	30,2	1,3	31	1,4	92,3
3	Африка	133,7	6,3	151,3	6,6	151,3	6,8	113,2
4	Северная Африка	29,1	1,4	31,9	1,4	36,2	1,6	124,4
5	Западная Африка	46,4	2,2	54	2,4	52,4	2,4	112,9

6	Центральная Африка	3,2	0,2	3,3	0,1	3,3	0,1	103,1
7	Восточная Африка	32,6	1,5	34	1,5	35,1	1,6	107,7
8	Южная Африка	22,3	1	28	1,2	26,8	1,2	120,2
9	Центральная Америка	40	1,9	41,6	1,8	39,5	1,8	98,8
10	Южная Америка	131,3	6,2	135,3	5,9	120,6	5,4	91,9
11	Северная Америка	461,1	21,6	457	20	435,9	19,7	94,5
12	Европа	389,7	18,3	502,1	21,9	460,9	20,8	118,3
13	ЕС	260,1	12,2	314,9	13,8	297	13,4	114,2
14	Европейские страны СНГ	115,1	5,4	169,4	7,4	146,4	6,6	127,2
15	Океания	22,8	1,1	34,4	1,5	34,1	1,5	149,6
16	Мир в целом	2132,4	100	2289,1	100	2217	100	104
17	Развивающиеся страны	1207,5	56,6	1241,8	54,2	1233,3	55,6	102,1
18	Развитые страны	924,9	56,6	1047,3	45,8	983,7	44,4	106,4
19	Пшеница	610,3	28,6	688,5	30,1	655	29,5	107,3
20	Грубое зерно	1081,4	50,7	1141	49,9	1100	49,6	101,7
21	Рис	440,8	20,7	458,7	20	461,9	20,8	104,8

Как видно из таблицы 2, поскольку зерно составляет основу продовольственного обеспечения, то неравномерное распределение его производства в мире при относительно стабильном потреблении в расчете на душу населения привносит дополнительные трудности в преодоление или смягчение продовольственного кризиса.

Наблюдается углубление кризисной ситуации в мире, связанной с обеспечением населения продовольствием в достаточном количестве. Так, например, если в 1950-1985 гг. ежегодный прирост производства продовольствия в мире достигал 30 млн. т, а в дальнейшем 1985-2000 гг. происходит резкое уменьшение до 12 млн. т, то в 2000-2030 гг. он составит не более 9 млн. т.

Это связано, в первую очередь:

1. с падением темпов прироста урожайности таких важнейших зерновых культур, как пшеница, рис и кукуруза.
2. сокращением неиспользуемого потенциала земельных и водных ресурсов, которые можно дополнитель но вовлечь в сельскохозяйственное производство.
3. резким ростом затрат на освоение новых земель при отсутствии необходимых финансовых ресурсов в странах, хронически испытывающих дефицит продовольствия.
4. сокращением субсидий, выделяемых сельскому хозяйству.
5. уменьшением ассигнований на сельскохозяйственную науку.

Например, в рамках официальной помощи ФАО, расходы на развитие сельского хозяйства уменьшились с 17 % в 80-е годы прошлого века до 3,8 % в 2006 году.

Участившиеся в последние годы природные катаклизмы, ухудшение состояния природной среды. Ежегодные потери продуктивных и пастбищных земель в мире составляют 13 млн. га, свыше 60 % почв находятся в различной степени деградации, 40% пашни нуждается в рекультивации. «Почвоутомление», охватывающее около 1250 млн. га сельскохозяйственных угодий, - основная причина потери 25 % мирового урожая.

Современная экономическая модель, истощающая и разрушающая природу, принесла процветание лишь 15 % населения Земли (3). Такое потребление «золотого миллиарда» грозит катастрофой всему человечеству. К вызовам мировому и отечественному сельскому хозяйству в XXI веке относятся:

1. экспоненциальный рост затрат исчерпаемых ресурсов на каждую дополнительную единицу урожая, в том числе пищевую калорию,
2. разрушение и загрязнение природной среды, т.е. «разлад с природой»,
3. ухудшение экологической ситуации в агросистемах, все большую опасность эпифитотий и эпизоотий, широкое распространение ранее карантинных и неизвестных вредных видов,
4. возможные негативные сценарии глобального и локального изменения климата при одновременно резко возросшей частоте погодных флюктуаций и снижении плодородия сельскохозяйственных земель,
5. существенное уменьшение темпов роста урожайности пшеницы, кукурузы и риса, на долю которых приходится более 86 % мирового производства зерна,
6. необходимость признания того, что сельское хозяйство объективно не должно быть донором в национальной экономике, а человеческая цивилизация не может функционировать только по законам стоимости, получения прибыли.
7. ускоренное развитие производства и использования биоэтанола в странах-экспортёрах.

Это вызвало сокращение поставок продовольствия на мировой рынок, особенно зерна, являющегося базовым пищевым продуктом, не восполняемое за счет наращивания производства сельскохозяйственной продукции, сырья и продовольствия в странах-импортерах.

Таким образом, установлено то, что мировой рынок в своем развитии и постоянном изменении действительно оказывает существенное влияние на конкурентоспособность производства зерна как мощный внешний фактор.

Литература:

- 1.фон Крамон-Таубадель Ш., Зоря С. Сельскохозяйственные аспекты членства Украины в ВТО. – Киев, изд. Знание, 2004
- 2.Шаккалиев А.А. Основные меры по стабилизации продовольственного рынка. /Транзитная экономика, №2, 2009, 46-49 с.
- 3.Жученко А.А. Обеспечение продовольственной безопасности России в XXI веке на основе адаптивной стратегии устойчивого развития АПК. – Киров: НИИСХ Северо-Востока, 2009.

KHUSAINOV B.M., KUSSAINOV KH. KH.

ABOUT FORMATION OF AGRARIAN SPHERE

Казақстан Республикасының және Украина аграрлық саласының кәжеттілігі, энергетикалық тауелсіздік және әлемнің нарықта бәсекеге қабілеттілігін арттыру

Необходимость аграрной сферы Республики Казахстан и Украины в укреплении энергетической независимости и повышения конкурентоспособности на мировых рынках

The necessary of agrarian sphere of the Republic of Kazakhstan and Ukraine in energetic independence strengthening and competitiveness increase in the world markets

In the general balance of consumption of primary energy of Kazakhstan and Ukraine oil and gas make 60-70 %. However, in Ukraine unlike other countries of the world, superiority - behind natural gas (40-45 % from the consumed power resources).

Thus full maintenance of the country with natural gas of own manufacture basically is not possible. Gas production in Ukraine was possible to lift to level of 20 billion that of volume of consumption of 70-75 billion makes only 24-27 % from requirement.

As to oil and gas condensate own extraction about 4 million t at annual requirement not less as 24 million t does not cover and 20 % from the minimum requirement.

It is necessary to underline that the next 20 years in fuel balance of the developed countries of the world there will be solving changes.

They are connected by that oil which deficiency gradually increases and leads to rise in prices, should give way to natural gas.

In such conditions it is necessary to expect the competition increase, concerning purchase of gas and accordingly increase of the prices for it.

Therefore power deficiency in Ukraine if not to apply drastic measures, remains a long-term problem which will become aggravated further.

The given position causes necessity of an estimation of a role of agrarian sphere of Ukraine and Kazakhstan for strengthening of power independence and competitiveness increase in the world markets in the conditions of maintenance of its food safety.

There is some question which decision is impossible without complex and system approaches:

- Transition to sustainable development of agro-ecosystems
- Objective estimation of agro-resource potential of agro-sphere
- Analysis of modern practice of manufacture of power raw materials
- Optimum branch structure of agro-ecosystems that provides the balanced mutual relation of manufacture of bio-energy and high-grade foodstuff
- Working out of directions of increase of efficiency of agro-sphere of Ukraine and Kazakhstan, as manufacturer of energy and foodstuffs

It is necessary to notice what to generate strong agrarian sector of Ukraine probably only through purposeful development of separate subjects of economic activities.

Also it is clear that time is limited and on agrarian industrial systems it is necessary at a growing rate to raise competitiveness on internal and foreign markets to strengthen firmness to negative factors and to strengthen the power independence.

The effective decision of this problem is necessary in a direction of dynamical transition to a sustainable development that is based on rational use of biological and chemical-technogenic resources in their optimum association.

The essence of the given strategy, consists in the multiple experience close to ideal, in concrete conditions structures (model) of agricultural production by receptions of modern information technology, its realization in practice for the maximum use of implicit agroresource potential, transition to the higher power levels and wide circulation of available experience for maintenance of food safety and power independence of the country.

On the other hand, process of modelling, especially with participation of experts, administrative personnel and management of agricultural enterprise, gives chance to reveal not used possibilities, to optimise parity of the most important factors, understanding of internal laws of formation steady, competitive and energetically independent agrarian manufacture.

Such understanding allows to make out industrial system from an integrated approach position, system, estimations of interaction and interference of resources and energy streams.

The near optimal parity of components of agroecosystem is thus reached; risks decrease or join new with maintenance of its maximum efficiency.

Besides, expected prospects demand transition from the traditional management style the enterprise based on a know-how and intuition of the head and the personnel, to modern methods of decision-making on the basis of exact quantitative estimation and balance implicit power resources that gives the chance to operate operatively and long-term planning with high forecasting.

From here, in connection with the future changes of an expert of conducting the industrial activity, based on achievement of momentary interests, in most cases leads to negative consequences in the future and becomes irrelevant.

However, today at all levels of management of agrarian and industrial complex understanding of importance of the given problem insufficiently, does not operate strategy of adaptation to global world processes and tendencies that leads to energy crisis deterioration.

Certainly, use of the given approach is actual not only for directly agricultural enterprises, but also for agrarian and industrial complex as a whole, except manufacturers and suppliers, various chemical-technogenic resources.

Question in that objective estimation of agro-resource potential of regions, understanding of receptions of formation of optimum structure of manufacture from suitable-environmental conditions and energy potential, the analysis of factors which influence volumes of use of those or other methods of manufacture, allows them to accept close to optimum current and strategic decisions.

For this purpose all industrial resources are necessary for considering not separately, and in a complex of difficult structure of agrarian industrial

system for the purpose of maintenance of the greatest their rational use in optimum volumes and interaction.

Thus, in all cases that fact is not considered, for strengthening of food safety and power independence of the state it is necessary to generate strong and competitive agro-sphere of Kazakhstan. It is reached by rational use of agro-resource potential of territory.

As it is known, except energy of sunlight, and also through linkages of the almost not limited resources of nitrogen, carbon, oxygen and hydrogen of atmosphere of the Earth in fats, fibers and carbohydrates, in the conditions of obligatory maintenance maximum recirculating or reusable use of mineral part of the raw materials, balanced association of biological, industrial resources and regular increase of soil fertility.

The substantiation and formalization of results of experience gives the chance to develop special program-information products for the purpose of modeling of steady agro-ecosystems at level of typical agricultural industrial complexes in various regions.

In turn, results of modeling experiences among elementary agro-ecosystems also have been generalized and presented in the form of abstract models constructed on the basis of real economic formations.

Here possibilities of the most contrast scenarios of development of agro-ecosystems at regional level in a context of modern lines in increase of deficiency of the food stuffs; raw materials and power resources are developed and analyzed.

In other words, fundamental value of stationary field experiments consists in possibility of disclosing of laws of development of agro-ecosystems with their different branch structure, level of bioefficiency, and resource and power maintenance with subsequent use of reached results in real agro-ecosystems for the purpose of formation of their strong power generating potential in practice.

At a following stage formalization of the received knowledge and experience allows to spend methods of modern information technology power optimization of agro-ecosystems at regional level.

As today, in the conditions of world power and food crisis, special urgency the problem gets achievement of power and food safety of the country, it is important to establish optimum parameters and parities of manufacture of vegetable oil, especially from rape, biogas and foodstuff in various branch structures of manufacture.

Also to understand risks and advantages of alternative directions of development of agro-sphere of Kazakhstan and Ukraine by means of modeling on concrete agrarian industrial system the area of 20 thousand in hectare in Northwest steppe of Ukraine on dark-chestnut soils.

Further the received results of experiences are conditionally distributed at regional level: the areas of lands of the most suitable for cultivation rape - 3 million in hectare.

For the purpose of object in view achievement it is offered to consider 5 models of development with following parameters:

Model №1 - energetically expensive (- 25 GDZH/HECTARES) for the decision flowing commercial tasks.

The maximum saturation of structure of areas under crops rape with productivity of 2 tons/hectares, alienation of basic and collateral production for system borders. It is hypothetical model as in practice in connection with

high risks (extreme weather conditions, harmful organisms, etc.) transition to monoculture advantage is given to the expanded structure of plant growing.

However, this scenario opens features of formation circulation of substances and streams of energy in the course of agricultural production with a priority cultivation rape (olive cultures) without processing of its seeds.

With modern level of commercial appeal it can be the most expanded variant of conducting agrarian manufacture in immediate prospects.

The scenario when for system borders seeds of rape are alienated only is possible also, and straw remains on fertilizer of field or is processed on biogas and bio humus. Last variant is more energetically attractive, though and connected with

The big expenses for compensated doses of mineral fertilizers, and also problematic from the point of view of adaptability to manufacture of processing of straw on biogas.

Model №2 - energetically independent (energy expenses are compensated it Generation - 0 GDZH/HECTARES) model with manufacture of 0,8 tons/hectares of vegetable oil without manufacture of foodstuff

The maximum saturation of structure of areas under crops rape with productivity of 2 tons/hectares, bio-production processing on oil and straw from which biogas and bio humus is in turn made.

To similarly previous variant of development of agrarian manufacture, but with more difficult structure, energetically independent, and directed on increase of profit and reduction of expenses by mineral fertilizers.

Model №3 - energetically generating (+70 GDZH/HECTARES) which goes on

Manufacture of 0,20 tons/hectares of vegetable oil and small volumes of output of foodstuff (0,5 tons/hectares of flour) for limited to fiber and fats of food allowance of the person

Provides scientifically-proved structure of areas under crops, with relative density of rape - 25%.

Formation 4- crop rotation with optimum alternation of cultures and low level of productivity that in many respects concerns to modern practice of agricultural production: rape - 2 t/hectares, grain - 3 t/hectares, fodder - 30 t/hectares of green weight.

Rape is processed on oil, grain - on flour, and meal, the rests and green weight of corn and grasses - on biogas and bio humus.

The given scenario is considered for comparison with the following model.

Model №4 - energetically generating (+25 GDZH/HECTARES) which simulates

Manufacture of 0,20 tons/hectares of vegetable oil and 0,40 tons/hectares of products of animal origin for maintenance of high-grade food allowance of the person with fiber and fats

The variant similar previous, however, after reception of oil from rape all vegetative biomass is used for manufacture of foodstuff of an animal origin and bio-energy.

Parameters of branch of animal industries answer loadings of 100 conditional goals on 100 hectares of an arable land (20 thousand) with efficiency on milk - 4 thousand in 1 on a milk cow, and on meat - 1 kg on everyone 8 k.e. vegetative biomass with close to optimum to a diet of feeding of cattle.

Model №5 - energetically generating (+60 GDZH/HECTARES) with the raised level.

Efficiency which simulates manufacture of 0,35 tons/hectares of vegetable oil and 0,66 tons/hectares of products of an animal origin for maintenance of high-grade diet of the person.

This model is similar to model №4, however are supposed that in the conditions of regular use of organic power supply system with entering according to model 43,2 of ton/hectare of organic fertilizers (bio humus) increase of efficiency of crop rotation at level of similar variant in stationary experience (45-50 c/hectare) in due course will be reached that corresponds to productivity of rape - 3,5 t/hectares, grain - 4,5 t/hectares of grain, fodder - 45 t/hectares of green weight.

Obviously, the increase in quantity of a vegetative biomass of saturation cattle increases to 150 conditional goals on 100 hectares of arable land (30 thousand)

Processing of settlement scenarios was spent on special computer complex in an automatic mode: has revealed the target information on model - has received result.

However there are number of nuances.

Considering that fat content meal on the average 2 %, on calculations exit of crude fat from seeds rape can be accepted for 45, however this indicator with a stock oriented on 40 %.

Oil cost is accepted on 192 thousand tenge or 8 thousand grivnas for ton, meal - 36 thousand tenge or 1,5 thousand grivnas for ton.

At carrying out of balance experiences recognised that a parity of seeds rape to straw it is accepted as 1:2,5, the exit of collateral production grain is defined on winter wheat according to the regress equation:

$$X = 0,8 AT + 25,9$$

Where: X - straw exit, c/hectare

AT - productivity of grain, c/hectare

On the basis of the received results of experiences in stationary field researches it is established that at models №3 and №4 in 4 crop rotation with field of long-term bean grasses and entering on hectare of crop rotation areas of 3 and 5 tons of bio humus, expansion and updating humus conditions of soil with regular accumulation of nitrogen with calculation of activation symbiotic nitrogen-fixation is provided.

At models №2 and №5 it is reached full recirculating of mineral macro- and microcells.

In such conditions application of mineral fertilizers is not supposed that is the precondition of transition to organic agriculture with steady increase of efficiency of crop rotation and relative advantages in the markets of foodstuff.

The exit of fresh manure pays off on Wolf's method which is based that approximately half of solids of forages is processed and acquired by animals, and other half passes in manure. In manure passes also laying solids.

And as in fresh manure are placed only solids and waters the manure total (H) in 4 times is more than half of solids of forages (K), combined with laying (P):

$$H = (K/2 + P) \times 4$$

The established volumes of output of livestock products, left from this that for reception of milk of 1 l it is necessary затратить 1 fodder unit of forages

according to a relative diet of feeding, and on 1 kg of meat it is necessary 8 k.e.

Will pay special attention that one of the major preconditions of stability of agro-ecosystem, its independence of external adverse factors maintenance full recirculating of mineral macro- and microcells of food of plants and animals, in models №3 is and №4 processing of milk and meat to cream and meat products without bones is provided.

Exit of meat without bones establish in the ratio 4:1, and factor of exit of cream from whole milk accepted for 0,1. Bone flour and included in a diet of feeding of animals that increased their efficiency by 10 %.

For simplification of calculations of the price for meat products and cream it is accepted as one level - 720 thousand tenge or 30 thousand grivnas/tons.

At calculation of volumes of output of methane we recognized that humidity of meal and chaff makes - 15 %, green biomass of corn and long-term grasses and manure - 75 %.

The exit of biogas from 1 ton of meal and chaff makes - 553 m³, green biomass - 158 m³, manure - 100 m³, and the quantity in it technologically gradually decreases with 40 to 10 %.

Market cost of gas-methane - 24 tenges or 1 grivna/m³.

It is calculated also that the quantity of fossils (bio humus) from a target biomass is defined from calculation that the weight 1 m³ biogas makes 1,2 kg.

The price on bio humus is established at the European level - 200 Euros, 38000 tenge or 1440 grivnas/tons.

КУРМАНКУЛОВА Р.Ж., КАЛДЕНОВА Г.С.

ИСЛАМ БАНК ЖҮЙЕСІ ЖӘНЕ ОНЫҢ ҚЫЗМЕТ ЕТУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРИ

«Исламдық қаржылық жүйе» термині 80-ші жылдардың ортасында пайда болды. Ислам қаржылық жүйесі көбінесе пайыз алуды қарастырмайтын қаржылық жүйе ретінде сипатталады. Бірақ исламдық қаржылардың қағидалары әлдеқайда кең мағынаға ие.

Ислам банк жүйесін талдауда пайда болатын аса маңызды мәселелердің бірі – бүкіл сала бойынша нақты статистикалық ақпараттың жоқтығы. Ислам банк жүйесіне қатысты ақпараттың жалғыз ресми көзі болып «Council For Islamic Banks and Financial Institutions» (CIBAFI) табылады.

Ислам банкі қарапайым банктерден екі бағыты бойынша айрықшаланады: этикалық пікір мен банкілік өнімдер, мұндағы екіншісі біріншісінен туынтайтын. Қалған бағыттары бойынша бұл екі банкілік жүйелер үқсас.

Ислам банкі түсінігінің өзі Ислам этикалық нормаларының мұндай банкті құрудағы және банкішілік процестердегі басымдылықты білдіреді. Ислам банкінің исламдық еместен түбекейлі ерекшелігі, Исламда тыйым салынған пайыздарды алу мен төлеу салдары тәрізді, Ислам ғалымдарымен өсімқорлыққа теңестірілген банктік пайыздардан толық бас тартудан тұрады.

Пайда табу құралы ретінде пайыздар болмаған жағдайда Ислам банктері қалай пайдаларын іске асырады? Алла соңғы пайғамбары Мұхаммедке (Алланың нұры жаусын) : "...Алла саудағы рұқсат берді және өсім алуға тыйым салды..." (Құран, 2:275) жіберген. Бұдан туындастыны, Ислам банктері пайызыз қаржыландырумен ғана айналыса алады және мұны ойдағыдан жүргізеді. Заманауи Ислам банктері клиенттеріне жылжымайтын мүлік пен жабдықтарды қаржыландыруға, құрылыш және ауыл шаруашылық жобаларын, шағын және орта бизнес және тағы басқаларын қаржыландыруға мүмкіндік береді, және мұны сатып алу-сату ( ), лизинг ( ), немесе жобаға үлестік қатысу ( ) арқылы жасайды [1]. Ислам банктерінің қызметтері келесі қағидаттарға негізденеді: Құран мен Мұхаммед пайғамбардың (Алланың нұры жаусын) Сұннесінде көрсетілген шариат нормаларын сақтау; пайыздарға тыйым салу; ішімдік сусындарымен, шошқа өсірумен, ойын-сауық индустриясымен, исламдық емес кредиттік үйімдармен, және басқа да Исламның құқықтық және этикалық нормаларына қайшы қалғандарына тыйым салу.

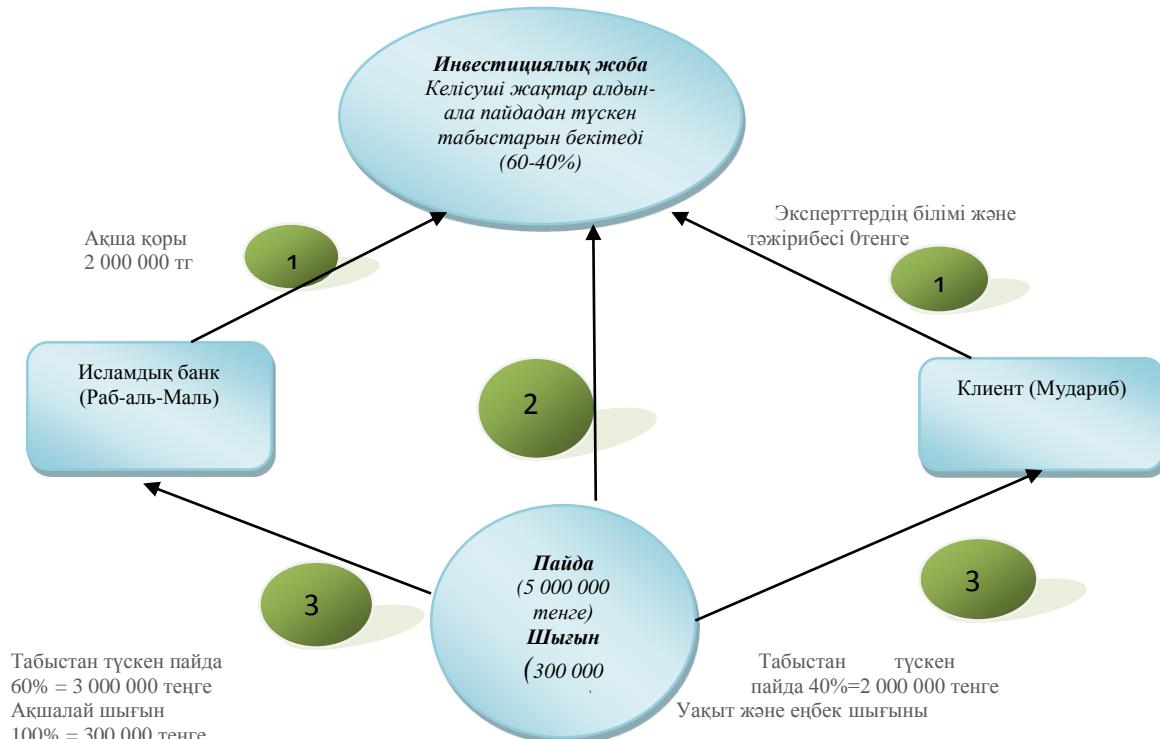
Бұл саралық анықтама ислам банкінің өнімдері мен қызметтері бойынша бизнес-процестерді егжей-тегжейлі сипаттауға арналған. Мынадай Мудараба, Мушарака, Мурабаха, Бай аль-Инах, Таваррук, Иджара, Салям және Истисна тәрізді ислам қаржылық мәмілелері мен олардың әртүрлі түрлері, ислам банкингінің депозитті өнімдері қарастырылған [2]. Сондай-ақ аккредитивтер, кепілдіктер мен басқа да ислам банкінің өнімдері ұсынылған.

Мудараба жобалық қаржыланжыру, сонымен қатар синдиация мен ислам бағалы қағаздарын (Сукук) шығару мақсаты үшін пайдаланылады.

Ислам банкінің белгілі бір Клиенттің жобасын (арнайы кәсіпорынды) инвестициялық қаржыландыруды қамтамасыз етуге қатысуы сенімгерлік серіктестіктің негізі болып табылады. Ислам банкі, мұндай қаржыландырудың аясында «ақшалай қаражаттың иесі» (Раб-аль-маль) болып табылады. «Сенім білдірілген серіктес» (Мудариб) деп аталатын Ислам банкінің клиенті өзінің сараптық білімдері мен дағдыларын инвестициялайды және ұйымдастыруды, жобаны басқаруды жүзеге асырады, жобаның басқарушылық, кадрлық және техникалық құрамдастарын қамтамасыз етеді.

Жобаны іске асырудан түскен пайда Ислам банкі мен клиенттің арасында алдын ала белгіленген келіссөздерге сәйкес үлесте бөлінеді. Иске асырудан түскен шығын Ислам банкінің нәтижесіне жатады. Бұл жағдайда Мудариб жобаға салынған уақыты мен күшін жоғалтады. Осылайша, Исламда адам еңбегі мен білімі бағаланады және ескеріледі.

Мудараба мәмілесі бойынша бизнес-процесс 1 суретте берілген.

Сурет 1. Мудараба мәмілесі

Ислам банкі мен клиент сенімгер серіктестік туралы келісім-шарт жасайды. Ислам банкі клиентке қажетті мөлшерде ақшалай капитал ұсынады. Клиент өзінің еңбегі мен уақытын жобаны басқару мен іске асыруға жұмсайды.

Жобаны іске асыру аясында инвестициядан түскен пайда туындейдайды.

Жобаны іске асырудан түскен пайда Ислам банкі мен Клиенттің арасында алдын ала айтылған тиісті үлесте бөлінеді. Сонымен қатар, жобаны іске асыру үдерісінде қосымша күтпеген шығындар туындаған жағдайда – оған инвестициядан түскен пайдадан өтемақы төленеді.

Егерде жобаны іске асыру қорытындылары бойынша шығын алынған жағдайда, онда ол тұтастай Ислам банкінің нәтижесіне жатады.

Егерде шығын Клиенттің кінесінен болса, онда Клиент өзінің кінесінен болған шығынның тиісті бөлігін төлейді.

Мудараба мәмілелеріне мысал

Барлық инвестициялардың сомасы	2 000 000 тенге
Жобага қатысу кезеңі	36 ай
Жобаның 1-жылдағы шығыны	-300 000 тенге
Жобаның 2-жылдағы шығыны	2 000 000 тенге
Жобаның 3-жылдағы шығыны	3 000 000 тенге
Жобадан түскен пайдаларды тарату коэффициенті (%)	60% 40%

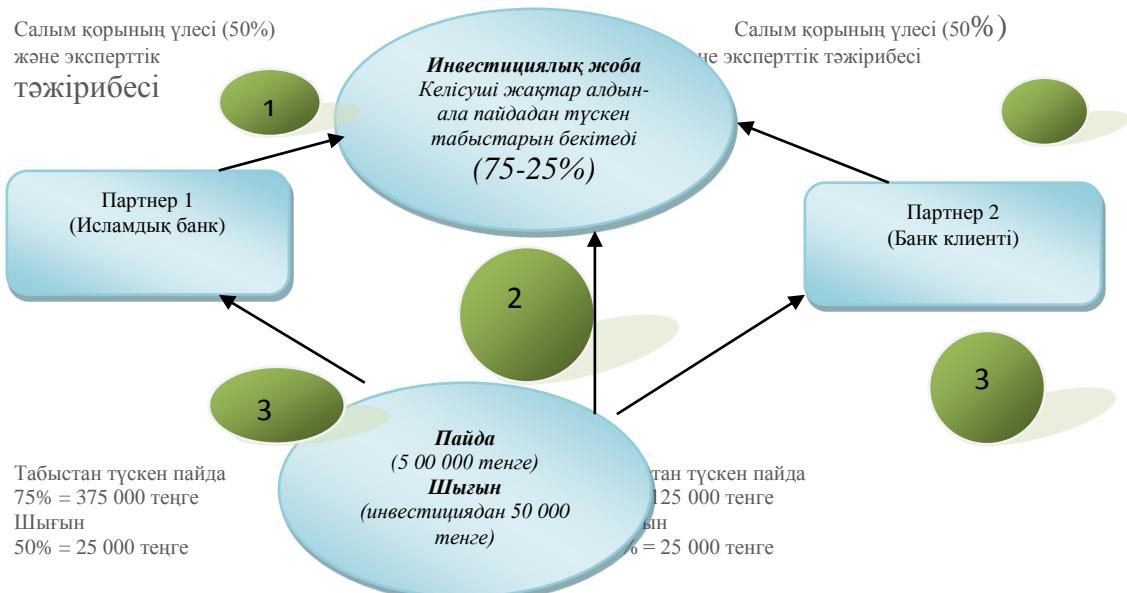
Ислам банкіне инвестициялардан түскен жалпы пайданың есебі:
 $((2\ 000\ 000 + 3\ 000\ 000) * 60\%) - 300\ 000 = 2\ 700\ 000$ тенге.

Мударибаға инвестиациялардан түскен жалпы пайданың есебі:
 $((2\ 000\ 000 + 3\ 000\ 000) * 40\%) = 2\ 000\ 000$ тенге.

Мушарак Ислам банкінің белсенді операциялары аясында экспорттық-импорттық қаржыландыру, жобалық қаржыландыру мен синдикаттауларда, ислам бағалы қағаздарын (Сукук) шығаруда қолданылады.

Мушарак негізгі мәмілесі – Ислам банкі мен Клиенттің қандай да болмасын бизнес-жоспарға бірлесіп қатысуы мен аталған жоспарды бірлесіп қаржыландыру болып табылады. Пайда Ислам банкі мен Клиенттің арасында алдын ала келісілген үйлесімділікте бөлінеді. Шығын серіктестікке үлестік қатысуға сәйкес пропорцияда бөлінеді.

Мушарак бойынша бизнес-процесс 2 суретте берілген.

Сурет 2. Мушарак бойынша бизнес процесс

Ислам банкі (1-Серіктес) және Клиент (2-Серіктес) мәміленің шарттарын белгілеп, бірлесіп қатысу (бизнес-жоспарды іске асыру) туралы келісім-шарт жасайды. Серіктестердің әрқайсысы өзінің үлесі ақшалай капиталын салады.

Бизнес-жоспарды іске асыру аясында қызметтің нәтижесі туындаиды (пайда немесе шығын).

Алдын ала айтылған үлестерге сәйкес бизнес-жоспарды іске асырудан түскен пайда Ислам банкі мен Клиент арасында бөлінеді.

Бизнес-жоспарды іске асырудан түскен шығын Ислам банкі мен Клиенттің арасында олардың енгізген салымдарының үлестеріне үйлесімді бөлінеді.

Мудараба мәмілелеріне мысал

Барлық инвестициялардың сомасы	1 000 000 теңге
Ислам банкі инвестиациясының сомасы (50%)	500 000 теңге
Жобаға қатысу кезеңі	24 ай
Жобаның 1-жылдағы шығыны	-50 000 теңге
Жобаның 2-жылдағы пайдасы	500 000 теңге
Жобадан түскен пайдаларды тарату коэффициенті (%)	75% / 25%

Ислам банкінің инвестиациясынан түскен жалпы пайданың есеп айырысы:

$$((500\,000 * 75\%) - (50\,000 * 50\%)) = 350\,000 \text{ теңге}.$$

Клиенттің инвестиациясынан түскен жалпы пайданың есеп айырысы:

$$((500\,000 * 25\%) - (50\,000 * 50\%)) = 100\,000 \text{ теңге}.$$

Сондай-ақ әлемдік тәжірибеде ең алдымен жылжымайтын мұліктермен мәмілелерде, сондай-ақ жобаларда серіктестік тәсімі ретінде пайдалануы мүмкін Мушарактың - азайғыш Мушарак түрі танымал болып келеді. Азайғыш Мушарак меншік үлестің біртіндегі тұластай белгілі бір активке (жылжымайтын мұлік нысаны немесе инвестициялық жоба) қаржыландыратын тараптан соңғы иесіне (Клиентке) ауысынан тұрады.

Құранның бағытымен қызмет ететін ислам банктерінің бірнеше ерекшелігі бар: біріншіден, олар пайыздық үстемемен ақша алмайды, өйткені шарифат бойынша, үстеме алуға, яғни өсімқорлыққа қатаң тыйым салынған, мұнда ислам қағидалары бойынша табыс та, шығын да келісімшартқа отыруши екі жаққа тен бөлінеді. Екіншіден, олар тәуекел ету деңгейі жоғары активтерді, мәселен ипотекалық міндеттерді, т.б. мойнына жүктемейді. Ислам банктері кірісі аз болса да, ең сенімді, үміті жоғары міндеттермен қызмет жасайды.

Қазақстан да исламдық қаржыландыру аясында алғашқы қадамдар жасауда. Негізгі қыншылықтар болып шариат зандарымен үйлеспейтін ұлттық заң жүйесі және институционалды қалыптасқан мемлекеттік

менталитет болып табылады. Бірақ, Қазақстан мұндай өнімдер енгізіліп жатқан бірінші мемлекет емес екенін атап өткен жөн. Бізге көптеген жағдайларда исламдық банктер табысты қызмет етіп жатқан Ұлыбритания мен Франция сияқты елдердің тәжірибесін алуға болады. Ислам банкингінің бүкіл әлем мен Қазақстандағы дамуына қарай шариат зандарына сәйкес өнімдер дәстүрлі банктік өнімдермен салыстырғанда бәсекеқабілетті болып келе жатыр.

Резюме

Актуальность и важность данной темы является описание основных принципов функционирования исламской финансовой системы, а также последствий появления исламских финансовых институтов на традиционных финансовых рынках.

Resume

The importance and actuality of this theme is to describe the basic principles of operation of the Islamic financial system, as well as the consequences appearance of Islamic financial institutions in the traditional financial markets.

Әдебиеттер:

1. www.islamic-finance.ru
2. www.rfca.kz – АО АӨҚО (АО «РФЦА»)

ИЗГАРИНА Г.К., ЕСЕНТАЕВА Г.Н.

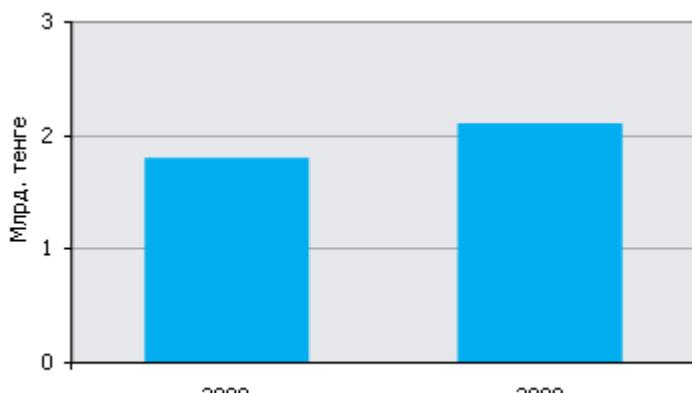
РАЗВИТИЕ АУДИТА В КАЗАХСТАНЕ

Аудит – это независимая проверка. В эпоху становления рыночной экономики многие компании были на грани банкротства, и разоренным акционерам была необходима защита, инвесторам и акционерам – достоверная информация о состоянии дел в компаниях. В середине XIX века группа бухгалтеров создала в Шотландии объединение, целью деятельности которого являлась проверка любых предоставленных ей финансовых отчетов. Основными чертами личности аудитора прошлого века были его безупречная порядочность, честность и независимость. Задача аудита состояла в детальной проверке финансово-хозяйственной деятельности. В результатах аудиторской деятельности главным образом были заинтересованы собственники, которые могли потерять капитал не только вследствие объективных экономических причин, но и связи с недобросовестностью управляющих. Во второй половине 19 столетия профессиональный аудит сделался важной составной частью предпринимательской деятельности и делового мира в целом. В 20 столетии заметно усилились тенденции глобализации мировой экономики и бизнеса, что вызвало создание крупных организаций бухгалтеров и аудиторов. Аудиторские фирмы появились в бывшем СССР в 1987 году, когда была установлена обязательная проверка деятельности современных предприятий. Для осуществления проверок и подтверждения их отчетности на основе постановления Совета Министров СССР была

создана первая хозрасчетная фирма «Акционерное общество «Инаудит»»[2].

На сегодняшний день основным законодательным актом, регулирующим отношения, возникающие между государственными органами, физическими и юридическими лицами, аудиторами, аудиторскими организациями в процессе осуществления аудиторской деятельности является Закон Республики Казахстан «Об аудиторской деятельности». Согласно этому закону, аудит – проверка в целях выражения независимого мнения о составлении финансовой отчетности и прочей информации, связанной с финансовой отчетностью. Финансовая отчетность любой организации содержит в себе информацию о ее финансовом состоянии, наличии активов и обязательств, доходности, собственном капитале. На основе этих и других данных пользователи отчетности могут делать выводы не только об имущественном положении, но и перспективах развития организации. Более представительной выглядит отчетность, заверенная аудитором – это повышает доверие к финансовой отчетности. Например, инвестор готов финансировать средства в бизнес, для уверенности в надежности своих вложений он должен иметь представление о текущих и предполагаемых факторах развития бизнеса. С другой стороны, и потенциальный получатель инвестиционных средств заинтересован в дополнительном финансировании. Инвестор рассчитывает на достоверную информацию. Подтверждением ее достоверности служит аудиторское заключение. Также в организации, постановке учета и составлении финансовой отчетности заинтересована администрация компании, ответственная перед пользователями за достоверность ее показателей.

Целью аудита, как признают сегодня аудиторы развитых стран – это формирование мнения о достоверности бухгалтерской отчетности во всех существенных аспектах. Для достижения этой цели применяется широкий спектр специфических подходов, процедур и методов. На сегодняшний день в стране широко развита аудиторская деятельность. Аудит не просто оказывает платные услуги, но и выполняет важную социальную функцию – способствует функционированию нормальных экономических отношений. Аудиторские проверки в сочетании с анализом финансовой деятельности имеют хорошую рентабельность. Первый рейтинг аудиторских групп Казахстана показал: большую часть доходов участникам рейтинга приносят классические аудиторские практики. Однако законодательные инициативы и действия финансового регулятора в отношении аудита могут привести к развитию консалтинговых услуг. Первый обзор деятельности аудиторских компаний Казахстана, подготовленный рейтинговым агентством «Эксперт РА Казахстан», зафиксировал рост доходов участников рейтинга. Совокупная выручка аудиторских компаний, принявших участие в рейтинге, увеличилась на 17,6% и составила 2,1 млрд. тенге (см. график 1).

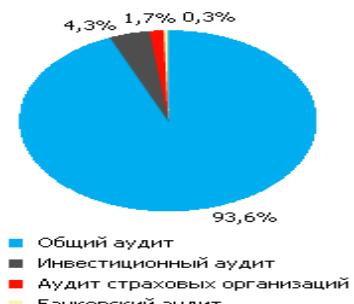
* Данные участников рейтинга аудиторских компаний

В настоящем рейтинге принял участие пятнадцать компаний. Основные особенности, определяющие деятельность аудиторских организаций, их позиционирование и имидж. Во-первых, согласно закону РК «Об аудиторской деятельности», обязательным условием осуществления аудиторской деятельности для фирм является вхождение в профессиональное объединение аудиторских организаций (ПО). На данный момент в Казахстане таких объединений два: ПО «Палата аудиторов РК» (объединяет 96 аудиторских организаций и 402 аудитора) и ПО «Коллегия аудиторов РК» (40 и 111 соответственно). Во-вторых, для получения возможности проведения аудита финансовой отчетности размещающихся на фондовой бирже компаний аудиторская фирма должна быть включена в перечень аудиторских организаций, аккредитованных при Агентстве Республики Казахстан по регулированию деятельности регионального финансового центра города Алматы (АРД РФЦА). Согласно последнему перечню, квалификационным требованиям АРД РФЦА соответствует 33 аудиторских организации (семь компаний из этого списка являются участниками рейтинга). Третье и, наверное, самое главное, на рынке аудита работают компании, которые являются членами международных аудиторских сетей и ассоциаций. Как правило, международный статус позволяет проводить аудит по международным стандартам финансовой отчетности (МСФО) и является своеобразным свидетельством качества предоставляемых аудиторских и сопутствующих им услуг. Кроме этого членство в международной сети дает возможность признавать аудит национальных компаний за рубежом. Среди членов «Палаты аудиторов РК» – четырнадцать компаний входят в международные аудиторские сети или объединения. В «Коллегии аудиторов РК» четыре компании являются членами международных сетей.

Основным видом деятельности участников рейтинга, как и остальных национальных компаний, является общий аудит – на него приходится большая часть выручки от аудиторских проверок (см. график 2). Конкуренция присутствует и в сегментах аудита страховых компаний и инвестиционного аудита, на их долю приходится соответственно 2% и 4% совокупной выручки от аудита участников рейтинга. Обязательные нормы аудита по МСФО определяют предпочтение большинства банков проходить аудит у западных компаний. Тем не менее есть основание полагать, что посткризисный период и оптимизация клиентом затрат на услуги помогут национальным аудиторским фирмам увеличить долю в

сегментах страхового и инвестиционного аудита, оттянув на себя часть объема работ в этих направлениях.

График 2. В структуре выручки от аудита

доминирует общий аудит

Несмотря на рост доходов, в целом положение дел на рынке большинство участников рейтинга характеризуют как негативное, констатируя снижение спроса на обязательный и инициативный аудит. Одной из причин является снижение платежеспособности клиентов. Инициативный аудит проводится в основном у хозяйствующих субъектов при смене руководства, при купле/продаже бизнеса, а также у владельцев действующих компаний для проверки состояния бухгалтерского и налогового учета.

Существенный вклад в доходы аудиторов внесли сопутствующие аудиту консалтинговые услуги. Наибольшей популярностью у клиентов пользуются услуги в области финансового управления. На их долю

приходится 22% совокупных доходов от консалтинга участников рейтинга (см. график 3).

В условиях кризиса клиенты стремятся к повышению эффективности своей деятельности и имея опыт работы с аудиторскими фирмами, обращаются к ним за консультированием в области оптимизации издержек и финансового управления. В частности, передача клиентом непрофильной сервисной деятельности по ведению бухгалтерского учета в руки внешних консультантов. Рост спроса на этот вид услуг обусловлен тремя основными причинами: высокий профессионализм консультантов, по

сравнению с персоналом клиентских компаний, объективность подхода к ведению учета и высокий уровень текучести бухгалтерских кадров в клиентских компаниях. Стабильность спроса обусловлена и законодательными изменениями о порядке организации учетных функций на предприятиях. Комментирует Виктор Радостовец: «Для нас тенденция последних лет – рост числа клиентов, желающих получить услуги сопутствующие аудиту: консультирование по вопросам ведения бухгалтерского учета и составления финансовой отчетности, по применению налогового законодательства и ведению налогового учета, разработка соответствующих рекомендаций. Связано это с изменениями в организации учета на казахстанских предприятиях, методичным внедрением в республике международных и национальных стандартов финансовой отчетности, с усилением требований к ведению бухгалтерского и налогового учета со стороны органов финансового надзора и налоговых комитетов».

Другим видом консультационных услуг, пользующихся повышенным спросом, является налоговый консалтинг. Многие компании не успевают реагировать и отслеживать нововведения и, чтобы избежать ненужных им санкций, обращаются за помощью к консультантам.

В связи с созданием Таможенного союза между Россией, Казахстаном и Беларусью увеличился рост спроса на консультационные услуги, связанные с особенностями исполнения клиентами налоговых обязательств, вытекающих из реального существования единого таможенного пространства. Теоретически, активизация деятельности в рамках Таможенного союза должна спровоцировать волну спроса и на услуги в области юридических практик, которые по данным участников рейтинга, пока что остаются менее востребованными. Опыт выполнения работ в этой области имеет 3 компании из числа участников рейтинга. Лидером отрасли является компания UHY «САПА-КОНСАЛТИНГ». Низкая доля выручки от рассматриваемого вида услуг вероятно связана с тем, что закон об аудиторской деятельности ограничивает возможности по выполнению юридического консультирования. По данным компаний участвующих в рейтинге, достаточно высока доля услуг, которая относится к разделу «Прочие услуги». Значительная часть доходов здесь приходится на компанию «БЕЙКЕР ТИЛЛИ ЕЛТАЛ КАЗАХСТАН», которые получены в результате оказания услуг, связанных с рекомендациями и обучением автоматизации ведения бухгалтерского учета и составлению финансовой отчетности [audit @ raexpert. Kz].

Таким образом, для рынка аудиторских услуг будет характерно усиление конкуренции, а успешными окажутся те компании, которые смогут предложить более широкий спектр консультаций и решений для клиента.

Резюме

Осы мақалада аудиторлық компанияның жұмысын талдаудың негізінде ең табысты аудиторлық компанияның рейтингі жасалынды.

Resume

In this article the analysis of auditorial activities of companies is shown.

Литература:

- 1.Закон РК «Об аудиторской деятельности», Алматы, 2008.
- 2.Дюсембаев К.Ш. Аудит и анализ финансовой отчетности. Алматы, 2007.
- 3.Дюсембаев К.Ш. Теория аудита. Алматы, 1995.
- 4.Нурсеитов Д.О. Аудит. Алматы, 2010.
- 5.audit @ raexpertkz. Kz.

КЕНБЕЙЛОВА Г.А.

**ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ БУХГАЛТЕРЛІК ЕСЕП ПЕН ҚАРЖЫЛЫҚ
ЕСЕПТІЛІКТІ
ДАМЫТУ МӘСЕЛЕЛЕРИ МЕН ЖЕТІЛДІРУ ЖОЛДАРЫ**

Соңғы он жылдықта болған әлемдік экономикалық жағдайдағы шапшаң өзгерістер бухгалтерлік есеп және қаржылық есептілікке арналған ережелерді жасау кезінде елдердің қолданатын тәсілдерін айтарлықтай жағдайда өзгеріске ұшыратты. Капитал нарықтары ұлттық шекарадан тыс жерлерде кеңейіп, ел экономикасының дамуына байланысты кіргіу процесі нығаюда. Капитал нарықтарының кемелдене дамуы олардың даму үрдісін инвесторлардың жоғары дәрежеде түсінуін, олардың нығайтылуына, тұрақтылығына және өтімділігіне сенімділігін талап етеді. Қаржылық есептіліктің халықаралық стандарттарының бірыңғай топтамасын қабылдау кредиттердің құнын және инвесторлар үшін маңызды емес стандарттар бойынша есептілікті дайындау жөніндегі әкімшілік шығыстарды қысқарту арқасында шаруашылық субъектілерінің инвестицияларды тарту бойынша шығыстарын қысқартуға себепші болып отыр.

ХҚЕС-ті енгізу Еуропалық Одақ елдеріндегі қаржылық есептіліктің біркелкілігін, дұрыстырылған дәйектілігін, айқындылығын және салыстырмалылығын қамтамасыз ете отырып, бағалы қағаздарды халықаралық саудаға шығарған кезде кедергілерді жоюға мүмкіндік береді.

Халықаралық қаржылық есептілік стандарттары әлемдегі аса дамыған және алдыңғы қатарлы бухгалтерлік есеп стандарттары болып табылады деп есептеледі. Қазіргі кездегі бухгалтерлік есепке алу ақпараттық база болып табылады, оның негізінде шаруашылық субъектілері қаржылық есептілікті дайындауды. Бухгалтерлік есеп ақпараттары басқарушылық, салықтық, статистикалық есептілікті жасау үшін қолданылады және қажет болған кезде осы ақпараттың негізінде есептіліктің басқа да түрлері жасалады. Бухгалтерлік есеп жүйесі бір-бірімен өзара байланыста болатын, есепке алу элементтерінің белгілі бір тұтастығы немесе көптілігі. Бұл жүйе логикалық кешенді қамтиды, онда шаруашылық субъектілерінің, мемлекеттің және кез- келген басқа да сыртқы, сонымен қатар ішкі пайдаланушылардың экономикалық мүдделерін қамтамасыз ету үшін қызметтің ақырғы нәтижелерін нәтижелерін дұрыс өлшеуге бағытталған ақпарат сарапталады.

Есептілікті пайдаланушылардың барлығында қаржылық есептілік жөніндегі ақпарат нені қамтитындығына қатысты белгілі бір мақсаттары бар. Бұл мақсаттар уақыт өте келе дамыды . Осы мақсаттарға бухгалтерлік есеп пен қаржылық есептілік туралы зандар, бухгалтерлік есепке алудың регламенті мен стандарттары әсер етті. Бұл мақсаттар үлгіге және кеңес өкіметі жүйесі кезінде әзірленген қаржылық есептілікке сүйене отырып дамыды.

«Қазақстанның әлемдегі бәсекеге барынша қабілетті елу елдің қатарына кіру стратегиясы» атты өз жолдауында елбасымыз (бұдан әрі – Жолдау) атап өткендей, КР өз дамуындағы жаңа серпіліс жасау алдында, дамып келе жатқан қоғамның іргетасы тек қана осы заманға сай, бәсекеге қабілетті және ашық нарық экономикасы бола алады. Қазақстанның әлемдегі бәсекеге барынша қабілетті 50 елдің қатарына кірудің алғашқы басымдығы әлемдік экономикаға ойдағыдай енүі болып табылады. Бухгалтерлік есеп пен қаржылық есеп берудің және аудиттің мақсаты басқару шешімдерін қабылдау үшін мүдделі пайдаланушыларды экономикалық ақпаратпен қамтамасыз ету болып табылғандықтан мемлекетті дамыту процесінде бухгалтерлік есепке алу мен қаржылық есеп беру жүйесін дамыту аса маңызды.

Бухгалтерлік есеп саласының негізгі мәселесі – білікті мамандардың жетіспеушілігі, жоғары кәсіби біліктілігі, кәсіби сертификаттары бар дамыған «бухгалтерлер институтының» жоқтығы болып отыр.

Қазақстанда кәсіби қауымдастық аталған мәселелердің кейбіреуін шешу бойынша белгілі бір қадамдар жасауда. Бухгалтерлік қауымдастықтың қазіргі батыстағы ұқсас жүйенің өздігінен тез арада дами қоюы екіталай. Сол себепті бұл мәселені шешу үшін бүкіл жүйенің өзегі болуға және одан әрі қалыптасқан құрылымы болуға тиіс кәсіби ұйымдардың рөлін күштейтуге назар аудара отырып, заңнамалық алғышарттар жасау қажет.

Елімізде бухгалтерлік есеп пен қаржылық есептілікті дамытудың маңызды мәселелері мыналар:

- мамандарының біліктілік деңгейін арттыру және сертификатталған бухгалтерлердің санымен сапасы жағынан арттыру қажеттілігі;
- ХҚЕС-ті қолдану мәселелері жөніндегі құжаттамалармен оқу құралдарының санын арттыру;
- ХҚЕС-да жүйеге келтірілмеген, бірақ тұжырымдамаларда айқындалған қағидалар шенберіндегі еліміздің экономикасының ерекшелігі мен заңнамаға байланысты қаржы ұйымдары жүзеге асыратын операциялардың белгілі бір саласын есепке алуға қатысты талаптарды жасау қажеттілігі;
- қаржылық есеп берудің шынайылығы мен сапасын бақылау жүйесін автоматтандыру деңгейін арттыру, «адами фактордың» әсерін болдырмау және қаржылық есепті бақылау сапасын арттырудың автоматтандыру деңгейін жетілдіру;

Осы мәселелерді шешу мақсатында еліміздің Ұлттық Банкі дәйекті іс-шаралар жоспарын жүргізуі жаспарлап отыр. Ең бастысы бухгалтерлік есепке алу мен қаржылық есеп беруді дамытуды осы салада білім алудың қол жетімділігін қамтамасыз етпей және оны жетілдірмей мүмкін емес. Алға қойылған мақсат ХҚЕС бойынша бухгалтерлік есепке алуды жүргізуінде заманға сай дағдысы бар бухгалтерлерді дайындауда

мен сапалы бухгалтерлік есепке алу жүйесі ХҚЕС бойынша дайындалған қаржылық есеп беру негізінде шешім қабылдай алатын пайдаланушылардың болуының қажеттілігін тудырады етеді. Сонымен негізгі жұмыс «Халықаралық қаржылық есептілік стандарттары» тақырыбы бойынша семинарлар және тренингтер, конференциялар өткізу жолымен қаржылық ұйымдардың бухгалтерлерінің біліктілігін арттыру жөніндегі бағдарламаларды іске асырумен катар, Қазақстан Республикасының аумағында да, шет елдегі халықаралық ұйымдардың да (CPA, ACCA, CMA) олардың кәсіби сертификатына қатысты мамандарды ынталандыруға және қолдауга бағытталатын болуы керек. Осындай маңызды бағыттардың бірі КР жоғарғы оқу орындарында жас мамандарды даярлау, жалпыға қол жетімді телекоммуникациялық құралдарды пайдалана отырып, таратылатын студенттер үшін де, кәсіби бухгалтерлер үшін де қажетті әдістемелік және оқу материалдарын әзірлеу болып табылатынын атап өту қажет.

Соңғы жылдары еліміздің қаржы жүйесінің екпінді дамуы қазақстандық экономика мен заңнаманың ерекшеліктеріне негізделген ерекшелігі бар институттардың туындаудына әкелді. Мысал ретінде чилилік жүйенің қағидасымен құрылған және ХҚЕС қаржылық есеп беруді жасаудың икемді тұжырымдамалы негіздерінің жиынтығы екендігін білдіре отырып, еліміздің экономикалық жағдайларының ерекшеліктеріне байланысты пайдаланыла алмайтын болғандықтан бухгалтерлік есепке алуды жүргізудің ерекше рәсімдерін әзірлеуді талап ететін отандық зейнетакы қорларын атап өтуімізге болады. Бұл мәселені шешу үшін экономикасы дамыған түрлі елдердің іс-тәжірибесін, шетелдік қаржылық есеп беру стандарттарын талқылау жөніндегі жұмыстар жасалынды, бухгалтерлік есепке алу саласындағы сарапшылармен кеңес беру жұмыстары жүргізілді және жүргізілген жұмыстардың нәтижелері бойынша нормативтік және өзге де құжаттар кешенін әзірлеу жолымен біздің елімізден алынған тәжірибелі енгізу мақсатында ұсыныстар мен іс-шаралар жасалынды. Сонымен қатар бухгалтерлік есепке алуды жүргізу мен қаржылық есеп беруді жасау бөлігінде ақпараттық жүйелерді автоматтандыру процесі маңызды мәселенің бірі болып табылады. ХҚЕС-ті толығымен енгізу компаниялардың бизнес-жобаларын жанжақты автоматтандырусыз мүмкін болмайды, ол бастапқы құжаттарды өндеуді, автоматтандырылған режимдегі негізгі көп енбекті қажет ететін қызметтерді барынша женілдетуге және «адами факторының» қатысуымен байланысты тәуекелдердің алдын алуға жағдай жасайды [3]. Бухгалтерлік есепті автоматтандыру шаруашылық субъектілерінде есепке алу жұмысын жолға қоюға көмектеседі, ақпаратты өндеу қағидалары өзгереді, сонымен қатар, есепші қызметкерлер деректерді өндеуге тікелей қатыса алады. Шаруашылық субъектілерінде бухгалтерлік есепті автоматтандыру мәселесі ең маңызды болып табылады, өйткені олардың қызметтерін тұтынушы республикамыздың азаматтары болып табылады. Шаруашылық субъектілерінде бухгалтерлік есепті автоматтандырылған ақпараттық жүйелерінде енгізілген бухгалтерлік есепке алу және Бас кітабты жүргізуге қойылатын талаптарды жетілдіру алға қойылып отыр [5].

Бухгалтерлік есеп және аудит жүйесін дамыған мемлекет құрудың алғы шарттары болып табылады. Тұжырымдамаларда берілген

берілген даму жөніндегі негізгі бағыттар бухгалтерлік есеп және аудит мамандығын одан әрі ұдайы дамыту үшін негізбола алады. ҚР нарығы мен қоғамды сенімді және толық қаржылық ақпаратпен қамтамасыз ететін іс-шара болады.

Міне, осындағы жағдайда ,бухгалтерлік есепті дамыту мәселелері, сондай-ақ, оның тиімді жолдарын іздестіру айырықша көкейкестілікке ие, бұл қаржылық есептіліктің ақпараттарының құндылығын арттыра туследі.

Түйіндеме

Бұл мақалада қазіргі кездегі еліміздегі бухгалтерлік есепке алудың ақпараттық базасы мен ұйымдардағы қаржылық есп берудің даму мәселелері мен жетілдіру жолдары және оларды шешу жолдары мен жүргізіліп жатқан жұмыстары туралы жазылған.

Резюме

В статье рассматриваются проблемы развития бухгалтерской отчетности, автором предлагаются пути дальнейшего развития и решение проблем ,связанных с бухгалтерской отчетностью.

Resume

The present paper gives overview of the accounting reports development. The author suggests the ways of the further development and solving problems connecting with accounting reports.

Әдебиеттер:

- 1.«Бухгалтерлік есеп және қаржылық есептілік туралы» 28.02.2007 ж. № 234-III ҚР Заны
- 2.Қазақстан бухгалтерлік есебінің стандарттары мен әдістеме нұсқаулары. Б.1.2. Алматы, 2000.
- 3.Халықаралық қаржылық есеп стандарттары. ҚЕХС ресми толық аудармасы, 2005 ж. 1 қантарындағы жағдай бойынша. М., 2006.
- 4.ҚЕХС қолдану бойынша әдістемелік нұсқаулар жиынтығы. Бух. анықтамасы №1. Алматы, 2006.
- 5.Бюллетень бухгалтера. №№4,6,9. 2010.
- 6.Дамыған қаржылық есеп. Алматы, 2006.
7. www.google.kz

КОПТЛЕУОВА Г.М.

ҚАЗАҚСТАННЫҢ ҚАРЖЫЛЫҚ-БАНК ЖҮЙЕСІ

Қазақстан экономикасының нарықтық қатынасқа көшуіне байланысты банктердің алдынан мүлдем жаңа көкжиектер ашылды. Меншікті мемлекет иелегінен алу мен жекешелендірудің нәтижесінде жеке меншік, меншіктің ұжымдық және акционерлік формалары, кооперативтік қозғалыс кеңінен дамып, аралас меншік түрлерінің негізінде кәсіпорындар құрылды.

Кез келген мемлекеттің экономикасында ірі кәсіпорындар, шағын және орта кәсіпкерлікпен қатар мемлекеттің дамуының негізі – банк

жүйесінің қалыпты жұмыс істеуі екенін әлемдік практика көрсетуде [1,50].

Қазақстан егемендігін жариялағаннан кейін банк жүйесінің қалыптасуы басталды және тұрақтылығы төмен бола тұра ондағы мекемелердің саны қарқынды өсуімен сипатталды. Жаңа банкілер ашылуы мен қабілетсіз немесе нашарларының жабылуы қосарлана жүрді.

Мұндай белсенділіктің экономикалық себептері – экономикалық нақты сектордың дағдарысының үдеуі, инфляцияның өсуі, банк қызметтерінің басқа тұрларімен салыстырғанда әлеуетті жоғары табыстылығы. Бастапқыда банк жүйесі, негізінен бір құрылымды болды. Банкілік операциялар жүргізе алатын банкілік емес ұйымдар жоқ болды. Дегенмен кейінгі кездері ондай ұйымдардың өсуі байқала бастауда. Ырықтандыру саясатының арқасында банк жүйесі кеңеюде, оның құрылымы күрделенуде, әр қылыш түрде болуда, әр түрлі, меншіктегі қаржы ұйымдары құрылуда, отандықтан басқа, шетел институттары да қызмет көрсете бастауда.

Банктік жүйе – нарықтық экономиканың ең маңызды және біртұтас құрылымдарының бірі.

Банктердің және тауарлы-ақшалай қарым-қатынастардың дамуы тарихи тұрғыдан қатарлас жүрді және де олар бір-бірімен өзара тығыз байланысты. Банктер халық шаруашылығы қызметінің барлық деңгейіндегі басқарумен тікелей байланысты болады. Олар арқылы ұдайы өндіріс үрдісіне қатысушыларының экономикалық мүдделерін қанағаттандыру жүзеге асырылады. Осы кезде банктер қаржылық делдал ретінде шаруашылық органдардың капиталдарын, халықтық жинақтарын және шаруашылық қызметтің үрдісінде босаған басқа да бос ақша қаражаттарын тарта отырып, қарыз алушылардың уақытша пайдалануына береді, ақшалай есеп айырылысу жүргізеді және экономика үшін басқа да көптеген қызмет көрсетеді, соның арқасында өндірістің тиімділігі мен қоғамдық өнімнің айналасына тікелей ықпал етеді.

Банк жүйесінің озық дамуы түрлі қаржы топтарының қалыптасуы үшін жағдай жасады. ҚР-сындағы банкілер мен банк қызметі жөніндегі заң банкілердің үлестес тұлғалар құрылымына қатысуына рұқсат береді.

Қазіргі уақытта ҚР банк секторы Еуроодақтық халықаралық стандарттарына жақындей түсті. Ол Орталық Азия елдеріндегі ұқсас жүйелерді басып озуда, ал бірқатар параметрлері бойынша ол ТМД-да ең дамыған болып есептеледі. Банк саласын нығайту және дамыту үдерісі жалғасын табуда, әрі ол тұрақты бола түсіде [2, 8].

Күннен күнге жақсарып келе жатқан макроэкономикалық ахуалдың және жедел экономикалық өсу қарқынның ықпалымен Қазақстан банктері кредиттеу көлемін көбейтуде.

Еліміз өзінің жиырма жылдық тарихында биік белестерді бағындырып, халықаралық аренада өзінің зайырлы мемлекет ретінде орнын айқындаған үлгерді. Тәуелсіздік алғаннан бері Елбасымыздың саясатымен еліміздің экономикасы ілгері жылжып келеді. Дүниежүзінің экономикасын тұралатқан жаһандық дағдарыс дауылды кезінде халықтың әлеуметтік жағдайы тұрақты сақталды деуге болады. Біз еліміздің қаржы жүйесін қорғап, жүйе құраушы банктерді сактап қалдық.

Елбасымыз Үкіметке 2010 жылдан бастап өнірлерде кәсіпкерлікті дамыту жөніндегі бірыңғай бюджеттік бағдарлама енгізілуін қамтамасыз

етуді тапсырды. «Бизнестің жол картасы – 2020» бағдарламасы кәсіпкерлер үшін де, сол секілді банктер мен инвесторлар үшін де шикізаттық емес жобаларды қаржыландыру жөнінен жаңа мүмкіндіктер ашады.

Экономиканы жаһандық қалпына келтіруге дайындау және оның сыртқы сынақтарға тұрақтылығын арттыру үшін біртұтас үш міндетті шешу қажет болады:

біріншіден, бизнес-ахуалды елеулі жақсарту;
екіншіден, қаржы жүйесінің тұрақты жұмыс істеуін қамтамасыз ету; үшіншіден, сенімді құқықтық орта қалыптастыруды жалғастыру.

Қаржы жүйесінің тұрақтылығы мен орнықтылығын қамтамасыз етудің маңызы зор. Отандық қаржы жүйесіндегі реттеулер дағдарыстан кейінгі әлемнің сынақтары мен қатерлеріне сәйкесінше сай болуы керек [3, 1-2].

Банк саласы басқа экономикалық жүйеден, бірінші кезекте оған мемлекеттің ерекше көңіл бөлуімен айтарлықтай ерекшеленеді және оның үәкілетті өкілі ҚР Ұлттық банкі болып есептеледі.

Банк жүйесі құрамдық бөлік ретінде үлкен жүйе – елдің несие жүйесіне кіреді. Ал, несие жүйесі елдің экономикалық жүйесіне кіреді. Сол себепті де банктің қызметі мен дамуын қоғамның ұдайы өндірістік процесімен тығыз байланыстырып қараша қажет.

Ақша, несие, банктер – қазіргі өркениеттіліктің өзінен ажырағысыз белгілері. Олардың қызметтері қоғамдық өнімді өндіруді, бөлуді, айырбастауды және тұтынуды бір-бірінен бөлінбейтін үздіксіз процеске айналдырады. Оларды пайдаланбай ешбір шаруашылық субъектісінің ісі тынбайды, ал кез-келген адам үнемі немесе анда-санда банк қызметін пайдаланады. Банктер уақытша қолданылмаған ақша қаражатан жинақтап, оларды салалар мен аймақтар, кәсіпорындар мен халықтар арасында қайта бөлумен қатар, экономиканы қосымша капиталмен қамтамасыз етіп, сайып келгенде қоғамдық байлықты қебейтуге негіз қалайды.

Несие жүйесінің негізгі буыны – банктер. Себебі масштабы және маңызы жөнінен несие қатынастарының басым көпшілігі банктер арқылы өтеді. Банктер мемлекет пен кәсіпорындардың, акционерлік қоғамдар мен жауапкершілігі шектеулі серістіктердің, мектеп пен ауруханалардың және халықтың уақытша бос ақшаларын шоғырландырып, оларды іс-жүзіндегі капиталға айналдырады. Сонымен қатар, банк төлем, есептеу, несие беру, сактандыру және т.б. көптеген сан алуан операцияларды жүргізеді.

Банк жүйесі белгілі бір өзгешеліктер мен белгілерге ие. Басқа жүйелерден айрықшалап көрсететін банк жүйесінің белгілері:

1. Банк жүйесінің элементтері Орталық банк құрайтын нақты бірлікке бағына отырып өзара әрекеттеседі. Онда кездейсоқ элементтер болмайды.

2. Банк жүйесі өзінің құрамдық элементтерімен, олардың өзара әрекеттімен анықталатын өзіндік ерекшелікке ие. Онда елдің Орталық банкі белгілеген қосымша міндеттерді, ережені орындаітын өзіне ғана тән тетік жұмыс істейді.

3. Банк жүйесі элементтерді өзара алмастыруға қабілетті. Оны біртұтас ретінде және бір бүтінге бағынатын әр түрлі бөліктер ретінде

көрсетуге болады. Бұл оның жекелеген бөліктерінің қажет болған жағдайда бір-бірін алмастыра алатында етіп байланысқанын білдіреді.

4. Банк жүйесі динамикалық жүйе болып табылады. Ол ұдайы даму, қозгалыс үстінде болады. Ол жаға элементтермен, жаңа байланыстармен толығуы мүмкін. Жаңа несие түрлері мен қаржы институттары пайда болады.

5. Банк жүйесі «жабық» тұрпаттагы жүйе ретінде де алға шығады. Олардың тек өздеріне ғана тән, осы жүйеге ғана арналған өз тәртібі, ережесі, нұсқауы бар және банктің өз құпиялары болады.

6. Банк жүйесі өзін-өзі реттейтін, «өзін-өзі ұйымдастыратын» жүйенің сипатына ие. Тұастай алғанда жүйе өзінің әрекет ету саясатын экономикалық, әлеуметтік, саяси ахуалдарға қарай өзгеріп отырады. Экономикалық дағдарыс орын алса оған өзінше саясат ұстанады, экономиканың тұрақты даму жағдайында басқа саясатты жүргізеді.

7. Банк жүйесі – басқарылатын жүйе. Ол арнағы банк заңдарымен әрекет етеді әрі реттеледі және орталық атқару немесе өкілетті органдарға бағынады.

Осы айтылған белгілердің барлығы Қазақстан банк жүйесіне тән [4, 251-253].

Қазақстан Республикасында «Қазақстан Республикасы банктер және банк қызметі туралы» республика Президентінің 1995 жылғы 31 тамыздағы заң күші бар жарлығында «Қазақстанның екі деңгейлі банк жүйесі бар, бірінші деңгейдегі мемлекеттің Ұлттық банкі, ал басқа бактердің барлығы екінші деңгейлі, яғни коммерциялық банктер» делінген.

Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкінің негізгі мақсаты – Қазақстан Республикасындағы бағалар тұрақтылығын қамтамасыз ету, Қазақстан Республикасының ақша-кредиттік жүйесінің тұрақтылығын сақтау, банк кредиторларының, олардың салымшылары мен клиенттерінің мұддесін қорғау.

Коммерциялық банктер – кәсіпорындармен ұйымдарға, сондай-ақ халыққа тікелей және жан-жақты кешенді қызмет көрсететін банктер. Бұл олардың басқа арнаулы несие мекемелерінен айырмашылығы. Коммерциялық банктердің негізгі мақсаты неғұрлым жоғарғы пайда табу.

Қазіргі тұрақтандырылған экономиканың жетілдіруі үшін коммерциялық банктер халыққа көптеген операцияларды жүзеге асырады. Еліміздің екінші деңгейлі банктері ақша айналымы мен несие қатынастарын ұйымдастыруымен ғана шұғылданып қоймай, сонымен қатар, халық шаруашылығын қаржыландыру, сақтандыру операциялары, бағалы қағаздарды сатып алу-сату, қаржылық операциялардың барлық түрлері, ал кейбір жағдайларда дедалдық келісімдер және мүлікті басқару операцияларын жүргізеді.

Қазіргі кезде Қазақстан Республикасында нарықтық банк жүйесінде әр түрлі меншік формасындағы банктер мен несие мекемелері қызмет істеуде. Олардың ішінде:

Мемлекеттік банк – үкімет қаулысымен құрылған екінші деңгейлі банк, оның жарғылық қорының иеленушісі үкімет.

Инвестициялық банк – негізінен тікелей және портфельдік инвестиция тартумен шұғылданатын екінші деңгейлі банк.

Шетелдер қатысушы банк – орналастырылған акцияларының үштен бірінен астамы:

- а) Қазақстан Республикасының бейрезиденттері;
- б) орналастырылған акцияларының немесе жарғылық капиталдарға қатысу үлестерінің үштен бірінен астамы Қазақстан Республикасының бейрезиденттерінің, Қазақстан Республикасы резиденттерінің – заңды тұлғаларының иелігінде, меншігінде және/немесе басқаруында болатын;

в) Қазақстан Республикасының бейрезиденттерінің қаражаттарына билік етушілер (сенім білдірілген адамдар) болып табылатын Қазақстан Республикасы резиденттерінің иелігінде, меншігінде және/немесе басқаруында болатын екінші деңгейдегі банк.

Мемлекетаралық банк – халықаралық шарт (келісім) негізінде құрылып, жұмыс істеп тұрған, құрылтайшылары Қазақстан Республикасының Үкіметі (немесе ол уәкілдік берген мемлекеттік орган) мен сол шартқа (келісімге) қол қойған мемлекеттердің үкіметтері болып табылатын банк.

Банктік емес несие қаржы мекемелері Ұлттық банктің лицензиясы негізінде кейбір банктік операция жүргізуге құқы бар банктік емес заңды тұлғалар.

1991 жылдың қантар айында «Қазақ ССР-інің банктері мен банк қызметі туралы» заң қабылданды. Мәні бойынша бұл заң елдегі банк реформасының бастamasы болды.

Қазақстан қаржылық-банк жүйесінің реформасын ойдағыдай өткізді, әлемдік экономикалық қауымдастыққа батыл қадаммен енді және Шығыс Еуропа елдеріне жақындей отырып, қаржы дамуының көптеген белгілері бойынша ТМД елдерінен алда келеді. Бұғынгі күні теңге ТМД елдерінің ішіндегі ең тұрақты валюта ретінде танылған [5, 262].

Қазақстан Республикасы бұғынгі күні айтарлықтай табыстарға қол жеткізді, атап айтқанда, қазақстандық банктер оң нәтижелерге жетіп отыр. Осыған байланысты жаңа жұмыс орындарын ашуға құлықты және экспорттық өнімдер алғысы келетін шетелдік инвесторлар бұл елге қуана-қуана келеді.

Резюме

В статье рассматриваются некоторые особенности финансово-банковской системы Республики Казахстан.

Resume

The article is devoted to some peculiarities of the financial and bank system of the Republic of Kazakhstan.

Әдебиеттер:

1. Илисов Қ.Қ., Құлпыбаев С. Қаржы. Оқулық. Алматы, 2005. – 552 б.
2. Баймұратов О. Қазақстан қаржы нарығы. Оқу құралы. Алматы, 2007. Әлемдік экономикалық ғылым сериясы.7-том. – 296 б.
3. «Жаңа онжылдық – жаңа экономикалық өрлеу – Қазақстанның жаңа мүмкіндіктері». Айқын, 2010 ж, 30 қантар
4. Сейітқасымова Ф.С. Ақша, несие, банктер: Оқулық. – Алматы: «Экономика», 2005. – 416 бет.
5. Қазақстан: Табысқа жету тарихы әлемдік қоғамдастық көзімен. – Алматы: “Таймас” Баспа Үйі, 2005. – 448 бет.

МАРАТОВА А.

МЕНШІКТІҢ МӘНІ, НЫСАНДАРЫ ЖӘНЕ ЭКОНОМИКАЛЫҚ ЖҮЙЕНИҢ ТИПТЕРИ

«Меншік» ұғымы әрбір экономикалық жүйенің фундаменті болып табылады. Ол тарихи түрде адаммен, қоғаммен бірге пайда болады. Алғашқыда осы ұғым жермен байланыстырылды. Сондықтан да меншік адамның дайын өнімдерге емес, жерге деген, яғни табиғи және өндіріс жағдайларына қатынасын байқатады. Мұнда адам өндіруші ретінде және өндіріс құрал-жабдығын иеленуші ретінде көрсетеді (жер – қоғамдық өндірістің басты құралы). Материалдық игіліктерді өндіру нәтижесі арқасында адамда өндіріс нәтижесін иеленуіне мүмкіндігі ашылады. Материалдық игіліктерді адамдар бірлесе жүзеге асырғандықтан, өндіріс нәтижесін иелену қоғамдық экономикалық қатынастар шенберінде адамдар арасында жүзеге асады.

Откен дәүірдегі экономикалық ой меншіктің мәні мен мазмұнын қарастыруда ерекше қадам жасады. Физнократтар мектебінің негізін қалаушы француз экономисі Франсуа Кенэ (1694-1774жж.) «Экономикалық кесте» (1758) деген еңбегінде меншікті көбейту процесінде еңбек өнімділігі рөлінің басымдығын көрсеткен. Әуелден физиократ болған ол, еңбекшінің егін шаруашылығында басымдығын қолдап, оны барлық байлық пен әл-қуаттың қайтар көзі деп санаған.

Меншіктің пайда болу табиғатына қомақты үlestі классикалық экономикалық ғылым өкілдері: Уильям Петти, Давид Рикардо және Адам Смит қосты. Олар алғашқы рет қоғамның тапқа – жалдамалы жұмысшы, капиталист және жер иеленуші – болып жіктелуін негіздеді. Уильям Петти: еңбек – байлықтың атасы, жер – оның анасы деген қанатты сөздері кезінде дүрыс айттылған.

Француз экономисі Пьер Жозеф Прудон (1809-1865ж.ж.) меншікке көзқарасын өзінің «Кедейліктің философиясы» еңбегінде баяндаған. Онда ол ұсақ буржуазиялық пен жеке меншікті дәріптеген, ал капиталистік меншікті сынаған. «Меншікті – бұл ұрлық» деген сөзді Прудон айтқан. Меншіктің мұндай сипаттамасы кең тарай қоймады және ғылыми сынға ұшырады.

К.Маркстың тұжырымдауы бойынша, меншік экономикалық категория ретінде адамдардың еркі мен санасына тәуелсіз өмір сүреді. Меншік – бұл өндіріс құрал-жабдығын иелену қатынасы және материалдық игіліктерді өндіру, бөлу, айырбастау мен тұтыну процесі. Маркстік теорияға сәйкес – құралдар, заттар және т.б. меншіктің заттық мазмұнын қурайды. Алайда «меншік» ұғымы тек қана заттық мазмұнымен немесе адамның затқа қатынасымен шектеліп қана қоймайды. Адам басқа адамдармен өзара тығыз байланыста өмір сүреді, еңбек өнімін өндіреді және тұтынады. Ешкімге жатпайтын нәрсені – қоғамнан тыс, басқа адамдармен байланыссыз иемдену мүмкін емес. Айталық, тіл бір ғана адамның өнімі болып табылады. Себебі, ондай жағдайда адам ешкіммен сойлесе алмайды. Меншікте дәл солай: ешкіммен қатынаспайтын адамның меншігі – экономикалық категория ретінде мазмұнын жаяды. Меншік табиғи емес, ол заттардың қоғамдық қасиеті.

Меншік теориясына сүбелі үлесті батыстың қазіргі экономикалық мектебінің өкілдері американ экономистері – Рональд Коуз (1910ж.) және Армен Алчиан (1914ж.) қосты. Бұл теория кейінрек Й.Барцель, Г.Демесц, Д.Нарт, Р.Познер және басқалардың еңбектерінде өзінің жалғасын тапты. Осы ғалымдардың тұжырымдамасына сәйкес, ресурс өзінен өзі меншік бола алмайды, тек ресурстарды қолдану арқылы тұтас кешенді құқық – міне осы меншіктің мазмұнын құрайды. Бұл процеске қатынасатындардың барлығы меншік құқығын өткеру кезінде «ойын ережесін» білуі қажет. Меншік, кімге жатады және өзара іс-әрекетті үштастыруға қол жеткізу үшін олармен келісу керек пе?

Олардың ойынша, меншіктің кешенді құқығы төмендегідей он бір бөлімнен құралады:

1. Иелену құқығы, яғни игіліктерге міндетtelген денелік (куш-қуаттылық) бақылау құқығы.
2. Пайдалану құқығы, яғни игіліктің пайдалы қасиетін өзі үшін қолдану құқығы.
3. Басқару құқығы, яғни игіліктерді қолдануды кім және қашан қамтамасыз етуді шешу құқығы.
4. Табысқа деген құқық, яғни игіліктерді қолдану нәтижесіне ие болу құқығы.
5. Егеменділік құқығы, яғни бейтараптандыру, тұтыну, игілікті жою немесе өзгерту құқығы.
6. Қауіпсіздік құқығы, яғни игілікті қанаудан және сыртқы ортандың зияндыштығынан қорғау құқығы.
7. Игілікті мұрагерге беру құқығы.
8. Игілікті иеленудегі мерзімсіздік құқығы.
9. Сыртқы ортаға зиян келтіретін әдістерді қолдануға қарсылық жасау құқығы.
10. Жауапкершілікке жазалау түрін қолдану құқығы, яғни қарызды төлеуге игіліктермен жазалау мүмкіндігі.
11. Қалдықты сипат құқығы, яғни процедура мен институттардың өмір сүру құқығы, бұзылған құқық шараларын қалпына келтіруді қамтамасыз ету.

Меншіктің экономикалық мазмұнына жүргізілген қысқаша талдау мынаны байқатады: меншік – бұл адамдар арасындағы материалдық және рухани игіліктерді өндіру, бөлу, айырбастау және тұтыну саласындағы күрделі әлеуметтік-экономикалық қатынастарды байқатады.

Меншіктің түрлері және олардың экономикалық қызметтері.

Меншік қатынастары мынадай қызметтерді қамтитыды:

- а) иелену (затты иеленуді жүзеге асыру, қожалық ету);
- ә) пайдалану (заттан өзіне пайдалы қасиеттерді табу);
- б) бөлу (заттың құқықтық тағдырын анықтау – сату, айырбастау, сыйфа тарту т.б.).

Меншіктің экономикалық өткерілуі иесіне табыс, рента, пайыз, дивиденд алып келсе ғана жүзеге асады.

Эрине, әртүрлі игіліктер мен қызметтерді көрсетудің иелену процесін қарастыру маңызды, бірақ теория үшін өндіріс құрал-жабдығын иелену процесін талдау ғана емес, сондай-ақ оның әлеуметтік-экономикалық салдарын талдау маңызды.

Өндіріс құрал-жабдығына деген меншіктің экономикалық қатынастары кез келген экономикалық моделін (нарықтық, өміршілдік-әкімшілдік, мемлекеттік, аралас және т.б.) құрастыруши болып табылады.

Адамзат қоғамының даму тарихында меншіктің тайпалық немесе қауымдастық түрі белгілі. Алғашқы түрмистық қауымдастықтың ыдырауы, отбасының бөлінуі және соның негізінде жеке меншік пайда болды. Жерге жеке адам меншік иесі болып, оны өндіру сол адамға және оның отбасына берілді. Ал өзін басқа отбасы қауымдастығының шапқыншылығынан қорғау үшін қайтадан қауымдастыққа біріге бастап, қауымдастық меншігін құрады. Қалалық мекендер құрылып, қалаға берілген жерлер қауымдастық меншігіне айналады. Бұл жерде қауымдастық меншік мемлекеттік меншіктің бейнесі ретінде көрінеді.

Тіпті, ерте дүниенің өзінде-ақ ұжымдық (қоғамдық), жеке еңбектік және мемлекеттік (қауымдық меншік иелері) меншік түрлері қалыптаса бастады. Осылардың ішінен кейінрек жеке және мемлекеттік меншік түрі көбірек дами тусти. Мемлекеттік меншік өзінің барынша дамуынша әкімшілік-әміршілдік экономикалық жүйеде, бұрынғы КСРО-да (1917-1991ж.ж.) жүзеге асырылып, оның үлесі басқа меншік түрлерінің жалпы құрылымында – 88,6% құрады. Алайда нарықтық экономикасы дамыған елдерде мемлекеттік меншіктің үлесі 5%-дан 30%-ға дейін ауытқыды.

Нарыққа өту және ТМД елдерінде оның ішінде Қазақстан Республикасындағы мемлекеттік меншікті мемлекетсіздендіру мен жекешелендіру процесінің басталуы – мемлекеттік меншік үлесін қысқартуға, оның монополиялық үстемдігін жоюға бағытталған. Сондай-ақ қоғамдық өндірістің тиімділігін арттыру үшін бәсекелестік ортаны құрып, оны тұрғындардың сұранымын қанағаттандыруға бағыттау қажет. Мемлекеттік меншіктің үлесі 30-40% шенберінде бекітеді.

Жеке меншіктің даму кезеңінде еркін бәсеке барынша қарқындалап, жеке кәсіпкерлердің өндіріс тиімділігін көтеруге және тұрғындардың өсіп келе жатқан қажеттіліктерін қанағаттандыруға итермелейді. Сондай-ақ оның теріс тұстары байқалады: артық өндірудің экономикалық дағдарысы, жеке меншік – бұл билеп-төстеушінің, ешкім шектемейтін иегердің (иегердің өз еркі ғана бәрін шешеді) меншік өнімімен байланысты еді. Сондықтан, мемлекеттің араласуы қажет болады. Қазіргі өркениетті қоғамда меншік иесі мінезд-құлқының белгілі ережелері жасалған, сонымен қатар артық өндіру экономикалық дағдарысын ескерту туралы шаралар қарастырылған. Жеке меншік бағыт алуда және оның келешегі алда.

Қазіргі әлемдік қауымдастықта жеке меншіктің, сондай-ақ өзінің мағынасы да өзгерді. Қазіргі уақытта жеке меншік жекеленген (еңбектік және еңбектік емес) ғана емес, сондай-ақ ұжымдық (топтық), акционерлік және кооперативтік түрде – меншік иесі ұжымдарын біріктіретін болады [1, 21-25].

Меншік құқығы теориясының негізгі жағдайлары.

Меншік құқығы қоғамда санкцияланған (зандармен, әкімшілік бүйректармен, салт-дәстүрлермен, т.б.) адамдар арасындағы мінезд-құлқытық қатынастар ретінде қарастырылады, олар игілікке және оны пайдалануға байланысты туындаиды. Бұл қатынастар белгілі-бір игілікке

қатысты мінез-кулық нормасы болып табылады, кез келген индивид осы ережелерді өз әрекетінде, басқалармен қарым-қатынаста ұстануға тиісті немесе одан ауытқыған жағдайда белгілі бір шығындарды өтеуі тиіс. Демек, меншік құқығы қоғамда қалыптасқан белгілі бір «ойын ережелері» болып табылады. Меншік құқығы шаруашылық жүйелердегі «ойын ережелері» ретінде ресурстарды пайдалану және осы кезде туындайтын ұтымдар мен шығындарды бөлу, бақылау құқығы болып табылады. Меншік құқығы қоғамдағы сұраныс және ұсыныс үрдістерінің жүзеге асуын анықтайды.

Меншік құқығы теориясының келесі ерекшелігі — меншік құбылысы ресурстардың салыстырмалы сиректігі немесе шектеулігі мәселесінен туындаиды. Меншік институты шекті қажеттіліктер мен шектелген ресурстары мәселесін шешудегі бірегей институт болып табылады. Соңдықтан меншік құқығын қамтамасыз ету мәселесі шектелген ресурстарға қол жетуде басқаларды ығыстыру дегенді білдіреді.

Меншік құқығы теориясына сәйкес, ресурстарға қол жетуден басқаларда ығыстыру меншік құқығын арнайыландыруды білдіреді. Меншік құқығын арнайыландыру — бір немесе бірнеше экономикалық тұлғаларға жекелеген меншік өкілеттігін бекіту. Арнайыландырудың мақсаты және мәні меншік құқығын жоғары бағалайтын, одан жоғары пайда алуға дайын тұлғаның салым алудына, шаруашылық жүргізуши тұлғалардың негұрлым тиімді шешім қабылдаудына қолайлы жағдай жасау.

Меншік құқығына арнайылануын түсіну үшін оның қамтамасызыз ететін (ереже гранты) мен құқықтардың өткізілуі қалай жүретінін білу маңызды. Формальды ережелерді әдетте мемлекет арнайыландырады. Сонымен қатар, фирма ішіндегі формальды меншік құқықтарын оның әкімшілігін арнайыландыра алады. Бейформальды меншік құқықтарына қатысты әдетте тұлғасыздандырылған арнайылындыру орын алуды мүмкін. Бұл экономика агенттерінің күнделікті қарым-қатынасына негізделеді, яғни нормадан ауытқуды байқаған топтың кез-келген мүшесі гарант бола алады.

Меншік құқығының арнайылануы нәтижесінде меншік құқығы ерекшелілік қасиетіне ие болады.

Меншік құқығының ерекшеленуінің экономикалық маңыздылығы – ресурстарды тиімді пайдалануға стимулдардың қалыптасуында. Осы арқылы ресурстарды пайдаланудың оптимальдылығы артады.

Меншік құқығының таралуы (меншік құқығының арнайылануына кері ұғым) меншік құқығы айқын белгіленбegen, бекітілмеген, дұрыс қорғалмаған, әр түрлі шектемелерге ұшыратқан жағдайларда орын алады. Меншік құқығының таралуы – ерекше меншік құқығының бұзылуын көрсетеді және құқық объектісінің құндылығының төмендеуіне әкеледі. Осыған байланысты, меншік өкілеттілігінің нақты ерекшелік деңгейі меншік құқығының арнайылану мен таралу үрдістерінің арақатынасына тәуелді функция ретінде қарастырылады.

Сонымен, меншік құқықтары теориясының басты тұжырымдары біріншіден, меншік құқықтары индивидтер қарым-қатынасындағы белгісіздікті азайтатын институтқа жатады. Ойындар теориясы терминологиясында, белгісіздік бекітілген меншік құқықтары негізінде Нәш тепе-тендігі жоқ, немесе ол бірегей емес болатын жағдайларды

таңдау арқылы азаяды. Екіншіден, меншік құқықтарының арнайылануы нәтижесінде ресурстарды тиімді пайдалану алғышарттары қалыптасады [2, 26-27].

Қазақстан Республикасындағы мемлекет қарамағынан алу және жекешелендіру.

Отпелі экономика жағдайында меншік қатынастары түрлі өзгерістерге ұшырайды. Бұл өзгерістер мемлекет қарамағынан алу және жекешелендіру процестерімен байланысты.

Мемлекет қарамағынан алу — мемлекеттік меншікті өзгертуге байланысты мемлекеттің экономикадағы шектен тыс ролін жоюға бағытталған шаралар жынтығы.

Мемлекет қарамағынан алу монополизмді женуге, бәсекелестік пен кәсіпкерлікті дамытуға бағытталған.

Ол мына бағыттар бойынша жүреді:

- иемдену процесін мемлекет қарамағынан алу;
- шаруашылық жүргізуін сан түрлі нысандарын жасау;
- жаңа ұйымдық құрылымдарды қалыптастыру.

Мемлекет қарамағынан алу мен жекешелендіру тығыз байланысты.

Жекешелендіру — меншікті мемлекет қарамағынан алудың бағыттарының бірі, оның мәні — меншікті жеке және заңды тұлғалардың жеке меншігіне беруде. Мемлекеттік және муниципалдық кәсіпорындарды жекешелендіру:

- азаматтар мен акционерлік қоғамдардың мемлекеттен және жергілікті билік органдарынан;
- кәсіпорындарды және олардың кәсіпорындар ретінде бөліп шығарылатын бөлімшелерін;
- кәсіпорындардың материалдық және материалдық емес активтерін;
- акционерлік қоғамдардың (серікестердің) капиталындағы мемлекет пен жергілікті билік органдарының үлестерін (пай, акциялар) меншікке алуын білдіреді.

Әлемдік тәжірибеде мемлекеттік меншік пен оның қызметтерін жеке секторға толық және жарым-жартылай өткізіп берудің 22 түрлі тәсілі бар [3, 43-44].

Мемлекеттік меншік объектілері 2 классификациялық топтарға бөлінеді:

- мемлекет иелігінен алу және жекешелендіруге жатқызылатын объектілер;
- жекешелендіруге тыйым салынған объектілер.

Қазақстан Республикасының меншігінен шығарылып тастаған, жекешелендіруге жатпайтын объектілер:

- жер, су, әуе кеңістігі, жануар және өсімдік әлемі, табиғи ресурстары, т.б. [4, 32]

Кәсіпкерлік-рыноктық шаруашылық жағдайында меншікті экономикалық дамыту әдісі.

Меншікке экономикалық және заңдық категория ретінде ғылыми тұрғыдан талдау жасау кәсіпкерлікті рыноктық шаруашылықтың ажырамас элементі екендігін дәлелдеп отыр. Жалпы кәсіпкерліктің тарихы талай ғасырларды қамтиды, дегенмен қазіргі түсініктің орын алуы капитализмнің қалыптасу және даму кезеңіне сай келеді [5, 177].

Әдебиеттер:

1. Шеденов Ә. Қ., Сағындықов Е.Н., Жұнісов Б.А., Байжомартов Ү.С., Комягин Б.И. Жалпы экономикалық теория. Оқулық / Жалпы редакциясын басқарған Ә.Қ. Шеденов. Ақтөбе, 20047 -455 б.
2. Дәулиева Ф.Р. Институционалды экономика. Алматы, 2006. - 82 б.
3. Мәуленова С.С., Бекмолдин С. Қ., Құдайбергенов Е.Қ. Экономикалық теория. Алматы, 2003. - 194 б.
4. Бердалиев К.Б. Қазақстан экономикасын басқару негіздері. Алматы, 2001. -129 б.
5. Экономикалық теория негіздері. Алматы, 1998. -479 б.

БІЗДІҢ АВТОРЛАР – НАШИ АВТОРЫ

Тузельбаев Е. О.	д.ю.н., проф., начальник Актюбинского юридического института МВД Республики Казахстан, полковник полиции
Кубиева В. А.	Актюбинский государственный педагогический и институт
Уталиев С. А.	к.и.н., доцент Актюбинского университета им.С.Баишева
Капанова А.Т	к.пед.н., доцент кафедры «Технические специальности» Актюбинского университета им.С.Баишева
Ахметов А.З.	С.Бәйішев атындағы Ақтөбе университетінің 1-курс магистранты
Кемалова А.С.	С.Бәйішев атындағы Ақтөбе университетінің 1-курс магистранты
Мұстафина Ж.Д.	С.Бәйішев атындағы Ақтөбе университетінің ғылым және жоғары оку орнынан кейінгі білім бөлімінің аға әдіскері
Курганбекова Г.Т.	магистр права, ст. преп. кафедры «социально-гуманитарных дисциплин» Актюбинского университета им. С. Баишева
Мустоярова А.С.	С.Бәйішев атындағы Ақтөбе университеті, пед.ф.к., доцент.
Жубаназарова К.А.	Преподаватель русского языка Западно-Казахстанского государственного медицинского университета им. М.Оспанова
Токжанова А.М.	к.пед.н., доцент Актюбинского университета им.С.Баишева.
Казманов Н.К.	магистр истории, Актюбинский университет им. С. Баишева
Хусаинов Б.М.	к.с.-х.н., Западно-Казахстанский аграрно-технический университет им. Жангир хана

*С.Бәйішев атындағы Ақтөбе университетіне
15 жыл*

Кусаинов Х.Х.	д. э. н., проф., ректор Актюбинского университета им. С. Баишева
Курманкулова Р.Ж.	экон.ф.к. доцент, С.Бәйішев атындағы Ақтөбе университеті «Есеп және қаржы» кафедрасы
Калденова Г.С.	С.Бәйішев атындағы Ақтөбе университеті «Есеп және қаржы» кафедрасының аға оқытушысы, экон. ф.к.
Изгарина Г.К.	ст. преп. кафедры «Учета и финансов» Актюбинского университета им. С. Баишева
Есентаева Г.Н.	магистрант 1 курса Актюбинского университета им. С. Баишева
Кенбейлова Г.А.	С.Бәйішев атындағы Ақтөбе университеті «Есеп және қаржы» кафедрасының оқытушысы
Коптлеуова Г.М.	С.Бәйішев атындағы Ақтөбе университетінің 1 - курс магистранты
Маратова А.	С.Бәйішев атындағы Ақтөбе университетінің 1 - курс магистранты

«С.Бейішев атындағы Ақтөбе университетінің Хабаршысы» ғылыми журналы (КР Мәдениет, ақпарат және спорт министрлігі Ақпарат және мұрағат комитетінің бүқаралық ақпарат құралын есепке қою туралы 2004 жылдың 29-қантарындағы № 4645-Ж қоғалыс берілген) қазақ, орыс, ағылшын және қытай тілдеріндегі ғылыми мақалаларды қабылдайды

Ресімделу талаптары:

1. Мақала 14 кегельдегі Times New Roman әрпімен арасына бір интервал қалдыра отырып, электронды түрде көлемі 15 бетке дейін: шет сзықтары: сол жағынан – 30 мм., қалғандары – 20 мм.; пайдаланылған әдебиеттерге тік жакша [1] арқылы сілтеме жасалынып, дереккөздер тізімі ретінә қарай мақала соңында «Әдебиеттер» деген атаумен берілуі қажет.
2. Мақаланың қысқаша түйіні қазақ (орыс) және ағылшын тілінде;
3. Автордың суреті (электрондық түрінде);
4. Кафедра отырысының хаттамасынан көшірме (С.Бейішев ат. Ақтөбе университетінің оқытушыларына)
5. Маманның 1 пікірі немесе мақаланы жариялау жөніндегі сараптама қорытынды (қалғандары үшін)
6. Автор туралы мәлімет: аты-жөні, жұмыс орны, ғылыми дәрежесі мен атағы; мекен-жай, телефоны, e-mail.

Материалдар төмөндегі мекен-жайда қабылданады:

030000, Ақтөбе қаласы
Ағ.Жұбановтар көшесі, 302 а
тел.: 8(7132) 97-47-01, факс 8(7132) 52-36-00
e-mail: edu.ausb@mail.ru

**Научный журнал «Вестник Актюбинского университета им. С.Баишева»
(свидетельство о постановке на учет средства массовой информации № 4645-Ж от 29.01.2004 г.) принимает научные статьи на казахском, русском,
английском и китайском языках.**

Необходимо представить:

1. Текст статьи в электронном варианте объемом не более 15 стр., напечатанный через один интервал, шрифт Times New Roman, кегль 14; поля страниц: слева – 30 мм., остальные – 20 мм. Ссылки на использованные источники следует приводить в квадратных скобках [1]. Сами источники – в конце статьи под заголовком «Литература».
2. Резюме (на каз., рус., англ. языках в зависимости от языка статьи).
3. Фото (в электронном варианте).
4. Выписку из протокола заседания кафедры (для преподавателей Актюбинского университета им. С.Баишева)
5. 1 рецензию специалиста или экспертное заключение о возможности опубликования (для остальных)
6. Сведения об авторе: Ф.И.О., место работы, ученая степень, звание (при наличии); домашний адрес, телефон, e-mail.

Материалы для публикации принимаются по адресу:

030000, г.Актобе
ул. Бр.Жубановых, 302 а
тел.: 8(7132) 97-47-01, факс 8(7132) 52-36-00
e-mail: edu.ausb@mail.ru

**С.БӘЙШЕВ АТЫНДАҒЫ АҚТӨБЕ УНИВЕРСИТЕТИНІЦ
ХАБАРШЫСЫ**

**ВЕСТНИК АКТЮБИНСКОГО УНИВЕРСИТЕТА ИМЕНИ
С.БАИШЕВА**

*Қазақ, орыс, ағылышын және қытай тілдерінде үш айда бір рет
шығарылады*

*Выпускается один раз в три месяца на казахском, русском, английском и
китайском языках*

Формат А4
Заказ № 224

Көлемі 12,5 баспа табақ
Таралымы 100 дана

Объем 12,5 печ.л.
Тираж 100 экз.

Басуға қол қойылды: 28.08.2010 ж.

Редакцияның мекен-жайы: 030000, Ақтөбе қаласы, ағайынды
Жұбановтар көшесі, 302А

Адрес редакции: 030000, г. Актобе; ул. Братьев Жубановых, 302А
тел. 97-47-01, 52-36-00

С.БӘЙШЕВ АТЫНДАҒЫ АҚТӨБЕ УНИВЕРСИТЕТИ

**® ЖУРНАЛ НАБРАН И СВЕРСТАН В МЕТОДИЧЕСКОМ ЦЕНТРЕ
АКТЮБИНСКОГО УНИВЕРСИТЕТА ИМЕНИ С.БАИШЕВА**

**Жарияланған мақала авторларының пікірі редакция көзқарасын
білдірмейді.**

**Мақала мазмұнына авторлар жауап береді.
Колжазбалар өнделмейді және авторға қайтарылмайды.**

**Опубликованные материалы авторов не отражают точку зрения
редакции.**

**Авторы несут ответственность за выбор и представление фактов.
Рукописи не редактируются и не возвращаются.**